

ІНСТИТУТ МИРУ І ПРАВА

INSTITUTE OF PEACE AND LAW

ПРИВАТНА НАУКОВА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ МИРУ І ПРАВА»

* Код ЄДРПОУ: 45973756 * Адреса: Фортечний тупик 9, к. 82, м. Київ, 01042 *
* Тел. +38 (097) 3179326 * E-mail: director@pax.org.ua * Вебсайт: www.pax.org.ua *

Вих. № 16 від 24.10.2025 р.

Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду

Справа № 573/838/24

КЛОПОТАННЯ

в порядку ч. 6 ст. 27 КПК України про дозвіл на фотозйомку та відеозапис відкритого судового засідання у справі № 573/838/24 (кримінальне провадження щодо Криушенка Віталія Михайловича за ст. 336 КК України), призначеного на 27.10.2025 р. о 10:00 (та наступних у разі перенесення розгляду), для моніторингу прогресу України у сфері євроінтеграції за розділом 23 «Правосуддя та фундаментальні права» переговорного кластера 1 «Основи процесу вступу» переговорів про вступ України до Європейського Союзу і виконання позитивних зобов'язань держави забезпечити дотримання прав людини на сумлінну відмову від військової служби, недискримінацію віруючих та справедливий суд під час війни за статтями 24, 35, 55, 64 Конституції України, статтями 4, 14, 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, статтями 6, 9, 15 Європейської конвенції з прав людини

Об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 573/838/24 розглядається у відкритому судовому засіданні касаційна скарга на вирок Білопільського районного суду Сумської області від 08 липня 2024 року та ухвалу Сумського апеляційного суду від 05 грудня 2024 року у кримінальному провадженні щодо Криушенка Віталія Михайловича за ст. 336 КК України, внесеному до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12024200570000182.¹ Розгляд кримінального провадження відкладено на 10:00 год. 27 жовтня 2025 року.²

¹ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128347458>

² <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130409779>

У вказаному відкритому судовому засіданні на підставі ч. 6 ст. 27 КПК України планує бути присутнім як вільний слухач, робити нотатки та використовувати портативний аудіозаписуючий пристрій (диктофон) директор Приватної наукової установи "Інститут миру і права" Шеляженко Юрій Вадимович.

Також цим клопотанням висловлюється прохання про дозвіл на фотозйомку та відеозапис відкритого судового засідання з огляду на наступне.

Кримінальне провадження у справі № 573/838/24 представляє науковий інтерес як об'єкт вивчення в рамках науково-дослідної роботи, зокрема, з огляду на проблеми:

(а) моніторингу прогресу України у сфері євроінтеграції за розділом 23 «Правосуддя та фундаментальні права» переговорного кластера 1 «Основи процесу вступу» переговорів про вступ України до Європейського Союзу;

(б) перевірки виконання позитивних зобов'язань держави забезпечити дотримання прав людини на сумлінну відмову від військової служби, недискримінацію віруючих та справедливий суд під час війни за статтями 24, 35, 55, 64 Конституції України, статтями 4, 14, 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП), статтями 6, 9, 15 Європейської конвенції з прав людини;

(в) вивчення перспектив зміни критикованої міжнародними організаціями та громадськістю протиправної судової практики щодо:

– поширення військового обов'язку на сумлінних відмовників, тобто застосування державного примусу для приниження свободи мати релігію або переконання, несумісні із проходженням військової служби у будь-якій формі, всупереч ст.ст. 24, 64 Конституції України, якими забороняється дискримінація за ознаками, зокрема, релігійних та інших переконань, в т.ч. під час війни, а також всупереч п. 2 ст. 18, п. 2 ст. 4 МПГПП;

– прирівнювання законного здійснення права людини на сумлінну відмову від військової служби до кримінальних злочинів ухилення від призову, непокори, тощо; та

– створення не підкріпленої фактами та правом юридичної фікції у формі "думок суду" про, нібито, можливість проходження військової служби без зброї у Збройних Силах України, що не відповідає статті 11 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, відповідно до якої, загальні обов'язки військовослужбовців – «знати й утримувати в готовності до застосування закріплене озброєння», «вести бойові дії ініціативно, наполегливо, до повного виконання поставленого завдання», та приписам статті 402, 403 КК України щодо кримінальної відповідальності за непокору та невиконання наказу начальника щодо дотримання вказаних приписів Статуту.

Приватна наукова установа "Інститут миру і права" виконує науково-дослідну роботу «Дослідження і розвиток мирної культури і освіти на засадах цивільної демократії та верховенства права з увагою до безпекових міркувань» (Державний реєстраційний номер: 0125U003710)³, що передбачає, зокрема,

³ <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0125U003710>

дослідження та розвиток стійкості правової культури України перед зовнішніми і внутрішніми викликами культури миру, цивільній демократії, верховенству права, правам людини, громадянським свободам, а також виконує науково-дослідну роботу «Вивчення проблем, перспектив і технологій реалізації національних інтересів щодо захисту права людини на сумлінну відмову від військової служби і залучення сумлінних відмовників до альтернативної невійськової служби, включаючи управління цією службою, для мирного (ненасильницького) захисту України, забезпечення людської безпеки, національної злагоди і безпеки, міжнародного миру і безпеки» за стратегічним пріоритетним напрямом інноваційної діяльності «Технологічне оновлення та розвиток сфер національної безпеки і оборони». Метою цього дослідження, що здійснюється на основі інформації з відкритих джерел, є: вивчення сучасного та історичного вітчизняного та світового досвіду і техніки захисту права людини на сумлінну відмову від військової служби і залучення сумлінних відмовників, в тому числі на керівні ролі, до альтернативної невійськової (не підпорядкованої військовому керівництву та інтересам) служби в інтересах суспільства, в тому числі для захисту країни від агресії, тиранії, беззаконня та інших загроз національній безпеці методами ненасильницьких дій та беззбройного захисту цивільних; розробка концепції участі сумлінних відмовників у невійськовому захисті України, забезпеченні її економічної та інформаційної безпеки та демократичному цивільному контролі, якому підлягає сектор безпеки і оборони; підготовка практичних пропозицій із реалізації відповідних національних інтересів для держави, місцевого самоврядування і громадянського суспільства, включаючи церкви та релігійні організації; моніторинг дотримання права людини на сумлінну відмову від військової служби та інших прав сумлінних відмовників з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав людини, в тому числі під час війни, та особливостей правового режиму воєнного стану; перевірка існування та ефективності засобів юридичного захисту цього права та інших прав сумлінних відмовників (захисту від типових порушень); перевірка виконання Україною відповідних конституційних та міжнародно-правових зобов'язань держави; перевірка виконання "Дорожньої карти з питань верховенства права", затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р, в частині забезпечення права на сумлінну відмову від військової служби під час воєнного стану; публікація загальнодоступного звіту про проблеми та перспективи гарантування права на сумлінну відмову та залучення сумлінних відмовників до мирного захисту України і служіння суспільству на альтернативній невійськовій службі.

В рамках відповідної науково-дослідної роботи Приватною науковою установою "Інститут миру і права" вже підготовлено дві доповіді на наукових конференціях і подано юридичний висновок (*amicus curiae*) до Другого сенату Конституційного Суду України⁴ (лист вих. № 12 від 30.09.2025 р. з додатками: копія диплома доктора філософії у галузі права; копія юридичного висновку від 23.10.2024 р.; копія листа Релігійної громади Квakerів від 04.04.2025 р.; переклад

---

⁴ <https://www.researchgate.net/publication/395964940>

українською мовою Висновку № 1219/2024 Венеційської комісії; копія листа Конституційного Суду України від 22.04.2025 р.) у справі за конституційними скаргами Алексеєнка Віталія Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 1, окремого припису статті 2 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», окремого припису статті 336 Кримінального кодексу України, Івануценка Сергія Вікторовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1, окремого припису частини першої статті 4 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», в якому, зокрема, було обґрунтовано наявність підстав для об'єднання конституційних проваджень за скаргами Алексеєнка В.В. та Івануценка С.В. із конституційним провадженням у справі за конституційною скаргою Зелінського Д.Б. щодо конституційності ч. 1 ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу».⁵

Другий сенат Конституційного Суду України на відкритому засіданні 01.10.2025 р. ухвалив приєднати вказаний юридичний висновок (*amicus curiae*) директора Інституту миру і права Юрія Шеляженка до матеріалів конституційного провадження⁶, а 15.10.2025 р. ухвалив об'єднати вказане провадження із конституційним провадженням у справі за конституційною скаргою Зелінського Д.Б.⁷

У вказаному юридичному висновку (*amicus curiae*) Інституту миру і права, серед іншого, обґрунтовано, що можливість кримінального покарання у вигляді позбавлення волі за сумлінну відмову окремим приписом статті 336 КК України суперечить статтям 24, 35, 64 Конституції України, а імпліцитна презумпція недобросовісності сумлінних відмовників/ць за ст. 336 КК України суперечить ст.ст. 62, 64 Конституції України у частині принципу презумпції невинуватості, який має дотримуватися в умовах правового режиму воєнного стану, що є підставами для визнання неконституційними цих приписів законів України. Обґрунтовано також, що припис ч. 4 ст. 35 Конституції України про заміну альтернативною (невійськовою) службою виконання військового обов'язку у разі, якщо таке суперечить релігійним переконанням громадянина/ки, не запроваджує окреме конституційне «право на альтернативну службу» і тим більше не допускає можливості обмежувати таке, а передбачає позитивне зобов'язання держави не застосовувати військовий обов'язок у будь-якій формі до громадян (сумлінних відмовників), які мають несумісні з ним релігійні чи інші

⁵ Юридичний висновок (*amicus curiae*) до Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Віталія Алексеєнка та Сергія Івануценка, URL: <https://www.researchgate.net/publication/395964940>

⁶ Див. оприлюднений Конституційним Судом України відеозапис розгляду справи за конституційними скаргами Алексеєнка Віталія Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 1, окремого припису статті 2 Закону України „Про альтернативну (невійськову) службу“, окремого припису статті 336 Кримінального кодексу України, Івануценка Сергія Вікторовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1, окремого припису частини першої статті 4 Закону України „Про альтернативну (невійськову) службу“ у формі письмового провадження, URL: https://sv1.ccu.gov.ua/video_ccu1/ks2_01_10_2025_3.mp4; див. також статтю «Конституційні скарги трьох сумлінних відмовників розглянуть разом», URL: <https://www.civilni.media/448/>

⁷ <https://ccu.gov.ua/docs/7456>

подібні за серйозністю і щирістю переконання (сумлінну відмову), із можливим застосуванням при цьому альтернативних обов'язків (альтернативної служби), як ефективний засіб юридичного захисту від державного примусу, що виявляється у недопустимих, в тому числі під час війни з огляду на приписи статті 64 Конституції України, обмеженнях за ознаками релігійних та інших переконань, несумісних із виконанням військового обов'язку, у рівноправ'ї і рівності громадян перед законом за ст. 24 Конституції України, принижує свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір всупереч вимогам п. 2 ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП), від яких Україна зобов'язалася не відступати навіть під час війни за п. 2 ст. 4 МПГПП, і тому цей примус не відповідає ані заявленому у преамбулі Конституції України усвідомленню відповідальності перед Богом і власною совістю, ані вимогам статті 3 Конституції України щодо утвердження і забезпечення абсолютної свободи від приниження державним примусом права мати, приймати і не полишати у внутрішньому аспекті (*forum internum*) релігійні чи інші переконання, несумісні із виконанням військового обов'язку (іншими словами, права на сумлінну відмову від військової служби), що впливає із вимог статті 35 Конституції України у контексті правових позицій Конституційного Суду України (п.п. 3.1, 4.2 Рішення від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022).

Як пояснюється у статті на сайті "Вільні цивільні. Вісник миру і сумлінної відмови"⁸, кримінальне переслідування сумлінних відмовників за їх релігійні переконання суперечить самому поняттю закону, як його розуміють у демократичному суспільстві та правовій державі, і через це не відповідає європейським і світовим стандартам верховенства права (правовладдя). Закон може вимагати від людей лише те, що вони можуть виконати, інакше такий закон не працюватиме і його постійно порушуватимуть та не поважатимуть. Громадянський обов'язок із захисту України, передбачений статтею 65 Конституції України, не обмежується службою у війську і може виконуватися мирною працею, у беззбройному захисті цивільних і ненасильницькому спротиві російській агресії. Для людей, яким переконання не дозволяють служити у війську, мирний захист України є єдиним можливим варіантом. Вимагати від них військової служби означало б вимагати неможливого, а отже, дискримінувати їх, карати їх за віру. Таке кричуще порушення прав людини не допускається у демократичному суспільстві навіть під час війни, бо абсурдна жорстокість несумісна в принципі з поняттям закону. Право мати релігійні чи гуманістичні переконання, несумісні із військовим обов'язком, не може обмежуватися державою ні за яких умов, навіть під час війни. Совість категорично забороняє сумлінним відмовникам служити війні та армії. Держава не може змінити їхні переконання і досвід ненасильницького життя та самозахисту. Ніякі знущання, тортури та неволя не зможуть замовкнути голос совісті. Проти природи людини безсилі навіть найбільш люті тирані: і Сталіну, і Гітлеру не вдалося знищити релігійний пацифізм розстрілами, депортаціями⁹ та концтаборами, і слава

⁸ <https://www.civilni.media/448/>

⁹ <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/8/1951-operaciya-pivnich>

мучеників живе, а їх гнобителям залишилася ганьба та історична поразка. Саме тому Вінстон Черчилль наголошував, що держава поважає право на сумлінну відмову під час другої світової війни¹⁰. Магатма Ганді в Індії й герої Корюківки в Україні довели силу мирних людей, які без зброї можуть змусити танки окупантів їхати заднім ходом. Демократична держава, щоб не розвалитися у безглуздій війні проти совісті, має дбати, щоб люди, які обрали ненасильницький спосіб життя і мають досвід мирного опору та непокори насильству, захищали мир без насильства, на альтернативній невійськовій службі. Адже, як сказав Президент України Володимир Зеленський, на одного воїна має бути вісім цивільних для стійкості економіки під час війни на виснаження: якщо ви не воюєте, але працюєте і платите податки, ви теж захищаєте Україну.¹¹

У доповіді УВКПЛ ООН про ситуацію з правами людини в Україні з грудня 2024 року до травня 2025 року наголошується, що віруючим чоловікам в Україні відмовляють у праві на сумлінну відмову від військової служби та карають позбавленням волі за ухилення від призову в порушення міжнародного права, в тому числі рішенням Верховного Суду. Дев'ять сумлінних відмовників повідомили про тортури після того, як їх затримали офіцери ТЦК та насильно забрали до військових частин. Одному з відмовників військові зв'язували руки за спиною, били, погрожували вбити та не давали йому їжу протягом 11 днів за відмову носити військову форму. У звіті Україні рекомендується забезпечити повне дотримання права людини на сумлінну відмову від військової служби відповідно до статті 18 МПГПП¹².

Аналогічні скандальні факти та правозахисні рекомендації наводилися у попередньому звіті УВКПЛ ООН; підкреслювалося, що згідно з МПГПП, право на сумлінну відмову від військової служби з міркувань совісті не підлягає обмеженням або відступам під час війни¹³.

Згідно із п.п. 49, 50 меморандуму комісара Ради Європи з прав людини Майкла О'Флаерті¹⁴, комісар звертає увагу на нещодавню заяву Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця, в якій зазначено, що порушення прав людини з боку працівників українських територіальних центрів комплектування збройних сил набули «системного та масового характеру». Згідно з цією заявою, до таких порушень належать фізичне насильство, зокрема побиття, брутальні арешти, відмова у доступі до адвоката, тримання в ізоляції, мобілізація осіб з інвалідністю та інші неприпустимі дії. Комісар продовжує отримувати подібні повідомлення, у тому числі заяви про катування та смерті під час набору до військової служби. Українські органи влади мають створити механізм запобігання порушенням прав людини під час мобілізації.

¹⁰ <https://hansard.parliament.uk/commons/1941-03-20/debates/d7079483-4f00-4cef-a5b1-3dd07e980259/CommonsChamber#contribution-43064dfe-c887-4498-a133-9a1c4585a377>

¹¹ «На одного військового припадає 6-8 платників податків», – Зеленський, URL: <https://bukvy.org/89951/>

¹² <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/42nd-periodic-report-human-rights-situation-ukraine-1-december-2024-31>

¹³ <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/41st-periodic-report-human-rights-situation-ukraine-1-september-30>

¹⁴ <https://rm.coe.int/-/1680b6ce0f>

Також Комісар Ради Європи з прав людини рекомендує Україні дотримуватись міжнародних стандартів щодо права на відмову від військової служби за переконаннями, викладених у висновку Венеціанської комісії щодо альтернативної (невійськової) служби¹⁵.

Європейське бюро сумлінної відмови (EBCO, European Bureau for Conscientious Objection) оприлюднило щорічний звіт, у якому закликає звільнити всіх в'язнів сумління в Україні, включаючи утримуваних на окупованих Росією територіях і тих, хто зазнав знущань через жорстку військову мобілізацію для оборонної війни України проти російської агресії. У доповіді зазначено 15 імен сумлінних відмовників, яких Україна має негайно звільнити, які позбавлені свободи у тюрмах та у військових частинах, у тому числі свавільно затримані, засуджені та утримувані в попередньому ув'язненні за статтями 336 (ухилення від призову) і 402 (непокора) Кримінального кодексу України; наголошується, що повна кількість поневолених відмовників виглядає значно більшою і становить щонайменше сотні.¹⁶

У цій справі касаційну скаргу подано захисником одного з цих в'язнів сумління. Віталій Криушенко, Свідок Єгови, у січні 2025 року почав відбувати покарання, три роки позбавлення волі, призначене йому за сумлінну відмову від військової служби. Згідно із вироком, Криушенко не з'явився для проходження військової служби під час мобілізації, «посилаючись на свої релігійні переконання та належність до релігійного об'єднання Свідків Єгови, віровчення яких не дозволяє йому виконувати будь-яку військову службу». Білопільський районний суд Сумської області мотивував вирок тим, що «на теперішній час законодавство не передбачає законної можливості військовозобов'язаного відмовитися від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, за релігійними переконаннями; альтернативної служби під час воєнного стану законодавство також не передбачає; в Україні військова служба під час мобілізації у період воєнного стану обов'язкова для всіх, без виключення, військовозобов'язаних незалежно від їх віросповідання».¹⁷

Станом на вересень 2025 року повідомлялося про ув'язнення за віру 8 Свідків Єгови в установах пенітенціарної системи України.¹⁸

За даними дослідника С. Рабіновича¹⁹, Європейська асоціація Свідків Єгови повідомляла про 1139 випадків силового призову віруючих, 886 кримінальних проваджень проти них за статтею 336 КК України (ухилення від призову по мобілізації) та 36 проваджень за статтями 402 (непокора) і 407 (самовільне залишення військової частини) КК України. Застосування кримінальних покарань, як і випадки катування та жорстокого поводження з

¹⁵ <https://rm.coe.int/-/1680b6ce0f>

¹⁶ <https://www.civilni.media/331/>

¹⁷ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128347458>

¹⁸ https://cfp2.jw-cdn.org/a/655008/9/o/1014756_E_cnt_1.pdf

¹⁹ Рабінович С.П. Заміна виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою як позитивне зобов'язання держави в умовах воєнного стану: pro et contra // Український часопис конституційного права. № 2/2025 (35). 2025. С. 45-76. URL: <https://www.constjournal.com/pub/2-2025/zamina-vykonannia-viiskovoho-oboviazku-alternatyvnoiu-neviiskovoju-služboiu-yak/>

сумлінними відмовниками, суперечить їх праву на свободу мати переконання (сумлінну відмову), несумісні із військовою службою.

Вказане свідчить про наявність підстав для науково-юридичного висновку про можливе порушення зазначених вище позитивних зобов'язань держави за Конституцією та міжнародними договорами України із захисту права людини на абсолютну і вільну від будь-якого державного примусу свободу мати сумлінну відмову від військової служби у внутрішньому аспекті (*forum internum*) та обмежену лише примусом до альтернативної невійськової служби, в тому числі під час війни, і ні в якому разі не примусом до військової служби, свободу особи сповідувати свою сумлінну відмову у зовнішньому аспекті (*forum externum*).

Умовою членства держави у Європейському Союзі (ЄС) є імплементація законодавства Європейського Союзу (*acquis communautaire*) у законодавстві та судовій практиці. Главою 23 *acquis* «Правосуддя та фундаментальні права» передбачено, що політика ЄС у сфері судочинства та основоположних прав спрямована на підтримку та подальший розвиток Союзу як простору свободи, безпеки та правосуддя; держави повинні забезпечити повагу до основоположних прав, гарантованих *acquis* та Хартією ЄС про основоположні права²⁰.

У Розділі 3.3 Дорожньої карти з питань верховенства права, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС»», передбачене забезпечення права на сумлінну відмову від військової служби під час воєнного стану.

Частина друга статті 10 Хартії Європейського Союзу про основоположні права вимагає визнання права людини на сумлінну відмову від військової служби²¹.

В ухвалі Верховного Суду від 18 червня 2025 року²² зазначено, що це кримінальне провадження передано на розгляд об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду з метою забезпечення єдності судової практики, з огляду на те, що у Верховному Суді існують різні правові позиції щодо того, чи має право громадянин на сумлінну відмову від військової служби з релігійних переконань під час мобілізації у період воєнного стану.

Відтак, через очікуваний вплив на формування судової практики, яка може стати індикатором виконання або невиконання Україною міжнародно-правових зобов'язань, в тому числі у контексті вступу України до Європейського Союзу, справа Віталія Криушенка становить особливий науковий інтерес для моніторингу прогресу України у сфері євроінтеграції за розділом 23 «Правосуддя та фундаментальні права» переговорного кластера 1 «Основи процесу вступу» переговорів про вступ України до Європейського Союзу та виконання позитивних зобов'язань держави забезпечити дотримання права людини на сумлінну відмову від військової служби під час війни за ст.ст. 24, 35,

²⁰ https://enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/conditions-membership/chapters-acquis_en

²¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT> ;
<https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/>

²² <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128347458>

64 Конституції України, ст.ст. 4, 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст.ст. 9, 15 Європейської конвенції з прав людини, а також забезпечити дотримання прав людини на недискримінацію за ознаками релігійних чи інших переконань та на справедливий суд під час війни.

Наукове дослідження цього юридичного процесу потребує вивчення інформації з відкритих джерел, включаючи Єдиний державний реєстр судових рішень, та збирання інформації про перебіг відкритого судового засідання шляхом моніторингу, особистої присутності дослідника в якості вільного слухача, фото- та відеофіксації судового засідання для подальшого аналізу дотримання права на справедливий суд і включення відповідного аналізу та візуальних матеріалів в наукові доповіді, звіти та публікації.

Частиною шостою статті 27 КПК України передбачено, що кожен, хто присутній в залі судового засідання, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої; проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису допускається на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

Враховуючи викладене, на підставі ст. 27 КПК України

ПРОХАННЯ ДО ШАНОВНОГО СУДУ:

Дозволити директору Приватної наукової установи "Інститут миру і права" Шеляженку Юрію Вадимовичу фотозйомку та відеозапис у науково-дослідницьких цілях відкритого судового засідання у справі № 573/838/24 (кримінальне провадження щодо Криушенка Віталія Михайловича за ст. 336 КК України), призначеного на 27.10.2025 р. о 10:00 (та наступних у разі перенесення розгляду), для моніторингу прогресу України у сфері євроінтеграції за розділом 23 «Правосуддя та фундаментальні права» переговорного кластера 1 «Основи процесу вступу» переговорів про вступ України до Європейського Союзу та виконання позитивних зобов'язань держави забезпечити дотримання прав людини на сумлінну відмову від військової служби, недискримінацію віруючих та справедливий суд під час війни за статтями 24, 35, 55, 64 Конституції України, статтями 4, 14, 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, статтями 6, 9, 15 Європейської конвенції з прав людини.

З повагою,

**Директор
Приватної наукової установи
«Інститут миру і права»,
доктор філософії з права**

Юрій ШЕЛЯЖЕНКО

Додатки на 70 арк.: юридичний висновок (amicus curiae) до Другого сенату Конституційного Суду України, лист вих. № 12 від 30.09.2025 р. з додатками – копія диплома доктора філософії у галузі права; копія юридичного висновку від 23.10.2024 р.; копія листа Релігійної громади Квакуерів від 04.04.2025 р.; переклад українською мовою Висновку № 1219/2024 Венеційської комісії; копія листа Конституційного Суду України від 22.04.2025 р.

ІНСТИТУТ МИРУ І ПРАВА

INSTITUTE OF PEACE AND LAW

ПРИВАТНА НАУКОВА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ МИРУ І ПРАВА»

---

* Код ЄДРПОУ: 45973756 * Адреса: Фортечний тупик 9, к. 82, м. Київ, 01042 *

* Тел. +38 (097) 3179326 * E-mail: director@pax.org.ua * Вебсайт: www.pax.org.ua *

Вих. № 12 від 30.09.2025 р.

До Другого сенату Конституційного Суду України

ЮРИДИЧНИЙ ВИСНОВОК (AMICUS CURIAE)

у справі за конституційними скаргами Алексеєнка Віталія Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 1, окремого припису статті 2 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», окремого припису статті 336 Кримінального кодексу України, Івануценка Сергія Вікторовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1, окремого припису частини першої статті 4 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»

Короткий зміст

У цьому висновку з питання конституційності приписів ст.ст. 1, 2, 4 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», ст. 336 КК України, винесеного на розгляд Конституційного Суду України, обґрунтовано наявність підстав для визнання неконституційними відповідних приписів законів України. Обґрунтовано необхідність вживання у відповідній юридичній термінології, в т.ч. у мові конституційного судочинства при вирішенні цієї справи, українських відповідників англословних термінів conscientious objection (сумлінна відмова), conscientious objector (сумлінний відмовник/ця). Обґрунтовано наявність підстав для об'єднання конституційних проваджень за скаргами Алексеєнка В.В. та Івануценка С.В. із конституційним провадженням у справі за конституційною скаргою Зелінського Д.Б. щодо конституційності ч. 1 ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу». Обґрунтовано, що обмеження застосування альтернативної служби як засобу юридичного захисту абсолютної конституційної свободи релігії чи переконань (світогляду і віросповідання) у внутрішньому аспекті (forum internum) окремими приписами ст.ст. 1, 2, 4 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» суперечить ст.ст. 24, 35, 64 Конституції України, а імпліцитна презумпція недобросовісності сумлінних відмовників/ць за ст. 336 КК України суперечить ст.ст. 62, 64 Конституції

України у частині принципу презумпції невинуватості, який має дотримуватися в умовах правового режиму воєнного стану. Обґрунтовано, що припис ч. 4 ст. 35 Конституції України про заміну альтернативною (невійськовою) службою виконання військового обов'язку у разі, якщо таке суперечить релігійним переконанням громадянина/ки, не запроваджує окреме конституційне «право на альтернативну службу» і тим більше не допускає можливості обмежувати таке, а передбачає позитивне зобов'язання держави не застосовувати військовий обов'язок у будь-якій формі до громадян (сумлінних відмовників), які мають несумісні з ним релігійні чи інші подібні за серйозністю і щирістю переконання (сумлінну відмову), із можливим застосуванням при цьому альтернативних обов'язків (альтернативної служби), як ефективний засіб юридичного захисту від державного примусу, що виявляється у недопустимих, в тому числі під час війни з огляду на приписи статті 64 Конституції України, обмеженнях за ознаками релігійних та інших переконань, несумісних із виконанням військового обов'язку, у рівноправ'ї і рівності громадян перед законом за ст. 24 Конституції України, принижує свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір всупереч вимогам п. 2 ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП), від яких Україна зобов'язалася не відступати навіть під час війни за п. 2 ст. 4 МПГПП, і тому цей примус не відповідає ані заявленому у преамбулі Конституції України усвідомленню відповідальності перед Богом і власною совістю, ані вимогам статті 3 Конституції України щодо утвердження і забезпечення абсолютної свободи від приниження державним примусом права мати, приймати і не полишати у внутрішньому аспекті (*forum internum*) релігійні чи інші переконання, несумісні із виконанням військового обов'язку (іншими словами, права на сумлінну відмову від військової служби), що впливає із вимог статті 35 Конституції України у контексті правових позицій Конституційного Суду України (п.п. 3.1, 4.2 Рішення від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022).

1. Предмет цього юридичного висновку (amicus curiae)

Відповідно до частини третьої статті 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» з питань, винесених на розгляд Суду, до Сенату або Великої палати можуть подаватися письмові обґрунтовані юридичні висновки (*amicus curiae*). Суд на власний розсуд вирішує питання про долучення таких висновків до справи та їх розгляд.

Суб'єктами права на конституційну скаргу на розгляд Конституційного Суду України винесені питання конституційності приписів ст.ст. 1, 2, 4 Закону України «Про альтернативну (невійськовою) службу», ст. 336 КК України. Оскільки вказані питання становлять значний суспільний і науковий інтерес, у цьому висновку викладено науково обґрунтований підхід до їх вирішення.

Публічна інформація про відповідні конституційні провадження є такою.

Другим сенатом Конституційного Суду України розглядається справа за конституційною скаргою Зелінського Дмитра Броніславовича № 18/ 310 від

29.08.2024 р. щодо конституційності частини першої статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»¹. Другий сенат на засіданні визначив форму розгляду справи, письмове провадження, у цій справі².

Згідно із оприлюдненим резюме на конституційну скаргу³, суб'єкт права на конституційну скаргу – Зелінський Дмитро Броніславович – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність частині четвертій статті 35 Конституції України (конституційність) частину першу статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року № 1975–XII, згідно з якою «Альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством». На думку заявника, оскільки оспорюваний припис визначає заміну альтернативною (невійськовою) службою лише строкової військової служби, якої в Україні на сьогодні не існує, це повністю унеможлиблює реалізацію конституційного права, визначеного частиною четвертою статті 35 Конституції України, згідно з якою «У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою».

Автором цього юридичного висновку 23.10.2024 р. було подано до Другого сенату Конституційного Суду України юридичний висновок (*amicus curiae*) з питання, порушеного у конституційній скарзі Зелінського Д.Б., до якого були долучені авторські переклади низки міжнародно-правових документів щодо права людини на сумлінну відмову українською мовою. Після цього Конституційний Суд України звернувся до Венеційської комісії, яка надала свій юридичний висновок (*amicus curiae*). Відповідно до прохання релігійної громади квакерів, на допомогу Конституційному Суду України автором було перекладено цей висновок українською мовою. Переклад було взято до уваги.

Крім того, Другим сенатом Конституційного Суду України розглядається справа за конституційними скаргами Алексеєнка Віталія Васильовича (№ 18/ 132 від 22.04.2025) щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 1, окремого припису статті 2 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», окремого припису статті 336 Кримінального кодексу України, та Іванущенко Сергія Вікторовича (№18/ 232 від 26.06.2025 р.) щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1, окремого припису частини першої статті 4 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу». З питань, порушених у конституційних скаргах Алексеєнка В.В. та Іванущенко С.В., надається цей юридичний висновок.

Третя колегія суддів Другого сенату Конституційного Суду України Ухвалою від 6 травня 2025 року № 33-3(II)/2025 відкрила конституційне провадження у справі за конституційною скаргою Алексеєнка Віталія Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті

¹ <https://ccu.gov.ua/novyna/24-veresnya-vidbulysya-zasidannya-sudu-uhvalyly-nyzku-uhval>

² <https://ccu.gov.ua/novyna/9-zhovtnya-vidbulysya-zasidannya-senativ-i-kolegiy-suddiv-uhvalyly-17-uhval>

³ https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_3102024_0.pdf

1, окремого припису статті 2 Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу", окремого припису статті 336 Кримінального кодексу України (суддя-доповідач Різник С.В.).

Згідно із оприлюдненим резюме на конституційну скаргу⁴, суб'єкт права на конституційну скаргу – громадянин Алексеєнко Віталій Васильович – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням щодо перевірки на відповідність частинам першій, другій статті 24, статті 35, частинам першій, другій, третій статті 62, частинам першій, окремим приписам частини другої статті 64 Конституції України (конституційність) окремого припису статті 336 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року № 2341–III (далі – КК України), окремого припису частини першої, частини другої статті 1, окремого припису статті 2 Закону України „Про альтернативну (невійськову) службу“ від 12 грудня 1991 року № 1975–XII (далі – Закон № 1975). На думку автора клопотання, внаслідок застосування оспорюваних приписів КК України та Закону № 1975 були порушені його конституційні права: мати релігійні переконання, несумісні із виконанням військового обов'язку (сумлінну відмову від військової служби), у тому числі в умовах воєнного стану та мобілізації (стаття 35 Конституції України); на забезпечення рівності перед законом при виконанні конституційного обов'язку із захисту Вітчизни за статтею 65 Конституції України порівняно з іншими громадянами, які не мають таких переконань, шляхом направлення на альтернативну невійськову службу; на рівноправ'я при захисті державою права мати релігійні переконання незалежно від належності або неналежності до певних релігійних організацій (стаття 24 Конституції України); на презумпцію невинуватості у вчиненні злочину і право не бути зобов'язаним доводити свою невинуватість при поданні заяви про наявність релігійних переконань, які суперечать виконанню військового обов'язку, та направлення на альтернативну невійськову службу (стаття 62 Конституції України); не зазнавати обмежень у правах (стаття 64 Основного Закону України).

Третя колегія суддів Другого сенату Конституційного Суду України Ухвалою від 17 липня 2025 року № 62-3(II)/2025 відкрила конституційне провадження у справі за конституційною скаргою Івануценка Сергія Вікторовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1, окремого припису частини першої статті 4 Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу" (суддя-доповідач Первомайський О.О.).

Згідно із оприлюдненою інформацією, конституційна скарга подавалася «щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про альтернативну (невійськову) службу“ від 12 грудня 1991 року № 1975-XII зі змінами у цілому та частини першої статті 1, статті 2, окремого припису частини першої статті 4 цього закону». В частині конституційності статті 2 та закону в цілому відмовлено у відкритті конституційного провадження⁵; через

⁴ https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_1322025.pdf

⁵ <https://ccu.gov.ua/novyna/17-lypnya-sud-proviv-zasidannya-rozglyadav-proyekt-pravyl-profesynoyi-etyky-suddiv>

відсутність відповідної ухвали у відкритому доступі мотиви суду на даний час не відомі широкій громадськості, але з аналізу остаточного рішення у справі Іванушенка в ЄДРСР (постанова Верховного Суду у справі № 573/406/24 від 15 квітня 2025 року⁶) вбачається, що Верховний Суд послався на свою неодноразово висловлену правову позицію без чіткої вказівки на будь-які конкретні статті Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», і відтак, колегія Конституційного Суду України могла дійти висновку про те, що статтю 2 не було застосовано, а оспорювання конституційності закону в цілому не відповідає вимогам конкретизації положень закону України, які належить перевірити на відповідність Конституції України, у конституційній скарзі згідно із п. 5 ч. 2 ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Згідно із оприлюдненим резюме на конституційну скаргу⁷, суб'єкт права на конституційну скаргу – громадянин Іванушенко Сергій Вікторович – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням про перевірку на відповідність частині другій статті 3, частинам першій, другій статті 8, частині першій статті 9, частині третій статті 22, частинам першій, другій статті 24, частині четвертій статті 35, статті 64 Конституції України: 1) окремих приписів Закону України „Про альтернативну (невійськову) службу“ від 12 грудня 1991 року № 1975–ХІІ (далі – Закон № 1975), а саме: – частини першої статті 1, якою визначено: „Альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством“; – статті 2, відповідно до якої: „Право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю“; – частини першої статті 4, згідно з якою: „На альтернативну службу направляються громадяни, які підлягають призову на строкову військову службу і особисто заявили про неможливість її проходження як такої, що суперечить їхнім релігійним переконанням, документально або іншим чином підтвердили істинність переконань та стосовно яких прийнято відповідні рішення“; 2) Закону № 1975 у цілому. Автор клопотання вважає, що Закон № 1975 у цілому та, зокрема, його вказані приписи суперечать принципу юридичної визначеності (як складовій принципу верховенства права), а також порушують його „право мати релігійні переконання, несумісні із виконанням військового обов'язку та право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою“, право на свободу та особисту недоторканність (частина перша статті 29 Конституції України), право на повагу до його гідності та право не піддаватися покаранню, що принижує гідність (частина перша, друга статті 28 Конституції України).

Ухвалою Другого сенату Конституційного Суду України від 22 липня 2025 року⁸ об'єднано конституційні провадження у справі за конституційною скаргою

⁶ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126906863>

⁷ https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_232_2025.pdf

⁸ https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/9_y2_2025.pdf

Алексеєнка Віталія Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 1, окремого припису статті 2 Закону України „Про альтернативну (невійськову) службу“, окремого припису статті 336 Кримінального кодексу України та у справі за конституційною скаргою Іванущенко Сергія Вікторовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1, окремого припису частини першої статті 4 Закону України „Про альтернативну (невійськову) службу“. Також вказаною Ухвалою Другого сенату КСУ призначено суддями-доповідачами у справі за конституційними скаргами Алексеєнка Віталія Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 1, окремого припису статті 2 Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу", окремого припису статті 336 Кримінального кодексу України, Іванущенко Сергія Вікторовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1, окремого припису частини першої статті 4 Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу" суддів Конституційного Суду України Первомайського О.О., Різника С.В.

2. Обґрунтування наявності підстав для об'єднання конституційних проваджень за скаргами Алексеєнка В.В. та Іванущенко С.В. із конституційним провадженням у справі за конституційною скаргою Зелінського Д.Б. щодо конституційності ч. 1 ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»

Відповідно до абзацу першого частини першої статті 76 Закону України «Про Конституційний Суд України», якщо до Суду надійшло декілька звернень, що стосуються того самого питання або взаємопов'язаних питань, і щодо цих звернень відкрито конституційні провадження, Сенат чи Велика палата постановляє ухвалу про об'єднання справ в одне конституційне провадження.

Ухвалюючи об'єднати конституційні провадження у справах № 3-65/2025(132/25) та № 3-118/2025(232/25) за конституційними скаргами Алексеєнка В.В. та Іванущенко С.В., Другий сенат Конституційного Суду України зазначив у п. 2 Ухвали від 22 липня 2025 року, що порівняльний аналіз змісту конституційних скарг Алексеєнка В.В., Іванущенко С.В. дає підстави для висновку, що вони стосуються, зокрема, питання відповідності Конституції України (конституційності) приписів Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу", якими запроваджено альтернативну службу замість проходження строкової військової служби.

З огляду на те, що згідно із оприлюдненим резюме на конституційну скаргу Зелінського Д.Б., яке цитується вище, ця конституційна скарга стосується того самого питання і пов'язаних питань, наявні підстави для об'єднання конституційних проваджень за скаргами Алексеєнка В.В., Іванущенко С.В. та Зелінського Д.Б.

3. Обґрунтування необхідності вживання у юридичній термінології, в тому числі у термінології конституційного судочинства, українських відповідників англomовних термінів conscientious objection (сумлінна відмова), conscientious objector (сумлінний відмовник; варіанти з фемінітивом – відмовниця, відмовник/ця)

Усталений у міжнародній юриспруденції і юридичній літературі англійською та іншими європейськими мовами із загально визнаних основних прав людини термін conscientious objection to military service (сумлінна відмова від військової служби) в українській спеціальній літературі, судовій практиці та перекладах офіційних документів іноді вживається у таких варіаціях, як «відмова з мотивів сумління», «відмова з мотивів совісті», «відмова через переконання», «відмова за переконаннями», «ідейна відмова», «свідома відмова», «сумлінне заперечення», тощо. Аналогічна ситуація склалася із терміном conscientious objector (сумлінний відмовник), який вживається рідко через брак знань про права людини у суспільстві, а коли вживається, то у різних формах: кажуть про відмовників за переконаннями, відмовників з мотивів совісті (сумління), відмовників за ідейними міркуваннями, свідомих відмовників, тощо (неприйнятну мову ненависті із застосуванням образ на зразок «ухилянти» до цього переліку легітимних термінів не включаємо). У одній з перших у вітчизняній літературі наукових публікацій щодо права на сумлінну відмову у 2021 році⁹ та у дисертації, поданій на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі права¹⁰, автор цього висновку вживав прикметники «сумлінна» та «ідейна» «відмова», «сумлінні» та «ідейні» «відмовники» як взаємозамінні.

Існування таких варіацій своєрідно збагачує юридичний словник, але створює термінологічний хаос і може створити хибне враження у людини, яка не знайома з концепцією сумлінної відмови, що різні терміни стосуються різних понять. Крім того, офіційні документи, такі як судові рішення, потребують уніфікації термінології для дотримання принципу правової визначеності. Акти Конституційного Суду України, за відсутності визначення певних термінів у законодавстві, можуть бути авторитетним джерелом офіційної термінології.

На жаль, «Англійсько-український правничий словник складної лексики» не містить терміну conscientious objection, хоча його співукладач Сергій Головатий у монографії «Щодо мови правничої» у англійсько-українському глосарії за тематикою людських прав наводить такі переклади: “conscientious” – сумлінний; “conscientious objection” – сумлінне заперечення; “conscientious objector” – той, хто заперечує сумлінно¹¹.

⁹ Шеляженко Ю.В. Порухення права людини на сумлінну відмову (conscientious objection) від військової служби в Україні та необхідність юридичного гарантування цього права // Права людини – пріоритет сучасної держави: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.). Одеса, 2021. С. 230-235, <https://www.academia.edu/69619504/>; див. також с. 60-71 у Шеляженко Ю.В. Вільні цивільні: школа пацифізму. Навч. посібник і матеріали. Київ, 2024. URL: <https://www.researchgate.net/publication/395575924>

¹⁰ Шеляженко Юрій Вадимович. Правові основи особистої автономії приватних осіб та організацій: теоретичний аспект: дис..докт.філ.: 081 "Право" / ВНЗ "Університет економіки та права "КРОК". Київ, 2021. URL: <https://dspace.krok.edu.ua/items/5114a117-ba26-42a1-aceb-30e6a1cc6c2b>

¹¹ Головатий С. Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи. Київ, 2024. [сторінка 902]

У більш ранній монографії «Про людські права» у англо-українському глосарії правничих термінів Сергій Головатий перекладає “conscientious” як «добросовісний», “conscientious objection” як сумлінне заперечення, “conscientious objector” як «сумлінний заперечувач»¹².

Сильною стороною запропонованих С. Головатим перекладів є вибір простого і зрозумілого прикметника «сумлінний» (як варіант, «добросовісний») та прагнення не нагромаджувати зайві слова у перекладі простого терміну, часто вживаного на практиці у розвинутих демократичних країнах – а отже, очікувано затребуваного у вітчизняній юридичній практиці по мірі її розвитку, – подібно до того, як нагромаджуються слова у перекладах, які є калькою з російської – при тому, що російські переклади рясніють покрученим канцеляритом, що відохочує вживання незручного для бюрократів правозахисного терміну, знецінює значення відповідного поняття і звужує його зміст та підкреслює його іншомовність і чужинність самим лише незграбним перекладом на зразок «відмова з мотивів совісті». Адже подібна мовна конструкція явно не пристосована для буденного використання, ані при частому повторенні терміну в документах і публікаціях з питання сумлінної відмови, ані тим більше при громадському обговоренні та у громадянській освіті з цієї правозахисної теми.

З іншого боку, запропонований С. Головатим переклад терміну “objector” як «заперечувач» є проблематичним. По-перше, це слово не характерне для української літературної мови і відсутнє у академічних тлумачних словниках, наприклад, у поширеному «Великому тлумачному словнику української мови» під редакцією В’ячеслава Бусела¹³. По-друге, це слово найчастіше вживається не у значенні “objector”, а у значенні “denier” (наприклад, Holocaust denier – заперечувач Голокосту) і тому має яскраво виражену негативну конотацію, на відміну від нейтральної конотації англійського терміну. Вживання натомість словосполучення «той/та, хто заперечує» є не рішенням, а ще більшим ускладненням проблеми, оскільки таке незграбне словосполучення не задовольняє потребу, яка нерідко виникає на практиці, назвати таку особу одним простим зрозумілим словом чи словосполученням, іноді навіть кілька разів, у складному перевантаженому юридичною термінологією реченні.

Оскільки в українській термінології для простоти доцільно перекладати однокорінні англійські слова objection та objector відповідними однокорінними українськими словами, неприйнятність перекладу останнього як «заперечувач» виключає і систематичне вживання терміну «сумлінне заперечення».

З цієї точки зору краще казати про сумлінну відмову та відмовників (тих, хто відмовляється), тим більше, що слово «відмовник» є усталеним в українській мові. Оскільки «відмова» може бути мовчазною і у одному із лексичних значень може розумітися як відповідь, термін «сумлінна відмова» вказує на таку відмову, що пояснюється не просто небажанням, а велінням совісті, неможливістю йти проти совісті; це відмова, яка формується у внутрішньому світі (forum internum), у совісті людини, і надалі може сповідуватися, дотримуватися і висловлюватися.

¹² Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ, 2016. [сторінка 726]

¹³ Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь, 2005.

На користь застосування терміну «сумлінна відмова» свідчить і наявність посилань на «відмову» у чинному законодавстві. Так, у статті 35 Конституції України йдеться, що «ніхто не може... відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань»; у п. 63.7 ст. 63 Податкового кодексу України йдеться про «осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття» РНОКПП, і для них цей номер замінюють на серію і номер паспорту.

Може виникнути питання, чому б не піти далі та прийняти кальку з російської мови «відмова за мотивами [релігійних] переконань». Відповідь на це питання є однозначно негативною, оскільки в такій формі поняття акцентує на зовнішньому аспекті «відмови» та ігнорує те, що в даному випадку «відмовою» є власне переконання, серйозні і непереборні, визначальні для гідності людини. Саме подібні кальки спадають на думку, коли читаєш у статті-передмові Сергія Головатого та Богдана Ажнюка «Правнича лексика: труднощі перекладу» у «Англійсько-українському правничому словнику складної лексики», що «у колективній свідомості фахової спільноти сформувалися інтелектуальні матриці, що десятиліттями тиражували термінологічні покручі – р о с і я н і з м и за формою і с о в е т и з м и за змістом»¹⁴. Слід також враховувати, що у Конституції України 1996 року значно пом'якшено запозичене зі статті 6 ленінського «Декрету про свободу совісті, церковні і релігійні товариства» 1918 року положення: «Ніхто не може, посилаючись на свої релігійні погляди, ухилятися від виконання своїх громадянських обов'язків. Вилучення з цього положення, за умови заміни одного громадянського обов'язку на інший, у кожному окремому випадку допускаються за рішенням народного суду» (в оригіналі: «Никто не может, ссылаясь на свои религиозные воззрения, уклоняться от исполнения своих гражданских обязанностей. Изъятия из этого положения, под условием замены одной гражданской обязанности другой, в каждом отдельном случае допускаются по решению народного суда»). У статті 35 Конституції України йдеться про неможливість «відмови» від виконання законів, що слід розуміти як комплексне дотримання законодавства, включаючи міжнародні договори про права людини, які є частиною законодавства України за статтею 9 Конституції України і, в офіційній інтерпретації уповноважених договірних органів, передбачають право на сумлінну відмову від військової служби. На жаль, частина четверта статті 4 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» 1991 року практично дослівно відтворює цитовані вище положення ленінського декрету, і декомунізація її поки не торкнулася: «Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством України». Варто пам'ятати, що це положення – як і аналогічна термінологія статті 336 Кримінального кодексу України, – несе на собі історичний відбиток атеїстичної зневаги до свободи совісті, релігії і переконань, а тому слід бути

¹⁴ Англійсько-український правничий словник складної лексики / [уклад.: Сергій Головатий, Леся Пономаренко ; вступ. ст.: Сергій Головатий, Богдан Ажнюк ; за ред. Сергія Головатого, Богдана Ажнюка] ; Конституц. Суд України, Пост. коміс. з питань правн. термінології ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – 2-ге вид. – Харків : Право, 2025. – 264 с.

обережними із використанням подібних мовних зворотів, які принижують гідність віруючих і переконаних людей та презюмують незаконність та навіть злочинність їх релігії чи переконань, і дбати про повагу до права на свободу совісті, якої вимагає сучасний конституціоналізм у демократичному суспільстві.

Отже, не можна рекомендувати вживання запозиченого з російської мови часів злочинного тоталітарного комуністичного режиму терміну «відмова за мотивами [релігійних] переконань», навмисно сконструйованого комуністами, щоб применшити значення внутрішнього аспекту релігії чи переконань, вкорінених у серцевині людської гідності, уникнути вживання прийнятого у цивілізованому світі терміну «сумлінна відмова» (conscientious objection) та з ідеологічних мотивів утвердити, нібито, владу – попри те, що така влада неможлива і протиприродна, – тоталітарного режиму над совістю людини, щоб «сумлінним» вважалось лише виконання волі комуністичної партії та уряду.

На користь вживання терміну «сумлінна відмова» свідчить і те, що цей термін вже неодноразово вживався у практиці Верховного Суду, в тому числі у остаточних рішеннях у справах Віталія Алексеєнка¹⁵ та Дмитра Зелінського¹⁶, а також у публікаціях на офіційному вебсайті Верховного Суду¹⁷.

Що стосується фемінітиву від слова «відмовник», потреба у вживанні терміну «сумлінна відмовниця» може виникнути у разі формування сумлінної відмови у жінок та необхідності, відповідно до міжнародних стандартів, у офіційному визнанні цього статусу та юридичному захисті права на сумлінну відмову, наприклад, шляхом звільнення з військової служби, заміни військового обліку чи військової підготовки в освітній системі альтернативними невійськовими обов'язками, тощо. Вживання фемінітивів у цьому контексті не буде чимось новим, бо, наприклад, у Колумбії існує неурядова організація «Спільнота активних сумлінних відмовників і відмовниць» (Acción Colectiva de Objetores y Objetoras de Conciencia), яка неодноразово згадувалася у тематичних доповідях УВКПЛ ООН та у рішеннях Конституційного Суду Колумбії.

4. Обґрунтування наявності підстав для визнання неконституційними окремих приписів ст.ст. 1, 2, 4 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», ст. 336 Кримінального кодексу України

Відповідно до статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку дії цих обмежень.

Відповідно до другого речення частини четвертої статті 35 Конституції України, у разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним

¹⁵ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124630246>

¹⁶ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029741>

¹⁷ <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1602486/>

переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Звуження застосовності передбаченого цим законом і Конституцією України засобу юридичного захисту права на сумлінну відмову (альтернативної служби) до «строкової військової служби» не передбачене Конституцією України, тому право на сумлінну відмову згідно із ст. 64 Конституції України не може бути обмежене у випадку, не передбаченому Конституцією України (у разі, якщо релігійні переконання суперечать іншим формам військового обов'язку, окрім строкової служби), що є підставою для визнання неконституційним припису статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» щодо запровадження альтернативної служби виключно «замість проходження строкової військової служби».

Відповідно до статті 65 Конституції України, захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України (частина перша); громадяни відбувають військову службу відповідно до закону (частина друга).

Слід наголосити, що у цій статті конституційні обов'язки із захисту Вітчизни і військової служби відокремлені та не є тотожними. Для цього є серйозні причини.

По-перше, це економічні причини, про які свого часу влучно висловився Президент України Володимир Зеленський: «Є правило: на одного військового, якого оплачує Україна (з цим нам ніхто не допомагає), припадає 6-8 платників податків. Якщо ви в Україні, не на фронті, але працюєте і сплачуєте податки – ви так само бороните державу. Це дуже потрібно»¹⁸. Заувага Президента України про те, що не тільки воїни, але й усі платники податків є у певному сенсі захисниками України, набуває особливого значення в умовах, коли російська держава-агресор веде проти України довгострокову війну на виснаження економічного потенціалу та стійкості суспільства і демократичного державного устрою, де визнається і діє принцип верховенства права (правовладдя) та не допускається військова диктатура. Мирна праця, сплата податків та свідома громадянська позиція попри усі випробування і тяготи воєнного часу є не менш важливою запорукою виживання держави, ніж комплектування війська.

До цього слід додати другу, не менш важливу причину автономного (окремого) значення конституційного обов'язку із захисту України, який не зводиться до військової служби. Ця причина полягає в тому, що є люди зі світоглядом і способом життя, який виключає насильство настільки серйозно і послідовно, що такі люди протягом всього свого життя неодноразово зупиняли насильство мирною непокорюю та зверненням до совісті інших у пошуку мирних трансформацій насильницької поведінки, і з цим досвідом та цією відданістю принципам ненасильства такі люди скоріше приймуть покарання шляхом позбавлення свободи, здоров'я чи навіть життя і сподіватимуться, що їх мучеництво пробудить совість народу, ніж погодяться брати участь у системному застосуванні насильства, такому як будь-які форми військового

---

¹⁸ «На одного військового припадає 6-8 платників податків», – Зеленський, URL: <https://bukvy.org/89951/>

обов'язку, особливо ті, які безпосередньо пов'язані із застосуванням насильства (із використанням або без використання зброї) або будь-якою, навіть символічною, підтримкою війни та застосування насильства: підпорядкуванням військовому командуванню, носінням військової форми, добровільним наданням допомоги армії, тощо (хоча примусове стягнення військових податків за відсутності альтернативного оподаткування на підтримку культури миру такі люди можуть терпіти як неunikне зло).

При цьому, як правило, такі люди – йдеться про сумлінних відмовників, – стараються жити в мирі і згоді з суспільством навколо, включаючи державу, бути корисними і працювати скоріше заради загального блага, ніж для особистої вигоди, та намагаються бути законослухняними, поки законом не порушуються фундаментальні природні права людини – і, в принципі, така позиція має право на існування, оскільки принцип верховенства права (правовладдя), який визнається і діє в Україні за статтею 8 Конституції України, не має допускати прийняття та залишення у силі несправедливих законів, які, за відомим латинським висловом *lex iniusta non est lex*, навряд чи є законами як такими.

Суто прагматично, враховуючи, що такі люди завжди були, є і будуть, ніколи не піддадуться диктату безсовісної, з їх точки зору, мілітаристичної ідеології і не стануть солдатами навіть у разі катування та погроз їх життю, – безплідні спроби змусити сумлінних відмовників змінити свої переконання та інформаційні кампанії, спрямовані на формування ворожнечі суспільства до сумлінних відмовників, є не тільки скандально протиправними та шкідливими для репутації демократичної правової держави, але й підривають її економічний потенціал, що неприпустимо в умовах війни на виснаження.

Доцільніше було б допомогти сумлінним відмовникам знайти суспільно корисне місце у житті країни в умовах правового режиму воєнного стану і дозволити їм за підтримки держави, в розумних рамках, намагатися припинити агресію мирними засобами; це може бути не тільки праця на підприємствах критичної цивільної інфраструктури та службах невійськового захисту цивільних на зразок ДСНС (про роботу якої зараз суспільство дізнається більше в рамках кампанії «Герої без зброї»), соціальна і гуманітарна праця, але й, наприклад, цивільна (невійськова) протидія військовим операціям психологічної та інформаційної війни, до якої сумлінні відмовники добре мотивовані через свій пацифістський світогляд. Український народ в цілому та окремі спільноти, включаючи релігійні та громадські організації, знає численні ефективні методи ненасильницького спротиву усім формам насильства, включаючи найбільш brutальні, такі як військова агресія і тоталітарна тиранія, враховуючи історичний досвід і колективну пам'ять мирного здобуття незалежності у 1991 році шляхом масових мирних протестів і страйків, відстоювання свободи у акціях непокорі окупантам після початку російської військової агресії у 2014 році, включаючи такі радикальні ненасильницькі дії, як подвиг героїв Корюківки у 2022 році, де мирні протестувальники без зброї зупинили та змусили йти заднім ходом російські танки. Сотні ефективних методів ненасильницьких дій добре відомі науковцям і за наявності політичної волі можуть системно застосовуватися за

підтримки держави; якщо нам сьогодні бракує голосів совісті, віруючих і фахівців з мирних студій, які б нагадували про це широкому загалу, то причина цього лише в багаторічному жорстокому і репресивному викоріненні комуністичним тоталітарним режимом всякого інакодумства та спадковість тоталітарних звичаїв у війську через завісу секретності та брак зусиль із декомунізації. Також важливо наголосити, що ненасильницький спротив військовій агресії і окупації пропонували та досягли значних успіхів у його організації не тільки віруючі, такі, як Махатма Ганді, але й невіруючі гуманісти, пацифісти та сумлінні відмовники, такі як Бертран Расселл, тому було б несправедливо казати про сумлінну відмову як виключно релігійне явище.

Суб'єкт права на конституційну скаргу в цій справі Віталій Алексеєнко у Верховному Суді зачитав статтю 35 Конституції України і заявив: «Я не винуватий у правопорушенні, передбаченому статтею 336 Кримінального кодексу України. Я ніколи не ухилявся від виконання своїх обов'язків за законом. Це ніколи не входило в мої наміри і не було метою чи мотивом моїх вчинків. Але я християнин. Мені віра і совість не дозволяють брати зброю та позбавляти життя інших людей. Є армійські статuti, за якими не можна бути солдатом без зброї. Я не зможу виконувати накази командирів вбивати ворога, бо Ісус Христос вчив любити ворогів і цією любов'ю очищувати світ від гріхів, навіть таких великих, як російська агресія, бо Господь завжди зупиняє зло і путінську навалу Бог також зупинить, якщо ми будемо вірні Його заповідям». Також він пояснив у промові перед Верховним Судом: «Через недосконалість законодавства місцеві адміністрації не змогли направити мене на альтернативну службу, але з Божою допомогою я знайшов спосіб по-Християнськи сумлінно і без насильства працювати, щоб допомогти Україні вистояти проти російської агресії. Я став листоношею на поштовому відділенні. Це стратегічно важлива праця, бо поки працює пошта, люди мають можливість листуватися, отримувати посилки та пенсії, і ніякі атаки та бомбардування не розділять наше суспільство в Україні». Він надав суду довідку про бронювання листоноші на доказ критичної важливості своєї праці¹⁹. Це яскравий приклад добросовісної поведінки, характерної для сумлінних відмовників, що ілюструє необхідність надання їм можливості захищати Україну без зобов'язання до військової служби.

Те, що захист від агресії може здійснюватися ненасильницькими методами, є науковим фактом, численні підтвердження якого наводяться, зокрема, у монографії Е. Ченовет, М. Стефан «Чому ненасильницький спротив ефективний»²⁰ та у звіті професора Ф. Даца «Український ненасильницький громадянський спротив у час війни: аналіз трендів, впливів і викликів, що постали перед ненасильницькою дією в Україні між лютим і червнем 2022»²¹. Більше того, цей факт відображений і в українській громадській думці. За даними

---

¹⁹ <https://www.civilni.media/293/>

²⁰ Ченовет Е. Чому ненасильницький спротив ефективний. Стратегічна логіка громадянського конфлікту / Еріка Ченовет, Марія Дж. Стефан; пер. з англ. Сергія Гіріка. К.: Кліо, 2014. 303 с.

²¹ Даца, Феліп С'єрра. Український ненасильницький громадянський спротив у час війни: аналіз трендів, впливів і викликів, що постали перед ненасильницькою дією в Україні між лютим і червнем 2022. ICIP & Novact, Барселона, 2022.

опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології 5-13 лютого 2022 року, 21,7% респондентів висловили готовність опиратися російській збройній інтервенції шляхом участі в акціях громадянського опору, таких, як демонстрації, протести, марші, бойкоти, страйки, громадянська непокоря²². Опитування, проведене Соціологічною групою «Рейтинг» 6 квітня 2022 року, показало, що 80% респондентів тим чи іншим способом беруть участь у захисті країни, зокрема – фінансово, волонтерством та допомогою людям, участю у інформаційному спротиві, роботою в критичній інфраструктурі і т.п., лише 6% респондентів захищають країну шляхом військової служби, в т.ч. у ЗСУ і територіальній обороні²³.

Цей науковий факт щодо практичної можливості та ефективності виконання обов'язку громадян із захисту Вітчизни ненасильницькими методами може і має враховуватися судами та іншими державними органами при застосуванні конституційних положень, аналогічних до ст. 65 Конституції України, про що свідчить європейська практика конституційного судочинства.

Так, пункт 1 статті 52 Конституції Італійської Республіки 1947 р. передбачає, що «Захист Вітчизни – священний обов'язок громадянина»²⁴, подібно до ст. 65 Конституції України; згідно із пунктами 2 і 3 статті 52 Конституції Італійської Республіки, «Військова служба є обов'язковою в межах і порядку, встановлених законом. Її виконання не повинно завдавати шкоди працевлаштуванню громадянина, ні здійсненню політичних прав. Організація збройних сил базується на демократичному дусі Республіки».

Однак в офіційному тлумаченні пункту 1 статті 52 Конституції Італійської Республіки судами (зокрема, рішеннями Конституційного Суду № 164/1985 від 06.05.1985р., № 228/2004 від 08.07.2004 р., № 119/2015 від 13.05.2015 р.) неодноразово зазначалося, що обов'язок із захисту Вітчизни може виконуватися без несення військової служби. Так, Конституційний Суд Італії вказав: «виконання замість збройної військової служби беззбройної служби чи альтернативної цивільної служби абсолютно не перетворюється на відступ від обов'язку захисту Вітчизни, який цілком можна виконати шляхом виконання адекватних соціальних зобов'язань без зброї», «за певних умов військова служба може бути замінена іншою особистою службою еквівалентного значення, також пов'язаною з ідеєю захисту Вітчизни» (рішення Конституційного Суду Італії № 164/1985, п. 6)²⁵; «фактично військова служба має власну концептуальну та інституційну незалежність окремо від обов'язку із захисту Вітчизни згідно з першим пунктом статті 52 Конституції, який також може бути виконаний через адекватну незбройну громадську діяльність» (рішення Конституційного Суду

²² В Україні зростає готовність чинити опір російським інтервентам: результати телефонного опитування, проведеного 5-13 лютого 2022 року / Київський міжнародний інститут соціології, URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1099&page=7>

²³ 8-ме загальнонац. опитування: Україна в умовах війни (6.04.22) / Соціологічна група «Рейтинг», URL: <https://www.ratinggroup.ua/news/vosmoy-obschenacionalnyy-opros-ukraina-v-usloviyah-voyny-6-aprelya-2022>

²⁴ Конституція Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р. зі змінами, URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/pdf/Costituzione_della_Repubblica_italiana.pdf

²⁵ Рішення Конституційного Суду Італії № 164/1985 від 06.05.1985 р., URL: <https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=1985&numero=164>

Італії № 228/2004, п. 3)²⁶; «саме поняття захисту Вітчизни, до якого традиційно відноситься інститут цивільної служби, демонструє значну еволюцію в сенсі збагачення численними конституційними цінностями. Як уже було зазначено цим Судом, обов'язок захисту Вітчизни виконується не тільки в діяльності, спрямованій на протидію або запобігання зовнішній агресії, але також може включати діяльність із незбройної соціальної активності. Поруч з військовою обороною, яка є лише однією з форм захисту Вітчизни, можна поставити іншу форму оборони, яка полягає в наданні послуг, що належать до солідарності та співпраці на національному та міжнародному рівнях» (рішення Конституційного Суду Італії № 119/2015, п. 4.1)²⁷.

Розуміння автономного (окремого від військового обов'язку) значення конституційного обов'язку із захисту Вітчизни важливе в контексті питань, винесених на розгляд Конституційного Суду України, оскільки принциповим фактом для вирішення відповідних питань є те, що конституційний обов'язок із захисту Вітчизни може виконуватися мирним шляхом і для такої категорії громадян, як послідовні сумлінні відмовники, не може виконуватися ніяк інакше, окрім як у мирній праці та ненасильницьких діях без підпорядкування військовому командуванню та військовій дисципліні (натомість може застосовуватися окрема етика і правила дисципліни ненасильницьких дій).

Конституційний Суд України вже мав нагоду з'ясувати у п. 4.2 Рішення від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022, що гарантоване приписами статті 35 Конституції України право на свободу світогляду і віросповідання – це індивідуальне право, що є відмінним від інституційних прав релігійних організацій (об'єднань). Внутрішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання (релігії) (*forum internum*) є абсолютним правом, що жодним чином не підлягає обмеженню. Виходячи зі змісту статті 35 Конституції України держава, гарантуючи зазначене право на свободу світогляду і віросповідання (релігії), зобов'язана створити умови для реалізації цього права, а саме: забезпечити свободу світогляду і віросповідання (релігії) та можливість сповідувати релігію; запобігти посяганням на цю свободу третіми особами; не посягати на цю свободу самотійно.

Отже, право мати сумлінну відмову від військової служби у внутрішньому аспекті права на свободу світогляду і віросповідання (релігії) (*forum internum*) є абсолютним правом, що жодним чином не підлягає обмеженню. Цей висновок із наведеної юридичної позиції Конституційного Суду України, по суті, розвиває прагматичні міркування, наведені вище: демократична правова держава не має намагатися застосовувати насильство, щоб змусити пацифістів змінити погляди.

Абсолютність права мати сумлінну відмову, що жодним чином не може обмежуватися навіть під час війни, зумовлює необхідність юридичного захисту від дискримінації тих, хто має сумлінну відмову.

---

²⁶ Рішення Конституційного Суду Італії № 228/2004 від 08.07.2004 р., URL: <https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2004&numero=228>

²⁷ Рішення Конституційного Суду Італії № 119/2015 від 13.05.2015 р., URL: <https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2015&numero=119>

Відповідно до частин першої та другої статті 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

У разі, якщо закон зобов'язує виконувати військовий обов'язок сумлінних відмовників, які в силу релігійних та інших переконань не можуть виконувати військовий обов'язок, вони опиняються у невідповідному становищі порівняно із громадянами, які не мають відповідних релігійних чи інших переконань, оскільки можуть зазнати покарання за невиконання вимог закону, який вони не можуть виконати в принципі. В результаті виявляється, що сумлінні відмовники не є «рівними перед законом» у розумінні статті 24 Конституції України.

Відтак, для того, щоб виконувалися вимоги рівності перед законом за статтею 24 Конституції України при виконанні конституційного обов'язку із захисту Вітчизни за статтею 65 Конституції України, необхідно, щоб державою визнавалося природне право людини захищати себе та свою країну без застосування насильства, іншими словами – право на захист Вітчизни у способи, альтернативні до військових. При цьому не має значення, чи йде війна і чи має держава підвищену потребу у комплектуванні війська, оскільки комплектування війська за рахунок пацифістів є неможливим і держава не має ігнорувати цей об'єктивний факт, що впливає з природи людини та людської гідності.

Передбачена частиною другою статті 64 Конституції України заборона обмеження права на юридичну рівність за статтею 24 Конституції України в умовах воєнного стану є не просто юридичною абстракцією, а умовою виживання демократичної держави та верховенства права навіть у екстремальних ситуаціях: щоб закон діяв, він має відповідати таким елементарним стандартам справедливості, як рівність усіх перед законом. Причому рівність перед законом не може бути досягнута тоталітарною урівняйлівкою, коли закон не враховує важливі індивідуальні особливості людей та висуває до всіх громадян вимоги, які об'єктивно може виконати лише частина громадян, дискримінуючи таким чином решту громадян. Такі тирани, як Сталін та Путін, намагалися зробити з українців «радянську» та «російську» людину силою, але їм це не вдалося, бо серйозні переконання людини не можна змінити насильством; Ленін, Сталін і Гітлер також намагалися викоринити релігійний пацифізм, але їм це теж не вдалося з тієї ж причини: бо це неможливо в принципі.

Верховенство права не можна підмінити догмою мілітаристичної ідеології, що воювати нібито мають всі, оскільки цивілізовані держави під час усіх великих катастрофічних воєн, включаючи першу і другу світові війни, поважали свободу совісті та домовилися поважати її надалі, коли для уникнення нових воєн приймалася Загальна декларація прав людини і «Міжнародний Білль про права».

Навіть під час другої світової війни Вінстон Черчилль, прем'єр-міністр Великої Британії, у своєму виступі в Парламенті підтверджував право на сумлінну відмову від військової служби і підкреслював, що переслідувати людей

за сумлінну відмову та полювати на людей огидно і неприпустимо у демократичному суспільстві²⁸.

Якщо право на сумлінну відмову ігнорується і стають буденними приречені на невдачу прагнення примусити людей йти проти своєї совісті, це закінчується беззаконням від імені держави та масовими порушеннями закону через втрату ним легітимності.

Згідно із п.п. 49, 50 меморандуму комісара Ради Європи з прав людини Майкла О'Флаерті, комісар звертає увагу на нещодавню заяву Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця, в якій зазначено, що порушення прав людини з боку працівників українських територіальних центрів комплектування збройних сил набули «системного та масового характеру». Згідно з цією заявою, до таких порушень належать фізичне насильство, зокрема побиття, брутальні арешти, відмова у доступі до адвоката, тримання в ізоляції, мобілізація осіб з інвалідністю та інші неприпустимі дії. Комісар продовжує отримувати подібні повідомлення, у тому числі заяви про катування та смерті під час набору до військової служби. Українські органи влади мають створити механізм запобігання порушенням прав людини під час мобілізації. Також Комісар рекомендує Україні дотримуватись міжнародних стандартів щодо права на відмову від військової служби за переконаннями, викладених у висновку Венеціанської комісії щодо альтернативної (невійськової) служби.²⁹

Враховуючи непоодинокі випадки катувань сумлінних відмовників і погроз катуваннями, в тому числі одновірців суб'єкта права на конституційну скаргу С. Івануценка (Свідків Єгови), не дивно, що у його конституційній скарзі висловлюється прохання перевірити законодавство на предмет відповідності вимогам Конституції України щодо захисту людської гідності. Відмовляючи їм у юридичному захисті шляхом направлення на альтернативну службу, держава створює умови для жорстокого поводження із ними у марних спробах змусити їх зректися своїх релігійних переконань і підкоритися військовій дисципліні.

Європейське бюро сумлінної відмови (EBCO, European Bureau for Conscientious Objection) оприлюднило щорічний звіт, у якому закликає звільнити всіх в'язнів сумління в Україні, включаючи утримуваних на окупованих Росією територіях і тих, хто зазнав знущань через жорстку військову мобілізацію для оборонної війни України проти російської агресії. У доповіді зазначено 15 імен сумлінних відмовників, яких Україна має негайно звільнити, які позбавлені свободи у тюрмах та у військових частинах, у тому числі свавільно затримані, засуджені та утримувані в попередньому ув'язненні за статтями 336 (ухилення від призову) і 402 (непокоря) Кримінального кодексу України; наголошується, що повна кількість поневолених відмовників виглядає значно більшою і становить щонайменше сотні. У звіті зазначається, що Свідки Єгови повідомляють про 7 в'язнів сумління, утримуваних Україною, а серед 183-х

---

²⁸ <https://hansard.parliament.uk/commons/1941-03-20/debates/d7079483-4f00-4cef-a5b1-3dd07e980259/CommonsChamber#contribution-43064dfe-c887-4498-a133-9a1c4585a377>

²⁹ <https://rm.coe.int/-/1680b6ce0f>

Свідків Єгови, позбавлених свободи Росією за переконання, зокрема за сумлінну відмову від військової служби, 14 в'язнів сумління утримуються в Криму.³⁰

У доповіді УВКПЛ ООН про ситуацію з правами людини в Україні з грудня 2024 року до травня 2025 року наголошується, що віруючим чоловікам в Україні відмовляють у праві на сумлінну відмову від військової служби та карають позбавленням волі за ухилення від призову в порушення міжнародного права, в тому числі рішенням Верховного Суду. Дев'ять сумлінних відмовників повідомили про тортури після того, як їх затримали офіцери ТЦК та насильно забрали до військових частин. Одному з відмовників військові зв'язували руки за спиною, били, погрожували вбити та не давали йому їжу протягом 11 днів за відмову носити військову форму. У звіті Україні рекомендується забезпечити повне дотримання права людини на сумлінну відмову від військової служби відповідно до статті 18 МПГПП³¹. Аналогічні скандальні факти та правозахисні рекомендації наводилися у попередньому звіті УВКПЛ ООН; підкреслювалося, що згідно з МПГПП, право на сумлінну відмову від військової служби з міркувань совісті не підлягає обмеженням або відступам під час війни³².

У Розділі 3.3 Дорожньої карти з питань верховенства права, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 “Основи процесу вступу до ЄС”», заплановано в I кварталі 2026 року провести огляд чинного застосування норм щодо права на відмову від військової служби з мотивів совісті та впровадження контр-заходів щодо виявлених втручань у здійснення цього права у відповідності до вказівок Венеційської комісії. В II кварталі 2026 року передбачено розробити і прийняти закон щодо забезпечення права на проходження альтернативної служби під час воєнного стану, на особливий період.³³ Таким чином, на державному рівні визнано необхідність створення ефективних правових механізмів для захисту права на сумлінну відмову, але передбачувані тривалі строки викликають побоювання щодо невивірених порушень прав людини у той час, поки відповідні механізми ще не створені.

Притаманність природі людини абсолютної свободи світогляду і віросповідання, яку не здатна знищити навіть наймогутніша тоталітарна держава, – в тому числі, в аспекті сумлінної відмови, яку не знищили ані репресії, ані розстріли, ані масові депортації, – підтверджується не тільки вітчизняною історією, але і порівняльними дослідженнями з суспільних наук. З цієї причини, а не через якийсь непрактичний ідеалізм правозахисників, про який люблять теоретизувати мілітаристи при просуванні своїх фантастичних планів перетворити весь народ на армію і запровадити військову диктатуру, пункт другий статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права

³⁰ <https://www.civilni.media/331/>

³¹ <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/42nd-periodic-report-human-rights-situation-ukraine-1-december-2024-31>

³² <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/41st-periodic-report-human-rights-situation-ukraine-1-september-30>

³³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text>

наголошує: ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір.

Відповідно до Висновку Венеційської комісії № 1219/2024 «Україна – Юридичний висновок *amicus curiae* щодо альтернативної невійськової служби» (“Ukraine – Amicus curiae brief on alternative (non-military) service”; CDL-AD(2025)006): Держави мають позитивне зобов’язання створити систему альтернативної служби, яка повинна бути відокремлена від військової системи (п. 71), за жодних обставин сумлінний відмовник від військової служби не може бути зобов’язаний носити або використовувати зброю, навіть для самооборони країни (п. 72), передача особи під військове командування суперечить переконанням деяких сумлінних відмовників від військової служби (п. 51), обов’язок захисту Вітчизни (стаття 65 Конституції України) «на практиці... не вимагає ані використання військової зброї кожним громадянином, ані включення усіх громадян до системи військового управління», «сумлінна відмова від військової служби та виконання обов’язків солідарності щодо співгромадян не є несумісними в принципі» (п. 53).

Оскільки держава не може примушувати сумлінних відмовників не мати відповідну релігію чи переконання і їм має бути забезпечене право на рівність перед законом незалежно від релігії чи переконань за статтею 24 Конституції України, в тому числі під час війни за статтею 64 Конституції України, при виконанні обов’язку захищати Україну за статтею 65 Конституції України, альтернативна невійськова служба як можливість захищати Україну без примусової зміни релігії чи переконань людини, несумісних із виконанням військового обов’язку, має бути обов’язково запроваджена державою для сумлінних відмовників як засіб юридичного захисту права на рівність перед законом сумлінних відмовників і решти громадян.

Це впливає безпосередньо із змісту ст.ст. 24, 64 та 65 Конституції України і не потребує окремого встановлення відповідних вимог у ст. 35 Конституції України, хоча відповідні вимоги містяться у частині четвертій цієї статті.

Отже, припис ч. 4 ст. 35 Конституції України про заміну альтернативною (невійськовою) службою виконання військового обов’язку у разі, якщо таке суперечить релігійним переконанням громадянина/ки, не запроваджує окреме конституційне «право на альтернативну службу» і тим більше не допускає можливості обмежувати таке, а передбачає позитивне зобов’язання держави не застосовувати військовий обов’язок у будь-якій формі до громадян (сумлінних відмовників), які мають несумісні з ним релігійні чи інші подібні за серйозністю і щирістю переконання (сумлінну відмову), із можливим застосуванням при цьому альтернативних обов’язків (альтернативної служби), як ефективний засіб юридичного захисту від державного примусу, що виявляється у недопустимих, в тому числі під час війни з огляду на приписи статті 64 Конституції України, обмеженнях за ознаками релігійних та інших переконань, несумісних із виконанням військового обов’язку, у рівноправ’ї і рівності громадян перед законом за ст. 24 Конституції України, принижує свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір всупереч вимогам п. 2 ст. 18

Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП), від яких Україна зобов'язалася не відступати навіть під час війни за п. 2 ст. 4 МПГПП, і тому цей примус не відповідає ані заявленому у преамбулі Конституції України усвідомленню відповідальності перед Богом і власною совістю, ані вимогам статті 3 Конституції України щодо утвердження і забезпечення абсолютної свободи від приниження державним примусом права мати, приймати і не полишати у внутрішньому аспекті (*forum internum*) релігійні чи інші переконання, несумісні із виконанням військового обов'язку (іншими словами, права на сумлінну відмову від військової служби), що впливає із вимог статті 35 Конституції України у контексті правових позицій Конституційного Суду України (п.п. 3.1, 4.2 Рішення від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022).

Відтак, припис статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» щодо можливості обмеження «права на альтернативну службу» в умовах надзвичайного чи воєнного стану суперечить вимогам статей 24, 35, 64 Конституції України. Держава не може зобов'язувати сумлінних відмовників до військової служби, якщо така суперечить їх переконанням, і може обмежувати свободу сповідувати сумлінну відмову лише зобов'язанням до альтернативної невійськової служби. Альтернативна служба не є окремим «правом», а є необхідним для виконання позитивних зобов'язань держави за Конституцією та міжнародними договорами України юридичним засобом захисту прав, які не можуть обмежуватися за умов воєнного чи надзвичайного стану, мати сумлінну відмову та бути рівними перед законом і не зазнавати дискримінації за ознаками релігії чи переконань, які вимагають сумлінної відмови.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю.

Відповідно до частини першої статті 64 Конституції України, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Як обґрунтовано вище, не існує окремого «права на альтернативну службу», натомість альтернативна служба є засобом юридичного захисту права мати світогляд і віросповідання (релігію чи переконання), несумісні із виконанням військового обов'язку (сумлінну відмову від військової служби), яке не підлягає обмеженням за жодних умов, та права на рівність перед законом, яке також не підлягає обмеженням.

Обмежуючи «право на альтернативну службу» (тобто, доступ до засобу юридичного захисту права мати сумлінну відмову) приписами щодо «релігійності» переконань і належності до певних релігійних організацій, стаття 2 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» в частині цих приписів не відповідає статтям 24, 64 Конституції України (є неконституційною), оскільки конституційне право мати сумлінну відмову і бути при цьому рівними перед законом не може бути обмежене, в т.ч. у випадках, не

передбачених Конституцією України, таких як неналежність до певних релігійних організацій чи нерелігійний характер пацифістських переконань.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», на альтернативну службу направляються громадяни, які підлягають призову на строкову військову службу і особисто заявили про неможливість її проходження як такої, що суперечить їхнім релігійним переконанням, документально або іншим чином підтвердили істинність переконань та стосовно яких прийнято відповідні рішення.

В цьому випадку, як і щодо проаналізованих вище окремих приписів, слід наголосити, що Конституція України не допускає обмежень у праві мати сумлінну відмову у жодному випадку, в тому числі у випадку, якщо громадяни не підлягають призову на «строкову» військову службу або не «підтвердили істинність переконань». Відтак, з таких підстав не може і обмежуватися доступ до такого засобу юридичного захисту права мати сумлінну відмову, як альтернативна служба, тому відповідні приписи статті 4 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» не відповідають статтям 24, 35, 64 Конституції України, що є підставою для визнання їх неконституційними.

Альтернативна служба як засіб юридичного захисту права мати сумлінну відмову може не застосовуватися у разі доведення поза розумним сумнівом, що особа не має сумлінної відмови. Держава має право перевіряти обґрунтовані сумніви у достовірності заяв про сумлінну відмову, якщо такі сумніви існують, але такі перевірки мають відповідати вимогам справедливого процесу і науковій об'єктивності, з якими несумісне попереднє припущення (презумпція) щодо недобросовісності заявника. Таке припущення є обмеженням за ознаками релігії чи переконань всупереч статті 24 Конституції України і свідчить про упереджене ставлення до будь-якого заявника, прагнення обмежити право мати сумлінну відмову, яке не підлягає обмеженням.

Відповідно до статті 336 Кримінального кодексу України, ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період - карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

За змістом цієї статті, призов на військову службу під час мобілізації є завідомо правомірним і відмова особи бути призваною вважається злочином «ухилення», якщо особа не доведе законні підстави для відмови бути призваною. Презюмується недобросовісність особи, яка притягається до кримінальної відповідальності, відсутність у такої особи законного права не бути призваною на військову службу, в тому числі, права на сумлінну відмову. Ніщо у вказаній статті не виключає притягнення до кримінальної відповідальності за релігійні чи інші переконання, які становлять сумлінну відмову, та позбавлення свободи сумлінних відмовників лише за те, що вони мають відповідні переконання.

Частиною першою статті 29 Конституції України передбачено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. За частиною другою статті 24 Конституції України, це право не має обмежуватися суто через релігію чи інші переконання особи.

Відповідно до частини другої статті 62 Конституції України, ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

За частиною другою статті 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені, зокрема, статтями 24, 29, 62 Конституції України.

Вказане свідчить про наявність підстав для визнання неконституційними (такими, що не відповідають вимогам ст.ст. 24, 29, 62, 64 Конституції України) приписів статті 336 Кримінального кодексу України, якими презюмується недобросовісність відмови від призову та якими уможлиблюється позбавлення свободи сумлінних відмовників від військової служби.

У ґрунтовному дослідженні з проблематики позитивних зобов'язань держави із захисту права на сумлінну відмову С. Рабінович звертає увагу на необхідність забезпечити справедливий баланс суспільних та індивідуальних інтересів у питанні альтернативної служби в умовах воєнного стану та відзначає, що до головних причин тривалого незапровадження в Україні альтернативної служби під час мобілізації належить насамперед ризик зловживань цим інститутом та потенційна можливість його недобросовісного використання з метою ухилення від призову. До способів такого балансування дослідник відносить перевірку наявності підстав для заміни військової служби альтернативною, яка, на його думку, має здійснюватися уповноваженими органами виконавчої або судової влади; також він схвально відгукається про пропозицію Д. Вовка надати такі повноваження колегіальним органам, функціонально та організаційно незалежним від Збройних Сил України та Міністерства оборони України. С. Рабінович наводить також перелік можливих, на його думку, способів доказування «сумлінності відмови особи» та побіжно висловлює без будь-яких пояснень думку про те, що застосовність презумпції добросовісності особи у процесі такого доказування може залежати від часу набуття особою відповідних релігійних переконань, а саме, до чи після дати початку повномасштабної агресії з російського боку проти України³⁴.

Погоджуючись із С. Рабіновичем в тому, що під час перевірки має презюмуватися добросовісність сумлінного відмовника, не можемо погодитися з ним в тому, що така презумпція нібито не має застосовуватися у разі набуття антивоєнних переконань після дати повномасштабного російського вторгнення, оскільки цим, по суті, пропонується обмежити конституційні права на релігійну недискримінацію і презумпцію невинуватості (ст.ст. 24, 62 Конституції України) в умовах воєнного стану, що не допускається за ст. 64 Конституції України.

Суть презумпції добросовісності в даному контексті полягає в тому, що слід вважати правомірною заяву про набуття і дотримання сумлінної відмови у внутрішньому та зовнішньому аспектах, поки її протиправність або (та) недостовірність не доведена поза розумним сумнівом. За ч. 5 ст. 12 Цивільного кодексу України заява про сумлінну відмову має вважатися добросовісною,

---

³⁴ Рабінович С.П. Заміна виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою як позитивне зобов'язання держави в умовах воєнного стану: pro et contra // Український часопис конституційного права. № 2/2025 (35). 2025. С. 45-76. URL: <https://www.constjournal.com/pub/2-2025/zamina-vykonannia-viiskovoho-oboviazku-alternatyvnoiu-neviiskovoju-služhboiu-yak/>

якщо інше не встановлено судом. Міжнародними стандартами, наведеними, зокрема, у доповіді УВКПЛ ООН А/НРС/41/23 «Підходи та проблеми у зв'язку із застосуванням процедур отримання статусу сумлінного відмовника від військової служби відповідно до стандартів прав людини» за 2019 рік³⁵, рекомендовано державам приймати заяви про сумлінну відмову без додаткових перевірок, як це робиться у Швейцарії, Норвегії та Австрії (подібно до того, як в Україні не перевіряється наявність релігійних переконань у разі відмови від РНОКПП), а також дотримуватися справедливого процесу у разі проведення таких перевірок, зокрема, не допускати надмірне втручання у приватне життя та автоматичну дискваліфікацію заяв про сумлінну відмову на підставі будь-якої інформації, включаючи біографічну.

Детально міжнародні стандарти права людини на сумлінну відмову від військової служби були підсумовані у юридичному висновку (*amicus curiae*), поданому автором до Другого сенату Конституційного Суду України у 2024 році, копія якого додається до цього висновку. Також до цього висновку додається український переклад юридичного висновку (*amicus curiae*) Венеційської комісії і копія супровідного листа Релігійної громади Квakerів, в якому було коротко викладено український контекст відповідних міжнародних стандартів.

У підсумку, обмеження застосування альтернативної служби як засобу юридичного захисту абсолютної конституційної свободи релігії чи переконань (світогляду і віросповідання) у внутрішньому аспекті (*forum internum*) окремими приписами статей 1, 2, 4 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», а також можливість кримінального покарання у вигляді позбавлення волі за сумлінну відмову окремим приписом статті 336 КК України суперечить статтям 24, 35, 64 Конституції України; крім того, імпліцитна презумпція недобросовісності сумлінних відмовників/ць за ст. 336 КК України суперечить ст.ст. 62, 64 Конституції України у частині принципу презумпції невинуватості, який має дотримуватися в умовах правового режиму воєнного стану. Отже, наявні підстави для визнання неконституційними цих приписів законів України.

На підставі ч. 3 ст. 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» прохання взяти до уваги цей юридичний висновок (*amicus curiae*).

З повагою,

**Директор
Приватної наукової установи
«Інститут миру і права»,
доктор філософії з права**

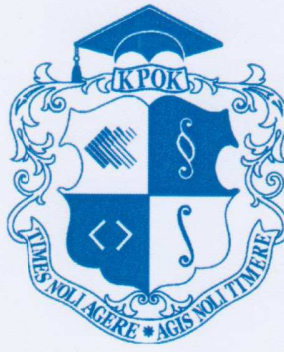

Юрій ШЕЛЯЖЕНКО

Додатки на 47-ми арк.: копія диплома доктора філософії у галузі права; копія юридичного висновку від 23.10.2024 р.; копія листа Релігійної громади Квakerів від 04.04.2025 р.; переклад українською мовою Висновку № 1219/2024 Венеційської комісії; копія листа Конституційного Суду України від 22.04.2025 р.

³⁵ Approaches and challenges with regard to application procedures for obtaining the status of conscientious objector to military service in accordance with human rights standards, URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/41/23> – див. український переклад у: Шеляженко Ю.В. Вільні цивільні: школа пацифізму. Навч. посібник і матеріали. Київ, 2024. URL: <https://www.researchgate.net/publication/395575924> [сторінка 132].

УКРАЇНА

UKRAINE

Вищий навчальний заклад
Університет економіки та права «КРОК»
«KROK» University

Диплом
ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ

ДР № 003611

Юрій
Шеляженко

Виконав дисертацію у
**ВНЗ «Університет економіки
та права «КРОК»**
відповідно до освітньо-наукової програми
«Право»

У спеціалізованій вченій раді
**ВНЗ «Університет економіки
та права «КРОК»**
здобув ступінь **доктора філософії**
галузь знань **Право**
спеціальність **Право**
про що рішення набрало чинності з
24 лютого 2022 р.

Diploma
OF DOCTOR
OF PHILOSOPHY

ДР № 003611

Yurii
Sheliazhenko

prepared a dissertation at the
«KROK» University
according to the
educational-scientific programme
«Law»

The specialized Scientific Council at the
«KROK» University

conferred the **Doctor of Philosophy**
Degree Field of Study **Право**
Programme Subject Area **Право**
which decision entered into force as of
February 24, 2022

Ректор
Rector

Сергій Лаптев
Sergii Laptiev

Дата видачі
10 березня 2022 р.

Date of Issue
March 10, 2022

До Другого сенату Конституційного Суду України

Шеляженко Юрій Вадимович

(диплом доктора філософії у галузі права ДР № 003611)

Фортечний тупик, 9, к. 82, м. Київ, 01042

+380 97 3179326, yuriy.sheliazhenko@gmail.com

ЮРИДИЧНИЙ ВИСНОВОК (AMICUS CURIAE)

**у справі за конституційною скаргою Зелінського Дмитра Броніславовича
№ 18/ 310 від 29.08.2024 р. щодо конституційності частини першої статті 1
Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»**

Анотація. У цьому висновку з питання конституційності частини першої статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», винесеного на розгляд Конституційного Суду України, наведено доводи щодо невідповідності вказаної частини закону статті 35 Конституції України. Обґрунтовується, що усі форми військового обов'язку, які суперечать релігійним переконанням громадянина, а не тільки строкова військова служба, за будь-яких умов, в тому числі в умовах правового режиму воєнного стану, відповідно до статті 35 Конституції України мають замінюватися альтернативною (невійськовою) службою. За правовими позиціями Конституційного Суду України (п.п. 3.1, 4.2 Рішення від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022), індивідуальне право мати релігійні переконання, передбачене статтею 35 Конституції України, у внутрішньому аспекті (*forum internum*) є абсолютним та не може зазнавати обмеження з боку держави, і у приписах статті 35 Конституції України дістали відображення міжнародні стандарти свободи релігії, передбачені статтею 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статтею 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Таким чином, держава ні за яких обставин не може обмежувати абсолютне право громадян мати релігійні переконання, несумісні із виконанням військового обов'язку (право на сумлінну відмову від військової служби), і має запропонувати таким громадянам альтернативну невійськову службу. Крім того, формулювання частини четвертої статті 35 Конституції України, як гарантія юридичної рівності та недискримінації осіб із такими переконаннями, кореспондує із правом на юридичну рівність за статтею 24 Конституції України, що не може обмежуватися в умовах воєнного або надзвичайного стану за частиною другою статті 64 Конституції України. Показано, що відповідні стандарти прав людини передбачає практика Європейського суду з прав людини, практика та доповіді органів ООН з прав людини. До висновку додано переклади відповідних міжнародно-правових документів українською мовою.

Відповідно до частини третьої статті 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» з питань, винесених на розгляд Суду, до Сенату або Великої палати можуть подаватися письмові обґрунтовані юридичні висновки (*amicus curiae*). Суд на власний розсуд вирішує питання про долучення таких висновків до справи та їх розгляд.

Другим сенатом Конституційного Суду України розглядається справа за конституційною скаргою Зелінського Дмитра Броніславовича № 18/ 310 від 29.08.2024 р. щодо конституційності частини першої статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»¹. Другий сенат на засіданні визначив форму розгляду справи, письмове провадження, у цій справі².

Згідно із оприлюдненим резюме на конституційну скаргу³, суб'єкт права на конституційну скаргу – Зелінський Дмитро Броніславович – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність частині четвертій статті 35 Конституції України (конституційність) частину першу статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року № 1975–ХІІ, згідно з якою «Альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством». На думку заявника, оскільки оспорюваний припис визначає заміну альтернативною (невійськовою) службою лише строкової військової служби, якої в Україні на сьогодні не існує, це повністю унеможливорює реалізацію конституційного права, визначеного частиною четвертою статті 35 Конституції України, згідно з якою «У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою».

Із вказаною думкою можна погодитися з наступних причин.

Відповідно до статті 35 Конституції України, кожен має право на свободу світогляду і віросповідання; це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність; здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей; церква і релігійні організації в Україні відокремлені від

---

¹ <https://ccu.gov.ua/novyna/24-veresnya-vidbulysya-zasidannya-sudu-uhvalyly-nyzku-uhval>

² <https://ccu.gov.ua/novyna/9-zhovtnya-vidbulysya-zasidannya-senativ-i-kolegiy-suddiv-uhvalyly-17-uhval>

³ https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_3102024_0.pdf

держави, а школа – від церкви; жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова; ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань; у разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Стаття 35 Конституції України не передбачає заміни альтернативною невійськовою службою виключно строкової військової служби, а передбачає заміну військового обов'язку у будь-яких формах (як строкової служби, так і служби за призовом під час мобілізації) на альтернативну невійськову службу у разі, якщо особа не може виконувати військовий обов'язок, бо має світогляд і віросповідання (релігійні переконання), несумісні з виконанням військового обов'язку – тобто, сумлінну відмову від військової служби.

Згідно із пунктом 4.2 Рішення Конституційного Суду України від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022, гарантоване приписами статті 35 Конституції України право на свободу світогляду і віросповідання – це індивідуальне право, що є відмінним від інституційних прав релігійних організацій (об'єднань). Конституція України та міжнародні стандарти у сфері свободи релігії захищають право мати, приймати та полишати релігію (*forum internum*), а також право сповідувати релігію як індивідуально, так і колективно (*forum externum*). Внутрішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання (релігії) (*forum internum*) є абсолютним правом, що жодним чином не підлягає обмеженню. Водночас держава має право обмежити зовнішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання (релігії) (*forum externum*). Виходячи зі змісту статті 35 Конституції України держава, гарантуючи зазначене право на свободу світогляду і віросповідання (релігії), зобов'язана створити умови для реалізації цього права, а саме: забезпечити свободу світогляду і віросповідання (релігії) та можливість сповідувати релігію; запобігти посяганням на цю свободу третіми особами; не посягати на цю свободу самостійно. Крім того, держава має право застосувати заходи, що обмежують право на свободу світогляду і віросповідання

(релігії), зокрема, з міркувань громадського порядку (частина друга статті 35 Конституції України). Втручання у право на свободу світогляду і віросповідання (релігії) в аспекті його реалізації зазвичай має форму зобов'язань, що їх держава покладає на конкретного суб'єкта, які спрямовані на досягнення мети, визначеної у законі.

Аналіз вказаного припису статті 35 Конституції України у світлі Рішення Конституційного Суду України від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022 приводить до висновку, що право на свободу світогляду і віросповідання як індивідуальне право, що є відмінним від інституційних прав релігійних організацій (об'єднань), включає індивідуальне право приймати і мати світогляд та віросповідання, в тому числі релігійні переконання, які суперечать виконанню військового обов'язку (тобто, право мати сумлінну відмову від військової служби), причому внутрішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання (релігії) (*forum internum*), включаючи право мати світогляд чи віросповідання, в тому числі релігійні переконання, які суперечать виконанню військового обов'язку (право на сумлінну відмову від військової служби), є абсолютним правом, що жодним чином не підлягає обмеженню.

Аналіз формулювання частини четвертої статті 35 Конституції України, перше речення якого, забороняючи відмовлятися від виконання законів за мотивами релігійних переконань, стверджує про юридичну рівність осіб незалежно від їх релігійних переконань, що кореспондує із приписами статті 24 Конституції України про рівність громадян перед законом, рівність конституційних прав і свобод громадян, – вказує на те, що право на альтернативну службу є похідним від абсолютного права приймати і мати світогляд і віросповідання, зокрема, релігійні переконання, які суперечать виконанню військового обов'язку (права на сумлінну відмову від військової служби), що жодним чином не підлягає обмеженню за жодних обставин.

Тобто, альтернативна служба, згідно із Конституцією України, є юридичним засобом забезпечення рівності громадян перед законом, рівності конституційних прав і свобод громадян, які мають абсолютне право приймати і

мати світогляд і віросповідання (зокрема, релігійні переконання, які суперечать виконанню військового обов'язку у будь-яких формах), і таке право мати сумлінну відмову від військової служби жодним чином не підлягає обмеженню. Оскільки ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань, такі обов'язки перед державою і такі закони, що встановлюються законодавцем, мають не посягати на конституційне індивідуальне право приймати і мати світогляд і віросповідання, зокрема, релігійні переконання, які суперечать виконанню військового обов'язку, право на сумлінну відмову від військової служби, яке є абсолютним правом, що жодним чином не підлягає обмеженню, в тому числі, обмеженню у спосіб заміни на альтернативну невійськову службу лише деяких, а не всіх форм військового обов'язку, як це передбачає частина перша статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу».

Згідно із частинами першою та другою статті 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Відповідно до пункту 3 Рішення Конституційного Суду України від 12 липня 2019 року № 5-р(І)/2019, гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їхніх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних юридичних можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. Порушення рівності конституційних прав і свобод означає, що особа або група осіб за визначеними у статті 24 Конституції України ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, отримує привілеї або зазнає обмеження у визнанні, реалізації чи користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та потрібними.

Із аналізу вказаних приписів частини першої та другої статті 24 Конституції України у світлі пункту 3 Рішення Конституційного Суду України від 12 липня 2019 року № 5-р(І)/2019 вбачається, що громадяни, які мають віросповідання (релігію) і світогляд (переконання), несумісні з виконанням військового обов'язку, є рівними з усіма людьми перед законом, мають рівні конституційні права і свободи і їх права не можуть обмежуватися шляхом такого встановлення обов'язку, зокрема військового, застосування якого, включаючи застосування встановленої законом відповідальності за невиконання цього обов'язку, позбавляє їх юридичних можливостей мати світогляд і віросповідання, несумісні з виконанням цього обов'язку. Усі громадяни однаково потребують забезпечення їм рівних юридичних можливостей, в тому числі, якщо світогляд і віросповідання несумісні з виконанням військового обов'язку, у спосіб заміни військового обов'язку альтернативною невійськовою службою.

За частиною першою статті 64 Конституції України, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Конституційний Суд України вважає, що поняття „обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина“ в контексті частини першої статті 64 Конституції України слід розуміти як не передбачене конституційними нормами звуження обсягу прав і свобод, встановлення додаткових норм, якими нівелюється свобода (пункт 10 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007).

Співвідношення між поставленою метою та засобами її досягнення має відповідати вимогам принципу домірності, який забезпечує справедливий баланс між вимогами захисту загального інтересу та потребою забезпечити індивідуальні права особи, відповідно до якого цілі обмежень прав людини мають бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими та мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежено (абзац другий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(ІІ)/2022).

Отже, оскільки Конституцією України не передбачено в якості умови забезпечення для громадян, які мають релігійні переконання, несумісні з виконанням військового обов'язку (сумлінну відмову від військової служби), заміни військового обов'язку лише у формі проходження строкової служби на альтернативну невійськову службу, встановлення подібних додаткових вимог законом нівелює свободу мати відповідний світогляд і віросповідання і обмежує конституційне право на свободу відповідного світогляду та віросповідання та на юридичний захист цієї свободи шляхом забезпечення альтернативної служби. Для того, щоб таке обмеження здійснювалося у відповідності до вимог Конституції України, необхідно, щоб воно допускалося в принципі Конституцією України і відповідало вимогам принципу домірності. Водночас, якщо обмежується право, яке не може обмежуватися (право мати світогляд чи віросповідання у внутрішньому аспекті *forum internum*; право на рівність перед законом, рівність конституційних прав осіб, які мають сумлінну відмову від військової служби, тобто світогляд та/або віросповідання, несумісні з виконанням військового обов'язку) за Конституцією України, зокрема у спосіб позбавлення юридичної можливості захисту цього права за допомогою заміни військового обов'язку на альтернативну невійськову службу, таке обмеження не відповідає вимогам Конституції України, оскільки альтернативна служба є засобом забезпечення юридичного захисту вказаних індивідуальних конституційних прав і, відтак, обмеження права на альтернативну службу не може відповідати вимогам принципу домірності, оскільки не забезпечує справедливий баланс між вимогами захисту загального інтересу та потребою забезпечити індивідуальні права особи, а обмежує права, які не підлягають обмеженню.

За частиною другою статті 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень; водночас, не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені, зокрема, статтями 24, 62 цієї Конституції.

Втручання держави в конституційне право можливе на підставі приписів, що відповідають вимозі юридичної визначеності, та лише за допомогою засобів, які є домірними (абзац другий підпункту 4.5 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2022 року № 9-р(П)/2022).

Із наведеного аналізу вказаних приписів статті 64 Конституції України вбачається, що право особи мати релігійні чи інші переконання, несумісні із виконанням військового обов'язку, у його внутрішньому аспекті (*forum internum*) не може обмежуватися державою. Громадяни, які мають відповідний світогляд і віросповідання, не можуть зазнавати обмежень за ознаками своїх релігійних чи інших переконань; не можуть встановлюватися обмеження можливості забезпечення рівності таких громадян перед законом і рівності конституційних прав і свобод громадян, за ст. 24 Конституції України, шляхом обмеження можливості заміни військового обов'язку на альтернативну невійськову службу, в тому числі, звуженням змісту вказаного конституційного права на рівноправ'я (недискримінацію), що передбачає можливість такої заміни для будь-яких форм військового обов'язку, а не лише до форми «проходження строкової військової служби».

Відповідно до частини першої статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством.

Окремий припис частини першої статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», відповідно до якого, альтернативна служба запроваджується замість проходження «строкової» військової служби, з огляду на наведений аналіз приписів статті 35 Конституції України суперечить вказаній статті і є неконституційним, оскільки за статтею 35 Конституції України жодним чином не підлягає обмеженню та приниженню через державний примус, в т.ч. кримінальне переслідування, та підлягає захисту державою шляхом забезпечення доступу до альтернативної служби свобода особи приймати на свій

вибір і право особи мати релігійні переконання, які суперечать виконанню військового обов'язку у будь-яких формах, в тому числі відмінних від проходження строкової військової служби.

Вказаний окремий припис частини першої статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» суперечить також приписам частини першої статті 64 Конституції України щодо недопустимості обмеження права на альтернативну службу як засобу забезпечення юридичної рівності громадян зі світоглядом і віросповіданням, які мають характер сумлінної відмови від військової служби, у випадках, не передбачених Конституцією України, оскільки стаття 35 Конституції України не передбачає заміни альтернативною невійськовою службою виключно проходження «строкової» військової служби, натомість передбачає заміну альтернативною невійськовою службою усіх форм військового обов'язку, і запровадження таких обмежень не є домірним, оскільки веде до обмеження права мати відповідний світогляд і віросповідання у внутрішньому аспекті (*forum internum*), яке не підлягає обмеженням. Цей окремий припис суперечить і статті 24 Конституції України та припису частини другої статті 64 Конституції України щодо недопустимості обмеження права, передбаченого статтею 24 Конституції України, оскільки звужує зміст цього права, звужує можливості забезпечення рівноправ'я осіб з світоглядом і віросповіданням, релігійними переконаннями, які несумісні з виконанням військового обов'язку, шляхом заміни їм військового обов'язку на альтернативну невійськову службу в умовах воєнного стану, коли застосовується безстрокова, а не строкова, військова служба за призовом під час мобілізації.

Абзац п'ятий преамбули Конституції України передбачає, що законодавець прийняв Конституцію України, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України.

Відповідно до другого речення абзацу третього підпункту 2.8 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 30 червня

2022 року № 1-р/2022, євроінтеграція України, передбачена абзацом п'ятим преамбули Конституції України, вимагає утвердження правдивої демократії, додержання людських прав та верховенства права (правовладдя) як загальноєвропейських цінностей.

Абзац сьомий преамбули Конституції України передбачає, що законодавець прийняв Конституцію України, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями.

Відповідно до статті 1 Конституції України, Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Відповідно до частин першої та другої статті 8 Конституції України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права; конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Відповідно до частини першої статті 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Відповідно до пункту 3.1 Рішення Конституційного Суду України від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022, у приписах статті 35 Конституції України дістали відображення приписи статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та приписи статті 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

В силу заявлених у Преамбулі Конституції України прагнень до Європейської інтеграції, а також приписів ст.ст. 8, 9 Конституції України, а

також оскільки Конституція України є живим інструментом захисту демократії та прав людини, який не тільки встановлює засади координації життя у демократичному суспільстві та правовій державі, але й визначає рамки та напрям еволюції правової системи України відповідно до зобов'язань України за договорами Європейського Союзу та Ради Європи, в тому числі зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини, – приписи Конституції України щодо прав людини мають читатися і застосовуватися у зв'язку із приписами Європейської конвенції з прав людини та інших міжнародних інструментів захисту прав людини, що застосовуються в Європі, включаючи Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, а також у зв'язку із практикою договірних органів, уповноважених встановлювати зміст та обсяг прав людини, включаючи Європейський Суд з прав людини та Комітет з прав людини ООН.

Крім того, визнання законодавцем відповідальності перед Богом і власною совістю у абзаці сьомому преамбули Конституції України, вкупі з приписом абзацу п'ятого преамбули Конституції України щодо євроінтеграції, який згідно із правовою позицією Конституційного Суду України вимагає утвердження правдивої демократії, додержання людських прав та верховенства права (правовладдя) як загальноєвропейських цінностей – свідчить про необхідність прочитання приписів Конституції України узгоджено із міжнародними, європейськими стандартами додержання людських прав, включаючи право людини на сумлінну відмову від військової служби.

Частина друга статті 10 Хартії Європейського Союзу про основоположні права вимагає визнання права людини на сумлінну відмову від військової служби.

Україна зобов'язалася поважати основоположні права людини як держава-кандидат на вступ до Європейського Союзу та відповідно до ст. 1 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, згоду на обов'язковість якої було надано Верховною Радою України 16 вересня 2014 року.

Статтею 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – Пакт), згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, гарантується право людини на свободу совісті (сумління) та релігії. Ст. 4 Пакту не допускає відступу держав-учасників від зобов'язань за ст. 18 Пакту ні за яких обставин, включаючи і правовий режим воєнного стану. Зобов'язання держави за ст. 18 Пакту передбачають захист права на сумлінну відмову від військової служби, що неодноразово вказувалося Комітетом по правах людини ООН, який відповідно до ст. 40 Пакту уповноважений надавати доповіді та зауваження стосовно заходів держав для втілення у життя прав, визнаних у цьому Пакті, і про прогрес, досягнутий у використанні цих прав, згідно із статтею 2 Пакту.

Згідно із рішеннями Комітету з прав людини Організації Об'єднаних Націй від 9 лютого 2022 року «Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України» ССРР/С/УКР/СО/8 та від 22 серпня 2013 року «Заключні зауваження до сьомої періодичної доповіді України» ССРР/С/УКР/СО/7, для дотримання зобов'язань України за статтею 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права в Україні можливість проходження альтернативної служби має бути доступною усім особам, які відмовляються від несення військової служби, без дискримінації за ознакою характеру переконань (релігійних чи нерелігійних переконань, що ґрунтуються на міркуваннях совісті), які є підставою для відмови, та така альтернативна служба не має бути ані каральною, ані дискримінаційною за характером чи тривалістю порівняно з військовою службою.

Україна як член Ради з прав людини ООН виступила співавтором (co-sponsored) проекту⁴ резолюції А/НРС/51/L.8 та підтримала прийняття відповідної резолюції А/НРС/RES/51/6 Ради з прав людини ООН № 51/6 від 6 жовтня 2022 року «Сумлінна відмова від військової служби» (Conscientious objection to military service)⁵.

---

⁴ <https://undocs.org/A/HRC/51/L.8>

⁵ <https://undocs.org/A/HRC/RES/51/6>

Згідно із Резолюцією A/HRC/RES/51/6 Ради з прав людини ООН №51/6 від 6 жовтня 2022 року «Сумлінна відмова від військової служби», співавтором якої є Україна, Рада з прав людини бере до відома доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини про підходи та проблеми у зв'язку із застосуванням процедур отримання статусу сумлінного відмовника від військової служби відповідно до стандартів прав людини, представлену Раді з прав людини на її сорок першій сесії відповідно до резолюції 36/18 (A/HRC/41/23), і аналітичну доповідь про сумлінну відмову від військової служби, представлену Управлінням Верховного комісара Раді на її п'ятдесятій сесії відповідно до резолюції 20/2 (A/HRC/50/43). Рада ООН з прав людини закликає держави приступити до виконання рекомендацій вищезазначених доповідей, де це необхідно, у межах їхніх зусиль щодо поліпшення національних законів, політики та практики, зокрема щодо процедур подання заяв, альтернативної служби та недопущення дискримінації будь-якого роду, приведення їх у відповідність до зобов'язань держав за міжнародним правом у галузі прав людини та застосовними міжнародними стандартами у сфері прав людини.

Згідно із офіційною публікацією A/HRC/50/43 Ради ООН з прав людини від 11 травня 2022 року «Сумлінна відмова від військової служби: аналітична доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини»:

– у п. 17 з посиланням на доповідь A/HRC/41/23 вказано, що процедури подання та розгляду заяв для отримання статусу сумлінного відмовника від військової служби відповідно до стандартів прав людини повинні відповідати щонайменше таким мінімальним критеріям: (a) доступність інформації; (b) безоплатний доступ до процедур подання заяв; (c) доступність процедури подання заяв для всіх осіб, яких стосується військова служба; (d) визнання вибіркової сумлінної відмови; (e) недопущення дискримінації за підставами сумлінної відмови та між групами; (f) відсутність часових обмежень для подання заяв; (g) незалежність і неупередженість процесу ухвалення рішень; (h)

добросесність процесу вирішення; (i) своєчасність ухвалення рішень та надання тимчасового статусу заявника про сумлінну відмову; (j) право на оскарження; (k) сумісність альтернативної служби з мотивами сумлінної відмови; (l) некаральні характер і тривалість альтернативної служби; (m) свобода вираження поглядів для сумлінних відмовників і тих, хто їх підтримує.

– згідно із п. 57 вказаної доповіді A/HRC/50/43, щоби привести їх у відповідність до міжнародних норм і стандартів у сфері прав людини, національні закони, політики і практики, що стосуються сумлінної відмови від військової служби, повинні керуватися такими положеннями, зокрема: (a) право на сумлінну відмову від військової служби впливає з права на свободу думки, совісті та релігії, закріпленого в статті 18 Загальної декларації прав людини та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права; (b) усі особи, яких стосується військова служба, повинні мати доступ до інформації про право на сумлінну відмову від військової служби та можливості отримання статусу сумлінного відмовника від військової служби; (d) процедура подання заяви має бути доступна для всіх осіб, яких стосується військова служба, включно з особами, до яких застосовується військовий обов'язок, військовослужбовців за призовом, професійних, за контрактом, запасу і резерву; (f) можливість проходження альтернативної служби має бути надана всім сумлінним відмовникам від військової служби без дискримінації за ознакою їхніх релігійних або нерелігійних переконань; (h) міжнародне право не вимагає перевірконої процедури, і треба розглянути можливість визнання заяв про сумлінну відмову від військової служби достовірними без проведення такої процедури; (i) держави, які не визнають заяви про сумлінну відмову від військової служби достовірними без проведення перевірки, повинні створити незалежні та неупереджені органи, що діють під повним контролем цивільної влади; (j) процедури подання заяв повинні ґрунтуватися на розумних і відповідних ситуації критеріях та уникати встановлення будь-яких вимог, які можуть призвести до автоматичного відхилення заяви; (k) процедура розгляду будь-якої заяви про сумлінну відмову від військової служби має бути

своєчасною, а всі обов'язки, пов'язані з носінням зброї, мають бути припинені до ухвалення рішення.

У доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини «Сумлінна відмова від військової служби» (Conscientious objection to military service) A/HRC/56/30, поширеній на офіційних ресурсах ООН 23 квітня 2024 року, зазначено, що статтею 35 Конституції України передбачено право на сумлінну відмову від військової служби (пункт 11); оскільки загальна мобілізація в Україні не стосується строкової військової служби, на заміну якої передбачена альтернативна служба, конституційне право на сумлінну відмову, в т.ч. альтернативну службу, в такому випадку не захищене; аналогічної аргументації дотримуються й органи судової влади (пункт 19); відсутність у внутрішньому законодавстві правового підґрунтя для визнання сумлінної відмови від військової служби позбавляє окремих осіб правового захисту під час здійснення ними цього права і, отже, може сприяти його порушенню, в тому числі, коли здійснення права на сумлінну відмову від військової служби кваліфікується як кримінальне правопорушення (пункт 23). Згідно із пунктом 54 цієї доповіді, Державам треба визнати право на сумлінну відмову від військової служби у своїх внутрішніх правових системах. Відповідно до міжнародного права у галузі прав людини внутрішньодержавна нормативно-правова база має бути: (а) загальною і такою, що визнає всі форми думки, совісті та релігії, які захищає міжнародне право у галузі прав людини; (b) застосовною до всіх форм військової служби, включно з добровільною службою і службою в запасі чи резерві збройних сил, оскільки думка, совість і релігія з часом можуть змінюватися; (c) застосовною в усіх контекстах, включно із ситуаціями збройного конфлікту і під час мобілізації; (d) такою, що не залежить від прийнятих згодом імплементуючих законів; (e) такою, що допускає можливість розгляду і захисту в судовому порядку. Згідно із пунктом 55 цієї доповіді, процедура, що дозволяє визнавати сумлінну відмову від військової служби, має бути спрямована на полегшення здійснення цього права. Для цього Державам треба виконати рекомендації, які містяться у попередніх доповідях. На додаток до цього: (а) Державам треба розглянути

можливість прийняття заяв про сумлінну відмову від військової служби без проведення перевірки; або, як альтернативний варіант; (b) Державам, у яких зберігається система перевірки заяв про сумлінну відмову від військової служби, треба переглянути свої процедури, щоб переконатися в тому, що вони забезпечують повагу до гідності особи, сприяють захисту права на сумлінну відмову від військової служби, обмежуються виявленням відповідної інформації без свавільного втручання в особисте життя відповідних осіб та перебувають під цивільним контролем. Згідно із пунктом 56 цієї доповіді, в інтересах сприяння дотриманню права на сумлінну відмову від військової служби Державам треба розглянути можливість скасування обов'язкової альтернативної служби для осіб, звільнених від військової служби. Якщо Держави вирішать зберегти обов'язкову альтернативну службу, така обов'язкова служба має: (a) бути сумісною з мотивами сумлінної відмови від військової служби; (b) служити суспільним інтересам. Зокрема, Державам треба розглянути можливість конкретизації того, яким суспільним інтересам відповідають ті чи інші альтернативи військовій службі; (c) охоплювати різноманітні альтернативи у різних галузях, при цьому Державам треба розглянути можливість включення альтернатив поза державним сектором, якщо це буде доцільним. Державам треба також розглянути питання про те, як враховувати вподобання сумлінних відмовників щодо місць проходження ними альтернативної служби; (d) не носити каральний або дискримінаційний характер. Згідно із пунктом 57 цієї доповіді, Держави повинні також вживати інших заходів для поваги та забезпечення права на сумлінну відмову від військової служби. З цією метою Державам треба: (a) утримуватися від необґрунтованого обмеження прав тих, хто відстоює право на сумлінну відмову від військової служби, права сумлінних відмовників; (b) вживати відповідних заходів, включно з просвітництвом і навчальною підготовкою, для формування у відповідних органах державного управління і в суспільстві загалом культури поваги до сумлінної відмови від військової служби; (c) застосовувати підхід, що ґрунтується на широкій участі, до розробки та

перегляду законодавства і політики щодо сумлінної відмови від військової служби із залученням відповідних зацікавлених сторін.

Відповідно до рішення Комітету з прав людини Організації Об'єднаних Націй «Міркування, прийняті Комітетом відповідно до Факультативного протоколу щодо повідомлення № 3065/2017» (у справі «Петромелідіс проти Греції») CCPR/C/132/D/3065/2017, п. 9.3, Комітет посилається на свій Загальний коментар № 22 (1993), у якому він визнав, що основоположний характер свобод, закріплених у пункті 1 статті 18, знаходить своє відображення в тому факті, що це положення не допускає відступів навіть у період надзвичайного становища в державі [при якому життя нації перебуває під загрозою], як зазначено в пункті 2 статті 4 Пакту. Комітет нагадує про свою попередню практику, згідно з якою, хоча в Пакті прямо не згадується право на сумлінну відмову, таке право впливає зі статті 18, оскільки обов'язок брати участь у застосуванні смертоносної сили може серйозно конфліктувати із свободою совісті. Право на сумлінну відмову від військової служби є невіддільним від права на свободу думки, совісті та релігії. Воно дає будь-якій особі право на звільнення від обов'язкової військової служби, якщо така служба не може бути узгоджена з релігією або переконаннями цієї особи. Це право не повинно принижуватися примусом. У п. 9.4 вказаних Міркувань Комітет нагадує, що покарання за відмову від обов'язкової військової служби щодо осіб, чия совість чи релігія забороняють використання зброї, несумісні з положеннями пункту 1 статті 18 Пакту.

Робоча група з питань свавільних затримань ООН у рішенні № 43/2017 щодо Даніла Ісламова (Таджикистан) A/HRC/WGAD/2017/43 в пункті 34 зазначила, що право на сумлінну відмову від військової служби міцно утвердилося в міжнародному праві та впливає зі статті 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права; згідно із пунктами 28, 35 рішення пан Ісламов був позбавлений свободи на військовому об'єкті після того, як пан Ісламов (Свідок Єгови) був призваний, з'явився до військового комісаріату і є військовослужбовцем, який відмовляється нести військову службу з міркувань релігії; у пункті 36 рішення Робоча група зазначає, що пан Ісламов став жертвою

дискримінації за ознакою його релігійних переконань, що є порушенням міжнародного права, зокрема статті 26 Пакту; у пункті 38 рішення «Робоча група виносить таке рішення: Позбавлення свободи Данііла Ісламова має свавільний характер, оскільки воно суперечить статтям 9, 18 і 26 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права й підпадає під категорії I, II, III і V».

Свобода мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір є абсолютним правом людини і не підлягає жодним обмеженням за частиною другою статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Право на сумлінну відмову від військової служби, за цитованими вище правовими позиціями Комітету з прав людини ООН, Ради ООН з прав людини, Робочої групи з питань свавільних затримань ООН, Управління Верховного комісара ООН з прав людини, – є юридичною гарантією саме абсолютного права на свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір, оскільки обмеження свободи мати чи приймати релігію або переконання, несумісні із застосуванням летальної сили, було б примусом, що принижує свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір всупереч пункту другому статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Згідно з пунктом другим статті 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ніхто не може зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір. Ця свобода не може бути обмежена згідно з ч. 3 ст. 18 МПГПП і відступ держави від неї не допускається ні за яких обставин, навіть під час війни, відповідно до ч. 2 ст. 4 МПГПП. Це означає, що внутрішній аспект (*forum internum*) свободи релігії та переконань, в т.ч. несумісних з військовим обов'язком, – є абсолютним правом.

Крім того, Україна дала згоду на обов'язковість Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція; Європейська конвенція з прав людини), ратифікованої Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР, за ст. 1 якої, Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції, включаючи передбачене ст. 9 Конвенції право на свободу думки, совісті і релігії.

Нотою до Ради Європи від 28.02.2022 р. Україна відступила від зобов'язань за ст. 9 Конвенції, пов'язаних із реалізацією ст. 34 Конституції України, однак не відступала від зобов'язань за ст. 9 Конвенції, пов'язаних із ст. 35 Конституції України, і не могла відступити від таких за ст. 15 Європейської конвенції з прав людини через зобов'язання України за ч. 2 ст. 4, ч.ч. 1, 2 ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Відповідно до п. 36 рішення Європейського суду з прав людини від 15.09.2016 р. у справі № 66899/14 Papavasiliakis c. Grèce (Папавасилакіс проти Греції) Європейський суд з прав людини вказує, що гарантії ст. 9 Конвенції поширюються на сумлінну відмову від військової служби, мотивовану серйозним і нездоланим конфліктом між обов'язком служити в армії та сумлінням людини, щирими та глибокими переконаннями релігійного чи іншого характеру. У вказаному рішенні, як вбачається із п.п. 9, 34, 35, 50, 59, 61, 66 цього рішення, суд визнав порушення права, передбаченого ст. 9 Конвенції, ненадання доступу до альтернативної служби сумлінному відмовнику від військової служби, який не належав до жодної церкви чи пацифістської організації, але мав глибокі антивоєнні переконання, які сформувалися самостійно та під впливом матері, що належить до церкви Свідків Єгови, хоча він не був охрещений і його батько є атеїстом. Відповідно до пункту 52 цього рішення, органи влади мають позитивне зобов'язання забезпечити заявнику ефективну і доступну процедуру, яка б дозволила встановити, чи має він право на статус сумлінного відмовника, з метою збереження його інтересів, захищених статтею 9 Конвенції; за відсутності процедури розгляду заяв про визнання особи сумлінним відмовником, обов'язкова військова служба може призвести до серйозного й непереборного конфлікту між військовим обов'язком і совістю особи або її щирими і глибокими переконаннями, чим буде порушено статтю 9 Конвенції.

Відповідно до рішення Європейського Суду з прав людини від 12 березня 2024 року у справі "Канатли проти Туреччини" (заява № 18382/15), параграф 62, порушенням статті 9 Європейської конвенції з прав людини є відсутність у

національному правопорядку альтернативної служби та ефективною та доступною процедури, яка дозволила б заявникам встановити, мали вони або не мали право користуватися статусом сумлінного відмовника.

Відповідно до рішення Європейського Суду з прав людини від 17 жовтня 2019 року у справі "Мушфіг Маммадов та інші проти Азербайджану" (заяви № 14604/08 та три інших), параграф 97, посилення уряду на необхідність захисту територіальної цілісності держави не є підставою для обмеження права на сумлінну відмову від військової служби; відповідно до параграфу 98 цього рішення ЄСПЛ, відсутність системи альтернативної служби, яка б давала зацікавленим особам можливість скористатися статусом сумлінного відмовника від військової служби, зумовлює визнання покарання осіб, які заявляють про сумлінну відмову, «втручанням», яке не може бути «необхідним у демократичному суспільстві», а отже, порушенням статті 9 Європейської конвенції з прав людини.

У Щорічній доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця⁶ зазначено, що надалі надходять скарги щодо мобілізації громадян, які, згідно з вимогами статті 35 Конституції, мають бути звільненими від військової служби через релігійні переконання, оскільки механізм звільнення від призову під час мобілізації за цією підставою Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» не врегульований. 2023 року керівники діючих згідно із законодавством України релігійних організацій (Церква адвентистів сьомого дня в Україні, Релігійний центр свідків Єгови в Україні, Церква євангельських християн-баптистів та ін.) не раз зверталися до Уповноваженого з клопотаннями про захист права на свободу віросповідання громадян України під час мобілізації. Зокрема питання стосується порушення права членів релігійних громад представниками ТЦК і СП, які відмовляються враховувати переконання мирян і священнослужителів релігійних організацій, віровчення яких не допускає застосування зброї, їхні аргументи на користь

---

⁶ <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-3-prava-liudyny-v-sektori-bezpeky-ta-oborony>

альтернативної служби та порушують питання щодо притягнення віруючих до відповідальності за ухиляння від призову під час мобілізації. Такі дії посадовці ТЦК і СП пояснюють відсутністю механізму реалізації права на альтернативну службу, гарантованого Конституцією України, в умовах воєнного стану. Уповноважений порушив питання перед Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки щодо потреби внесення відповідних змін до законодавства. У доповіді Уповноваженого зазначалося, що «на цей час питання опрацьовують зацікавлені відомства», але у звіті Європейського бюро сумлінної відмови за 2023-2024 р. *Conscientious Objection to Military Service in Europe* та у письмовій заяві *War Resisters' International*, поширеній у Раді ООН з прав людини⁷, йдеться, що питання внесення таких змін до законодавства було заблоковане, оскільки Міноборони наполягало на незмінності чинного законодавства. У доповіді Уповноваженого наведено рекомендації Міністерству оборони України: розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проєкт Закону України про внесення змін до Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», яким визначити механізм проходження альтернативної служби під час дії воєнного стану.

Постановою Верховної Ради України від 20 червня 2024 року № 3844-IX «Про щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році» Верховна Рада України постановила взяти до відома представлену Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини щорічну доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році; рекомендувати Кабінету Міністрів України, іншим органам державної влади та органам місцевого самоврядування розглянути рекомендації, наведені у представленій Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини щорічній

---

⁷ <https://ebco-beoc.org/ukraine> ; у письмовій заяві Антивоєнного Інтернаціоналу, яка є офіційним документом Ради ООН з прав людини <https://undocs.org/A/HRC/57/NGO/308> також зазначено, що Міністерство оборони України наполягало на відхиленні пропозицій Церков, громадських організацій, народних депутатів та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про надання можливості проходити альтернативну службу під час війни відповідно до міжнародних стандартів.

доповіді, та вжити заходів в межах компетенції щодо належного забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Хоча Конституційний Суд України не може заповнювати прогалини у законодавстві, які багато років не заповнювалися через превалювання відомчих інтересів над принципами конституціоналізму, верховенства права і прав людини, розгляд Конституційним Судом України питання щодо конституційності частини першої статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» дозволяє сподіватися на утвердження викладених конституційних і міжнародних стандартів прав людини.

Цей висновок надається публічно шляхом направлення до Конституційного Суду України ідентичного тексту висновку електронною поштою з моїм кваліфікованим електронним підписом та подання твердої копії через Секретаріат, і я даю згоду на оприлюднення усіх відомостей, включаючи мої персональні дані, які містяться у цьому висновку та додатках до нього.

На підставі частини третьої статті 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» **прошу долучити до справи та розглянути цей юридичний висновок (amicus curiae)**, що містить наведені вище доводи щодо неконституційності частини першої статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», включаючи додані до цього висновку переклади згаданих міжнародно-правових документів українською мовою.

З повагою,

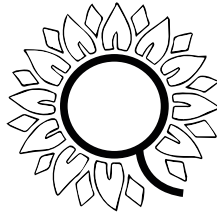
23.10.2024 р.

Юрій Шеляженко

Перелік додатків

1. Копія диплома ДР № 003611 про здобуття наукового ступеня доктора філософії з права Шеляженка Юрія Вадимовича
2. Переклад українською мовою письмової заяви, надісланої Антивоєнним Інтернаціоналом [Was Resisters' International] до Ради ООН з прав людини, адреса офіційної публікації у Інтернеті: <https://undocs.org/A/HRC/57/NGO/308>
3. Переклад українською мовою Резолюції "Сумлінна відмова від військової служби", ухваленої Радою з прав людини ООН 6 жовтня 2022 року, співавтором якої є Україна, адреса офіційної публікації у Інтернеті: <https://undocs.org/A/HRC/RES/51/6>
4. Переклад українською мовою витягу із Заключних зауважень Комітету з прав людини ООН до восьмої періодичної доповіді України, адреса офіційної публікації у Інтернеті: <https://undocs.org/CCPR/C/UKR/CO/8>
5. Переклад українською мовою витягу із Заключних зауважень Комітету з прав людини ООН до сьомої періодичної доповіді України, адреса офіційної публікації у Інтернеті: <https://undocs.org/CCPR/C/UKR/CO/7>
6. Переклад українською мовою Доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини А/HRC/56/30 "Сумлінна відмова від військової служби", адреса офіційної публікації у Інтернеті: <https://undocs.org/A/HRC/56/30>
7. Переклад українською мовою Аналітичної доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини А/HRC/50/43 "Сумлінна відмова від військової служби", адреса офіційної публікації у Інтернеті: <https://undocs.org/A/HRC/50/43>
8. Переклад українською мовою Доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини А/HRC/41/23 "Підходи та проблеми у зв'язку із застосуванням процедур отримання статусу сумлінного відмовника від військової служби відповідно до стандартів прав людини", адреса офіційної публікації у Інтернеті: <https://undocs.org/A/HRC/41/23>
9. Переклад українською мовою Міркувань, прийнятих Комітетом з прав людини відповідно до Факультативного протоколу щодо повідомлення № 3065/2017 (Петромелідіс проти Греції, ССР/С/132/Д/3065/2017), адреса офіційної публікації у Інтернеті: <https://undocs.org/CCPR/C/132/D/3065/2017>
10. Переклад українською мовою Рішення № 43/2017 щодо Данііла Ісламова, прийнятого Робочою групою з питань свавільних затримань ООН (А/HRC/WGAD/2017/43), адреса офіційної публікації у Інтернеті: [A/HRC/WGAD/2017/43](https://undocs.org/A/HRC/WGAD/2017/43)
11. Переклад українською мовою Рішення Європейського суду з прав людини від 12 березня 2024 року у справі "Канатли проти Туреччини" за заявою № 18382/15, адреса офіційної публікації у Інтернеті: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-231540>
12. Переклад українською мовою Рішення Європейського суду з прав людини від 15 вересня 2016 року у справі "Папавасілакис проти Греції" за заявою № 66899/14, адреса офіційної публікації у Інтернеті: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166693>
13. Переклад українською мовою Рішення Європейського суду з прав людини від 17 жовтня 2019 року у справі "Мушфіг Маммадов та інші проти Азербайджану" за заявами № 14604/08 та ін., адреса офіційної публікації у Інтернеті: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-197066>

Релігійна організація «Релігійна громада Квakerів: Збори Друзів України»

Клерк: Шеляженко Юрій Вадимович.

Поштова адреса: Фортечний тупик, 9, к. 82, м. Київ, 01042, Україна. Телефон: +380 97 3179326.

Електронна адреса: yuriy.sheliazhenko@gmail.com. Вебсайт: www.quakers.org.ua

04 квітня 2025 року

№ 42

**Виконувачу обов'язків Голови Конституційного Суду України
Олександр Петришину**

Шановний Олександр Віталійовичу!

Другим сенатом Конституційного Суду України розглядається справа за конституційною скаргою Зелінського Дмитра Броніславовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1 Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу".

4 грудня 2024 року в.о. Голови Конституційного Суду України звернувся до Європейської комісії за демократію через право (Венеційської комісії) з проханням надати юридичний висновок *amicus curiae* щодо альтернативної (невійськової) служби.

12 березня 2025 року Релігійна організація «Релігійна громада Квakerів: Збори Друзів України» звернулася до Венеційської комісії з проханням надати такий висновок *amicus curiae* щодо альтернативної (невійськової) служби для Конституційного Суду України, який не залишатиме сумнівів, що ані відсутність альтернативної служби дійсно невійськового характеру, ані покарання, дискримінація, свавільне позбавлення свободи і катування, або будь-які інші переслідування за серйозні і щирі релігійні чи інші переконання, несумісні з військовою службою, навчанням або обліком для цілей військової служби, категорично неприйнятні за будь-яких обставин, а особливо у воєнний час.

18 березня 2025 року Венеційська комісія оприлюднила Висновок № 1219/2024 англійською мовою "Ukraine – *Amicus curiae* brief on alternative (non-military) service" («Україна – Юридичний висновок *amicus curiae* щодо альтернативної невійськової служби») CDL-AD(2025)006. Виноска 46 у ньому згадує про мирне свідчення Квakerів, що з 1660 року виступають проти всіх воєн.

Релігійна віра і практика, суспільне та мирне свідчення Квakerів сьогодні, як і протягом багатьох століть, вимагає докладати зусилля для побудови більш справедливого і мирного світу. Наприклад, автор Декларації незалежності США Томас Джефферсон називав Вільяма Пенна, – одного із перших Квakerів, – найвидатнішим законодавцем, якого коли-небудь бачив світ, і спирався на його

ідеї; Вільям Пенн також опублікував у 1693 році проєкт створення Європейського Парламенту задовго до його появи і першої сесії у 1952 році.

Як релігійна громада Євангельських Християн (Квакерів), віровчення якої забороняє користуватися зброєю, служити у збройних силах чи будь-яким чином підтримувати будь-яку війну та підготовку до війни, ми радіємо висновкам Венеційської комісії про те, що «Держави мають позитивне зобов'язання створити систему альтернативної служби, яка повинна бути відокремлена від військової системи» (п. 71), «за жодних обставин сумлінний відмовник від військової служби не може бути зобов'язаний носити або використовувати зброю, навіть для самооборони країни» (п. 72), «передача особи під військове командування суперечить переконанням деяких сумлінних відмовників від військової служби» (п. 51), і що обов'язок «захисту Вітчизни» (стаття 65 Конституції України) «на практиці... не вимагає ані використання військової зброї кожним громадянином, ані включення усіх громадян до системи військового управління», «сумлінна відмова від військової служби та виконання обов'язків солідарності щодо співгромадян не є несумісними в принципі» (п. 53).

Таким чином, Венеційська комісія чітко вказує, що зобов'язання до альтернативної невійськової служби під повністю цивільним контролем (яка може бути пов'язана з ризиками і небезпеками воєнного стану, див. п. 50 Висновку) громадян, релігійні або інші пацифістські (див. п. 33 Висновку) переконання яких несумісні із виконанням військового обов'язку, є максимальним допустимим згідно із вимогами «необхідності і пропорційності» (див. п. 49 Висновку) втручанням у конституційну свободу світогляду та віросповідання, що обмежує таку свободу; якщо держава не передбачає альтернативної невійськової служби під час війни, вона має продемонструвати, що сумлінні відмовники, яким релігія чи переконання не дозволяють виконувати військовий обов'язок, звільнені від військового обов'язку у інший спосіб.

Згідно із юридичною позицією, висловленою у пункті 4.2 Рішення Конституційного Суду України від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022, індивідуальне право мати та приймати релігійні або інші пацифістські переконання, що суперечать виконанню військового обов'язку, у внутрішньому аспекті (*forum internum*) є абсолютним правом, що жодним чином не підлягає обмеженню, і Держава має конституційний обов'язок забезпечити свободу світогляду і віросповідання (релігії), запобігти посяганням на цю свободу третіми особами та не посягати на цю свободу самостійно.

Частиною четвертою статті 35 Конституції України з урахуванням абсолютного характеру, за частиною першою цієї статті, права мати та приймати релігійні переконання, несумісні з виконанням військового обов'язку, у відповідності до статті 24 Конституції України передбачено альтернативну невійськову службу як засіб юридичного захисту права на рівність перед законом та рівноправ'я (недискримінацію) осіб з такими релігійними переконаннями, які не можуть в принципі виконувати військовий обов'язок з об'єктивних причин (через релігійні чи інші пацифістські переконання), порівняно з особами, які не мають таких переконань.

Позбавлення громадян з релігійними або іншими пацифістськими переконаннями, які несумісні з виконанням військового обов'язку, можливості в добровільному або обов'язковому порядку (зокрема, шляхом проходження альтернативної невійськової служби цивільного характеру) виконувати свій конституційний обов'язок із захисту Вітчизни згідно із статтею 65 Конституції України у ненасильницькі та беззбройні способи, не під військовим командуванням, становило б не тільки протиправну спробу обмежити свободу світогляду і віросповідання (релігії) у її внутрішньому аспекті (див. п.п. 56, 57 Висновку), але й порушення їх права на рівність перед законом та рівноправ'я (недискримінацію) за статтею 24 Конституції України, яке не має обмежуватися за умов воєнного стану згідно із статтею 64 Конституції України. Дискримінаційне по відношенню до них правове регулювання їх прав та обов'язків порівняно з іншими особами, з якими вони перебувають в однаковому або певним чином схожому становищі, полягає в тому, що, будучи не здатними в принципі виконувати військовий обов'язок з об'єктивних причин (через релігійні чи інші пацифістські переконання), вони на відміну від інших громадян, які не мають таких переконань, за законом позбавлені можливості виконувати свій конституційний обов'язок із захисту Вітчизни, а також на відміну від інших громадян, які за законом звільняються від виконання військового обов'язку з об'єктивних причин (певні статі, вік, стан здоров'я, сімейні обставини, зайнятість чи навчання, тощо), позбавлені можливості так само бути звільненими від виконання військового обов'язку за законом з об'єктивних причин.

Таке дискримінаційне ставлення до громадян з релігійними або іншими пацифістськими переконаннями, які несумісні з виконанням військового обов'язку, через передбачувану стійкість людей у своїх щирих переконаннях нерідко спричиняє порушення зобов'язань України за пунктом другим статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відповідно до якого, ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір. Наприклад, у п.п. 90, 91 Сорок першої доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні за період з 1 вересня по 30 листопада 2024 року зазначалося, що сумлінні відмовники, всупереч Конституції України і МПГПП, позбавляються волі за «ухилення» від військової служби, свавільно затримуються, примусово направляються на військову службу, піддаються жорсткому поводженню та катуванню; наголошувалося, що згідно з МПГПП право на сумлінну відмову від військової служби не підлягає обмеженням або відступам і закріплено також в Конституції України, однак національне законодавство України неправомірно обмежує це конституційне право лише деякими віровченнями, виключаючи інші, що суперечить чинним зобов'язанням щодо рівності перед законом і недискримінації, передбаченим МПГПП, і крім того, законодавство, яке регулює військову службу під час мобілізації, і передбачає підстави для звільнення від неї з інших причин, не передбачає жодних виключень для осіб, які відмовляються від військової служби з міркувань

совісті, навіть для тих конфесій та переконань, які зазвичай мають право на альтернативну невійськову службу за нормами національного законодавства.

За дорученням учасників та учасниць Релігійної організації «Релігійна громада Квakerів: Збори Друзів України», що діє, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями, на підставі Преамбули та статей 35, 40 Конституції України, статті 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», статті 1130 Цивільного кодексу України, – із цим листом на допомогу Конституційному Суду України направляється:

- 1) Переклад українською мовою Висновку № 1219/2024 Європейської комісії за демократію через право (Венеційської комісії) від 18 березня 2025 року «Україна – Юридичний висновок *amicus curiae* щодо альтернативної невійськової служби» CDL-AD(2025)006;
- 2) Витяг із Сорок першої доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні за період з 1 вересня по 30 листопада 2024 року.

Скромно сподіваємося, що вказані матеріали будуть взяті до уваги Конституційним Судом України при повному і всебічному, відповідно до статей 2, 69 Закону України «Про Конституційний Суд України», розгляді справи за конституційною скаргою Зелінського Дмитра Броніславовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу».

Як навчає нас Ісус Христос, не можна нехтувати найважливішим у Законі: це справедливість, милосердя та вірність (від Матвія 23:23).

З повагою,

Юрій Шеляженко

Клерк Релігійної організації

«Релігійна громада Квakerів: Збори Друзів України»,

Доктор філософії з права

Додатки на 23-х арк.: Переклад українською мовою Висновку № 1219/2024 Європейської комісії за демократію через право (Венеційської комісії) від 18 березня 2025 року «Україна – Юридичний висновок *amicus curiae* щодо альтернативної невійськової служби» CDL-AD(2025)006; Витяг із Сорок першої доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні за період з 1 вересня по 30 листопада 2024 року.

Страсбург, 18 березня 2025 року

CDL-AD(2025)006

Оригінал англійською мовою
[Переклав українською мовою Юрій Шеляженко, доктор філософії з права,
клерк Релігійної організації «Релігійна громада Квakerів: Збори Друзів України»]

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО
(ВЕНЕЦІЙСЬКА КОМІСІЯ)

УКРАЇНА

ЮРИДИЧНИЙ ВИСНОВОК *AMICUS CURIAE*

ЩОДО

АЛЬТЕРНАТИВНОЇ (НЕВІЙСЬКОВОЇ) СЛУЖБИ

**Прийнятий Венеційською комісією
на 142-му пленарному засіданні
(Венеція, 14-15 березня 2025 р.)**

На основі коментарів, які підготували

**Пан Нікос АЛІВІЗАТОС (член комісії, Греція)
Пані Регіна КІНЕР (член комісії, Швейцарія)
Пан Туомас ОЯНЕН (член комісії, Фінляндія)
Пан Андреас ПАУЛУС (заступник члена комісії, Німеччина)**

Зміст

I. Вступ.....	3
II. Підстави та предмет цього юридичного висновку <i>amicus curiae</i>	4
III. Аналіз.....	5
1. Джерела міжнародних стандартів, які застосовуються до альтернативної (невійськової) служби та сумлінної відмови від військової служби.....	5
a. Європейська конвенція з прав людини	5
b. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП).....	7
c. Інші джерела	9
2. Зміст і обсяг права на сумлінну відмову.....	9
3. Можливі обмеження права на сумлінну відмову.....	10
a. Відповідно до Європейської конвенції з прав людини	10
d. Відповідно до МПГПП	15
4. Відступи від права на сумлінну відмову.....	16
5. Альтернативна служба як наслідок визнання сумлінної відмови.....	17
IV. Висновок	18

I. Вступ

1. Листом від 4 грудня 2024 року в.о. Голови Конституційного Суду України просив надати висновок *amicus curiae* Венеційської комісії щодо альтернативної (невійськової) служби.
2. Запит стосується конституційної скарги, яка наразі розглядається Конституційним Судом України щодо відповідності Конституції України частини першої статті 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року № 1975-XII із змінами та доповненнями, якою передбачено: «Альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством».
3. Точніше, стосовно справи, яка перебуває на розгляді, Суд поставив наступні запитання:
  1. Чи може бути гарантоване в Україні конституційне право на свободу світогляду та віросповідання у випадках, коли виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням особи, у змісті та обсязі, передбачених європейськими стандартами щодо права на свободу думки, совісті та релігії?
  2. Чи допускають зазначені принципи обмеження права на свободу переконань, совісті та релігії під час мобілізації в умовах воєнного стану за обставин, коли військова служба суперечить релігійним переконанням? Якщо так, то які вимоги до таких обмежень і яким чином вони застосовуються?
  3. Яким чином обмеження конституційного права на свободу світогляду та віросповідання, зокрема права на альтернативну (невійськову) службу, яке допускається в умовах воєнного стану згідно з частиною другою статті 64 Конституції України, узгоджується з вищевикладеним?
  4. Виходячи з права на свободу переконань, совісті та релігії (конституційного права на свободу світогляду та релігії), чи може держава (в тому числі Україна) мати позитивний обов'язок забезпечити (і в який спосіб) право на сумлінну відмову від військової служби у разі призову під час мобілізації в умовах воєнного стану, якщо виконання військового обов'язку суперечить таким переконанням?
  5. Чи відповідає європейським стандартам права на свободу переконань, совісті та релігії та принципу верховенства права визначення «альтернативної служби» у частині першій статті 1 Закону (як служби, яка запроваджується лише як альтернатива строковій військовій службі для виконання обов'язку перед суспільством), а також неможливість заміни військової служби за призовом під час мобілізації альтернативною службою в умовах воєнного стану?
4. Пан Алівізатос, пані Кінер, пан Оянен і пан Паулус виступили в якості доповідачів при підготовці цього висновку.
5. Цей юридичний висновок *amicus curiae* було підготовлено на основі англійського перекладу застосовного законодавства. Переклад може неточно відобразити зміст законодавства мовою оригіналу в усіх питаннях.
6. Цей юридичний висновок *amicus curiae* було підготовлено на основі коментарів зазначених доповідачів. Його ухвалила Венеційська комісія на 142-му пленарному засіданні (Венеція, 14-15 березня 2025 року).

II. Підстави та предмет цього юридичного висновку *amicus curiae*

7. Запит щодо надання юридичного висновку *amicus curiae* було зроблено в контексті повномасштабної агресивної війни Російської Федерації проти України, яка призвела до застосування воєнного стану на всій території України. Венеційська комісія усвідомлює драматичну ситуацію, що склалася внаслідок окупації важливої частини української території, а також величезну шкоду інфраструктурі та навколишньому середовищу, в тому числі через воєнні злочини та масові порушення прав людини. Вона визнає право України на самооборону.

8. Питання, поставлені Конституційним Судом до Венеційської комісії, були порушені в конституційній скарзі щодо обвинувачення в ухиленні від військової служби з боку сумлінного відмовника, який протягом тривалого часу є членом Церкви Адвентистів Сьомого Дня, яка визнана релігійною організацією, чие віровчення не дозволяє ані використання зброї, ані просте залучення до військової служби без зброї. Апеляційний та касаційний суди постановили, що законодавство України не передбачає заміни військової служби на альтернативну невійськову під час мобілізації, а право на сповідання релігії чи переконань не є абсолютним і підпорядковується конституційному обов'язку захищати територіальну цілісність і суверенітет держави від іноземної агресії.

9. За даними Європейського бюро сумлінної відмови,¹ відмова від військової служби в Україні перестала визнаватися з початку повномасштабної агресії 24 лютого 2022 року. Під час нинішньої мобілізації не було задоволено жодну заяву про направлення на альтернативну службу, посилено політику загальнообов'язкового військового обліку та призову, сумлінна відмова не допускається. Нове законодавство про мобілізацію має на меті змусити кожного стати на облік під страхом покарань, штрафів, оголошення у розшук і примусового транспортування до військових центрів комплектування поліцією.

10. Відповідними положеннями Конституції України є статті 35 і 64. Стаття 35 (право на свободу світогляду і віросповідання) передбачає таке:

1. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідати будь-яку релігію або не сповідати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.
2. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.
3. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.
4. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

11. Стаття 64 (обмеження конституційних прав) передбачає таке:

1. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

---

¹ <https://ebco-beoc.org>: «Європейське бюро сумлінної відмови (European Bureau for Conscientious Objection, EBCO) було засноване в 1979 році як об'єднання національних асоціацій сумлінних відмовників з метою підтримки колективних кампаній за звільнення ув'язнених сумлінних відмовників і лобіювання європейських урядів та інституцій щодо повного визнання права на сумлінну відмову від військової служби».

2. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

12. Венеційська комісія розглядає питання, поставлені Конституційним Судом України, та відповідає на поставлені питання виключно на основі європейських та інших міжнародних стандартів. Тлумачити та застосовувати Конституцію України має конституційний суд. Більше того, до компетенції Венеційської комісії не входить відстоювати будь-яку позицію стосовно справи, яка розглядається конституційним судом.²

13. Венеційська комісія не розглядатиме кожне з питань, поставлених Конституційним Судом України окремо та детально, оскільки ці питання частково стосуються оцінки конституційності українського законодавства, що не є завданням Венеційської комісії. Венеційська комісія зосередиться на запиті Конституційного Суду стосовно європейських стандартів щодо конституційної оцінки конституційних скарг. Таким чином, питання, поставлені Конституційним Судом, можна звести до двох: 1) стан міжнародного та європейського права у галузі прав людини, включаючи порівняльне конституційне право щодо сумлінної відмови від військової служби; 2) сумлінна відмова у випадку оборонної війни, коли під загрозою стоїть саме існування держави.

14. У цьому Висновку спочатку буде подано огляд права на сумлінну відмову від військової служби відповідно до міжнародного права у галузі прав людини. Оскільки Україна є учасницею і стороною таких міжнародних договорів, як Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ) та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП), увага зосереджена на ЄКПЛ та прецедентному праві Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), а також на МПГПП у світлі юриспруденції Комітету з прав людини ООН (КПЛ). Надалі у висновку проаналізовано можливі обмеження та відступи від права на сумлінну відмову, зокрема під час війни, а також альтернативну службу як наслідок визнання сумлінної відмови.

III. Аналіз

1. Джерела міжнародних стандартів, які застосовуються до альтернативної (невійськової) служби та сумлінної відмови від військової служби

а. Європейська конвенція з прав людини

15. Свобода релігії та переконань захищається відповідно до *Статті 9 ЄКПЛ*. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) кілька разів розглядав питання про сумлінну відмову від військової служби, але не розглядав сумлінну відмову від військової служби у разі воєнного стану, війни чи мобілізації.

16. ЄКПЛ прямо не посилається на право на сумлінну відмову від військової служби. Під час холодної війни Європейська комісія з прав людини вважала, що статтю 9 ЄКПЛ не можна тлумачити як таку, що передбачає право на сумлінну відмову від військової служби. Комісія тлумачила статтю 9 у поєднанні зі статтею 4, яка забороняє примусову та обов'язкову працю, яка робить виняток із цієї заборони у § 3 (b) для «служби військового характеру або, у випадку сумлінних відмовників у країнах, де вони визнані, – служби, яка вимагається замість обов'язкової військової служби» – єдине положення ЄКПЛ, яке прямо вказує на сумлінних відмовників. Комісія витлумачила статтю 4 § 3 (b) ЄКПЛ³ як таку, що включає визнання того,

² Дивіться, наприклад, висновок Венеційської комісії, [CDL-AD\(2021\)037](#), Албанія – юридичний висновок *amicus curiae* про компетенцію Конституційного Суду у питанні дійсності місцевих виборів, які відбулися 30 червня 2019 року, пункт 5.

³ «Для цілей цієї статті термін «примусова чи обов'язкова праця» не включає: (...) будь-яку службу військового характеру або, у випадку сумлінних відмовників у країнах, де вони визнані, – службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби».

що «цивільна служба може бути застосована до сумлінних відмовників, як заміна військової служби».⁴

17. Однак ЄСПЛ переглянув позицію Європейської комісії з прав людини щодо питання застосовності статті 9 до сумлінної відмови від військової служби у справі *Баятян проти Вірменії* (*Bayatyan v. Armenia*) у 2011 році, коли він постановив, що право на сумлінну відмову від військової служби гарантується статтею 9 ЄКПЛ. Рішення у справі *Баятяна* прийняте Великою Палатою ЄСПЛ і, таким чином, має розглядатися як створення прецеденту. Дослідивши відповідне законодавство переважної більшості Держав-членів, Суд підтвердив свою юридичну позицію про те, що Конвенція є «живим інструментом», і постановив, що єдиною метою фрази «у випадку сумлінних відмовників у країнах, де вони визнані, – служби, яка вимагається замість обов'язкової військової служби» підпункту (b) статті 4 § 3 є фактичне посилання на альтернативну службу, де вона існувала, а не регулювання того, чи є така служба предметом дискреції чи є обов'язковою відповідно до Конвенції. Суд надав подальше роз'яснення поняття «примусова або обов'язкова праця» та не залишив сумлінну відмову поза змістом статті 9.⁵ Крім того, Велика палата посилалася на той факт, що на момент винесення рішення всі держави, включаючи державу-відповідача, визнавали право на сумлінну відмову від військової служби у своїх національних правових системах. Таким чином, суд постановив:

"Стаття 9 [Європейської конвенції з прав людини] прямо не посилається на право на сумлінну відмову від військової служби. Проте [Європейський суд з прав людини] вважає, що опозиція до військової служби, якщо вона мотивована серйозним і непереборним конфліктом між обов'язком служити в армії та совістю особи чи глибокими і щирими релігійними чи іншими переконаннями, які має особа, становить переконання чи вірування достатньої переконливості, серйозності, зв'язності та важливості, щоб отримати гарантії статті 9... Чи підпадає і до якої міри відмова від військової служби в сферу дії цього положення, має бути оцінено у світлі конкретних обставин справи».⁶

18. Крім того, ЄСПЛ зазначив, що оскільки «майже всі Держави-члени Ради Європи, які коли-небудь мали чи мають обов'язкову військову службу, запровадили альтернативи такій службі [...]; Держава, яка цього не зробила, користується лише обмеженою свободою розсуду та повинна надати переконливі та вагомі причини для виправдання будь-якого втручання в права людини».⁷ Зокрема, у системі, яка не допускала «будь-яких винятків на основі сумління» щодо обов'язкової військової служби, покарання тих, хто відмовляється виконувати цей обов'язок, не можна вважати заходом, необхідним у демократичному суспільстві. Крім того, Суд звернув увагу на той факт, що відповідна держава зобов'язалася прийняти закон про альтернативну службу – і прийняла його менш ніж через рік після остаточного засудження заявника. Це було визнанням того, що свобода совісті може бути виражена через опозицію до військової служби, і що необхідно було вирішувати це питання шляхом запровадження альтернативних заходів, а не покарання сумлінних відмовників; засудження за відмову від проходження військової служби не служило нагальній суспільній потребі.⁸

19. У справі *Баятяна* Суд визнав цілком достовірним те, що переконання заявника, як члена релігійної групи Свідків Єгови, включали «переконання в тому, що службі в армії, навіть без зброї, слід протистояти». Він домагався звільнення від військової служби «не з міркувань особистої вигоди чи зручності, а на підставі своїх щирих релігійних переконань». Таким чином,

⁴ Для порівняння: рішення ЄСПЛ у справі *Баятян проти Вірменії* [Велика Палата] (*Bayatyan v. Armenia* [GC]), No. 23459/03, 7 липня 2011 року, §§ 93 і далі, що посилається на рішення Європейської комісії з прав людини у справах *Грандрат проти Німеччини* (*Grandrath v. Germany*), No. 2299/64, звіт Комісії від 12 грудня 1966 року, Щорічник 10, стор. 626, а також *Г.З. проти Австрії* (*G.Z. v. Austria*), No. 5591/72, рішення Комісії від 2 квітня 1973 року, Збірник 43, стор. 161 і *X проти Німеччини* (*X v. Germany*), No. 7705/76, Рішення Комісії від 5 липня 1977 року, Рішення та звіти (DR) 9, стор. 201.

⁵ *Bayatyan v. Armenia*, §§ 100, 104, 109.

⁶ *Bayatyan v. Armenia*, § 110 (курсив додано).

⁷ *Bayatyan v. Armenia*, § 123.

⁸ *Bayatyan v. Armenia*, § 127.

«не було жодних підстав сумніватися в тому, що його відмова від військової служби була мотивована його релігійними переконаннями, яких він щиро дотримувався і які перебували в серйозному та непереборному конфлікті з його обов'язком проходити військову службу». Його ситуацію не можна порівняти із загальними обов'язками, які «самі по собі не мають конкретних наслідків для сумління, як-от загальнообов'язковість сплати податків». Таким чином, військова служба була втручанням у його релігійні переконання, що забороняли таку службу.⁹

20. Суд залишив відкритим питання про те, чи переслідував уряд законну мету, через його зобов'язання перед Радою Європи запровадити альтернативну цивільну службу. У будь-якому випадку, кримінальне переслідування заявника не було «необхідним у демократичному суспільстві», як того вимагає стаття 9 § 2 для виправдання втручання у свободу віросповідання. Суд наголосив, зокрема, на перевагах релігійного плюралізму.¹⁰

21. Оскільки на момент засудження заявника альтернативна цивільна служба у Вірменії не була передбачена, "у заявника не було іншого вибору, окрім як відмовитися від призову в армію, якщо він хотів залишитися вірним своїм переконанням, і, роблячи це, ризикувати кримінальним покаранням. Таким чином, система, що існувала на той час, покладала на громадян обов'язок, який мав потенційно серйозні наслідки для сумлінних відмовників, але не допускав будь-яких винятків, заснованих на совісті, і передбачав покарання тих, хто, як заявник, відмовився проходити військову службу. На думку Суду, така система не досягла справедливого балансу між інтересами суспільства в цілому та інтересами заявника, за обставин, коли не було враховано вимоги його совісті та переконань, що не можна розглядати як необхідний захід у демократичному суспільстві. Тим менш необхідним це було, враховуючи, що існували життєздатні та ефективні альтернативи, здатні задовольнити ці конкуруючі інтереси, про що свідчить досвід переважної більшості європейських держав».¹¹

22. Питання про сумлінну відмову від військової служби розглядалося Судом у кількох інших випадках, враховуючи принципи, визначені прецедентною практикою у справі *Баятяна*.¹² Гарантії статті 9 поширюються не тільки на обов'язкову військову службу в строгому розумінні цього терміну, а й на подальшу військову службу в запасі, що застосовується після відбуття основної обов'язкової служби та становить продовження військового обов'язку.¹³ Суд також постановив, що у випадках сумлінної відмови від військової служби особи, які уникають призову, можуть бути покарані лише один раз, а не в кожному випадку непокори призову.¹⁴

b. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП)

23. Як і ЄКПЛ, Пакт прямо не посилається на право на сумлінну відмову від військової служби. У своїй ранній юридичній практиці Комітет з прав людини (КПЛ) дотримувалася точки зору, що стаття 18 МПГПП, яка закріплює право на свободу думки, совісті та релігії, не може тлумачитися як така, що передбачає право на сумлінну відмову.¹⁵

⁹ *Bayatyan v. Armenia*, §§ 111-112, 124.

¹⁰ *Bayatyan v. Armenia*, §§ 117, 126.

¹¹ *Bayatyan v. Armenia*, § 124.

¹² Дивіться тематичну довідку Європейського суду з прав людини: [Сумлінна відмова від військової служби і Посібник зі статті 9 Європейської конвенції з прав людини](#), оновлення від 31 серпня 2024 р., стор. 28-32, та посилання, зокрема, на рішення суду у справах *Адян та інші проти Вірменії (Adyan and Others v. Armenia)*, No. 75604/11, 12 жовтня 2017 р., §§ 60, 63 і далі; *Телятников проти Литви (Teliatnikov v. Lithuania)*, No. 51914/19, 7 червня 2022 р., §§ 91 і далі; *Канатли проти Туреччини (Kanatlı v. Türkiye)*, No. 18382/15, 12 березня 2024 р., §§ 24, 42; *Ульке проти Туреччини (Ülke v. Türkiye)*, No. 39437/98, 24 січня 2006 р., §§ 59 і далі.

¹³ ЄСПЛ, *Kanatlı v. Türkiye*, цитоване вище, §§ 49-50, 66.

¹⁴ ЄСПЛ, *Adyan and Others v. Armenia*, цитоване вище, §§ 67 і далі.

¹⁵ див. напр. КПЛ, *Л.Т.К. проти Фінляндії (L.T.K. v. Finland)*, Повідомлення № 185/1984, рішення від 9 липня 1985 р., п. 5.2: "Комітет з прав людини зауважує у зв'язку з цим, що, згідно з власними поясненнями автора, його переслідували та засудили не через його переконання чи погляди як такі, а тому, що він відмовився проходити військову службу. Пакт не передбачає права на сумлінну відмову; ані стаття 18, ані стаття 19 Пакту, особливо беручи до уваги пункт 3 (с) (ii) статті 8, не можуть тлумачитися як такі, що імпліцитно передбачають це право. Автор не стверджує, що в судовому розгляді проти нього були будь-які процесуальні недоліки, які самі по собі могли становити порушення будь-якого з положень Пакту, або що він був засуджений всупереч закону».

24. Комітет з прав людини змінив свою позицію у 1993 році своїми Зауваженнями загального порядку № 22: стаття 18 (Свобода думки, совісті та релігії) [General Comment No. 22; Загальний коментар № 22], де Комітет зазначив наступне щодо сумлінної відмови від військової служби:

«11. Багато осіб заявили про право відмовитися від проходження військової служби (сумлінна відмова) на тій підставі, що це право впливає з їхніх свобод, передбачених статтею 18. У відповідь на такі заяви зростаюча кількість держав передбачили їхнім законодавством звільнення від обов'язкової військової служби громадян, які дійсно дотримуються релігійних або інших переконань, що забороняють проходження військової служби, і замінили її альтернативною національною службою. У Пакті прямо не йдеться про право на сумлінну відмову, але Комітет вважає, що таке право можна вивести зі статті 18, оскільки обов'язок застосовувати смертельну силу може серйозно суперечити свободі совісті та праву сповідувати свою релігію чи переконання. Коли це право визнається законом або у практиці, між сумлінними відмовниками не повинно бути диференціації на основі природи їхніх конкретних переконань; так само, не повинно бути дискримінації проти сумлінних відмовників через те, що вони не пройшли військову службу. Комітет пропонує Державам-учасницям повідомити про умови, за яких особи можуть бути звільнені від військової служби на підставі прав, передбачених статтею 18, а також про характер і тривалість альтернативної національної служби».

25. У своїй пізнішій юриспруденції, починаючи з двох Міркувань щодо Повідомлень стосовно Республіки Корея,¹⁶ Комітет з прав людини чітко заявив, що право на сумлінну відмову від військової служби охоплюється статтею 18 МПГПП. Комітет з прав людини зауважив, що засудження заявників¹⁷ та вирок через їхню відмову від обов'язкової військової служби становили обмеження їх можливості сповідувати свою релігію чи переконання.¹⁸ Республіка Корея аргументувала це національною безпекою, а саме «специфічними безпековими обставинами перед обличчям ворожої Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР)», а також «рівністю виконання обов'язку військової служби»,¹⁹ але безрезультатно.²⁰ На думку Комітету з прав людини, Держава-учасниця не продемонструвала, які конкретно проблеми виникнуть у разі повного дотримання прав авторів у світлі альтернатив обов'язковій військовій службі, що передбачає як суспільне благо, так і еквівалентний тягар для заявників.²¹

26. Згодом Комітет з прав людини регулярно посилався на свій Загальний коментар № 22 щодо права на сумлінну відмову від військової служби наступним чином:

"Комітет нагадує про свій Загальний коментар № 22 (1993) щодо права на свободу думки, совісті та релігії, в якому він вбачає, що фундаментальний характер свобод, закріплених у пункті першому статті 18 Пакту відображається в тому факті, що від цього положення не можна відступати, навіть під час надзвичайного становища [при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується; включаючи военний стан], як зазначено в пункті другого статті 4 Пакту. Комітет підтверджує свою юридичну позицію, що, хоча в Пакті прямо не сказано про право на сумлінну відмову від військової служби, таке право впливає зі статті 18, оскільки обов'язок брати участь у застосуванні

¹⁶ Міркування Комітету з прав людини відповідно до пункту 4 статті 5 Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права щодо Повідомлень №№ 1321/2004 та 1322/2004, *Йо-Бам Юн і Мьон Джин Чой (Yeo-Bum Yoon & Myung-Jin Choi)*, Повідомлення №№ 1321/2004, 1322/2004, прийняті 3 листопада 2006 року, у: КПЛ, 88-а сесія, 2006 р., документ ООН CCPR/C/88/D/1321-1322/2004, 23 січня 2007 року.

¹⁷ КПЛ називає їх «авторами» Повідомлень.

¹⁸ Там же, п. 8.3.

¹⁹ Там же, п. 4.3-4.6.

²⁰ Серед двох окремих думок, одна пропонувала піти далі за Міркування Комітету щодо рекомендованих заходів із відновлення порушених прав людини, тоді як інша не погоджувалася, що мало місце порушення, там же, с. 12 і далі. Експертка з окремою думкою, професорка Рут Веджвуд, стверджувала, що стаття 18 не передбачає, що особа, мотивована релігійними переконаннями, має захищене право відмовитися від законних вимог спільного суспільства. Наприклад, громадяни не можуть утриматися від сплати податків, навіть якщо вони мають сумлінні заперечення проти діяльності держави.

²¹ Там само, п. 8.4.

летальної сили може серйозно суперечити свободі совісті.²² Право на сумлінну відмову від військової служби є внутрішньо притаманним праву на свободу думки, совісті та релігії. Воно дозволяє будь-якій особі бути звільненою від обов'язкової військової служби, якщо така служба не узгоджується з релігією чи переконаннями цієї особи. Це право не повинно принижуватися і порушуватися примусом [згідно із вимогами пункту другого статті 18 Пакту]. Держава може, за бажання, зобов'язати відмовника проходити цивільну альтернативу військовій службі поза військовою сферою і не під військовим командуванням. Така альтернативна служба не повинна мати каральний характер. Це має бути справжнє служіння суспільству, сумісне з повагою до прав людини.²³ Комітет бере до уваги, що Держава-учасниця не погоджується з цією позицією на тій підставі, що вимоги заяв про сумлінну відмову можуть бути розширені для того, щоб виправдати такі дії, як відмова сплачувати податки або відмова від обов'язкової освіти. Проте Комітет вважає, що військова служба, на відміну від навчання та сплати податків, тягне за собою очевидний рівень причетності до ризику позбавити життя інших». ²⁴

с. Інші джерела

27. Комітет міністрів у своїй *Рекомендації № R (87)8* щодо сумлінної відмови від обов'язкової військової служби вказав як основний принцип, що кожен, до кого застосовний призов на військову службу, хто з переконливих міркувань сумління відмовляється від використання зброї, повинен мати право бути звільненим від обов'язку проходження військової служби на викладених [у цій Рекомендації] умовах. Такі особи можуть бути зобов'язані проходити альтернативну службу.

28. Визнання цього права пізніше стало *вимогою до держав, які прагнуть приєднатися до Ради Європи*.²⁵

29. Щодо членів Європейського Союзу, стаття 10 § 2 Хартії ЄС про основні права²⁶ розглядає сумлінну відмову від військової служби як складову свободи думки, совісті та релігії (стаття 10 § 1). Згідно зі статтею 52 § 3 Хартії ЄС про основні права, оскільки права, зазначені в Хартії, відповідають правам, гарантованим ЄКПЛ, значення та обсяг цих прав є такими самими, як ті, що встановлені ЄКПЛ.

2. Зміст і обсяг права на сумлінну відмову

30. І міжнародне, і європейське право у галузі прав людини вимагають запровадження альтернативної служби замість звичайної військової служби. Така служба має бути повністю відокремлена від військової служби, щоб її могли проходити сумлінні відмовники, які відмовляються від будь-якої служби у військах, включаючи службу, яка не передбачає використання збройної сили.²⁷ Проте обсяг права на сумлінну відмову має бути визначений належним чином.

²² Дивіться, зокрема, *Йо-Бам Юн і Мьон Джин Чой проти Республіки Корея (Yeo-Bum Yoon and Myung-Jin Choi v. The Republic of Korea)*, цит. вище, п. 8.3; та 1786/2008; *Чон Нам Кім та ін. проти Республіки Корея (Jong-nam Kim et al. v. The Republic of Korea)*, Міркування, ухвалені 25 жовтня 2012 року, п. 7.3; та Повідомлення № 1642-1741/2007, *Мін-кю Чон та ін. проти Республіки Корея (Min-kyu Jeong et al v. The Republic of Korea)*, Міркування, ухвалені 24 березня 2011 р., п. 7.3; див. також повідомлення № 2179/2012, *Янг-кван Кім та ін. проти Республіки Корея (Young-kwan Kim et al. v. The Republic of Korea)*, Міркування, прийняті 15 жовтня 2014 р., п. 7.3.

²³ Див. *Min-kyu Jeong et al v. The Republic of Korea*, п. 7.3; і *Jong-nam Kim et al. v. The Republic of Korea*, цитовані вище, п. 7.4.

²⁴ Див. повідомлення № 1853-1854/2008, *Ченк Атасой та Арда Саркут проти Туреччини (Cenk Atasoy and Arda Sarkut v. Türkiye)*, Міркування, прийняті 29 березня 2012 р., Додаток, Розділ II.

²⁵ Венеційська комісія, Спільний висновок Венеційської комісії та ОБСЄ/БДІПЛ щодо Закону про свободу віросповідання Азербайджанської Республіки, [CDL-AD\(2012\)022](#), §§ 45-47.

²⁶ «Право на сумлінну відмову визнається відповідно до національних законів, які регулюють здійснення цього права». Хартія основоположних прав Європейського Союзу, ОЖ С [Official Journal of the European Union, C series (Information and Notices)]; Офіційний журнал Європейського союзу, Серія С (Інформація та повідомлення) 326, 26.10.2012, с. 391 (397).

²⁷ ЄСПЛ, *Адян та інші проти Вірменії (Aryan and Others v. Armenia)*, № 75604/11, 12 жовтня 2017 р., § 69.

31. ЄСПЛ визнає, що Договірні держави мають певні *межі розсуду (margin of appreciation)* у визначенні обставин, за яких вони визнають право на сумлінну відмову від військової служби, та у встановленні механізмів розгляду заяв про сумлінну відмову. Тому, на думку ЄСПЛ, проведення національними органами влади попередньої перевірки заяви про визнання статусу сумлінного відмовника є правомірним.²⁸

32. Точного усталеного *визначення* сумлінної відмови не існує. ЄСПЛ і Комітет з прав людини ООН вважають, що сумлінна відмова від військової служби ґрунтується на праві на свободу думки, совісті та релігії, коли воно вступає у протиріччя із примусовим застосуванням сили ціною людських життів. Застосовуючи статтю 9 Конвенції, Суд розглядав сумлінну відмову від військової служби у вузькому розумінні “*релігійні чи інші переконання, що включають, зокрема, впевнену, постійну та щирі відмову від будь-якої залученості до війни чи носіння зброї.*”²⁹ Якщо відмова від проходження обов’язкової військової служби ґрунтується на особистих переконаннях, *не мотивованих релігійним віросповіданням чи іншим світоглядом*, що серйозно та непереборно конфліктує з обов’язком нести військову службу за будь-яких обставин, заява не підпадає під дію статті 9 Конвенції, і Суд визнає скаргу неприйнятною як таку, що не відповідає Конвенції згідно із статтею 35 § 3.³⁰ У цьому відношенні Держави можуть вимагати певного рівня обґрунтування дійсного переконання та, якщо таке обґрунтування не надається, дійти негативного висновку.

33. Більшість судової практики стосується Свідків Єгови – релігійної групи, вірування якої включають опозицію до військової служби, незалежно від будь-яких вимог щодо носіння зброї.³¹ Суд також розглянув (і виявив порушення) статті 9 у кількох справах *пацифістів*, які не заявляли про жодні релігійні переконання. У цих справах Суд зосередився на позитивних зобов’язаннях держави, встановивши порушення через відсутність ефективної та доступної процедури, за допомогою якої заявники могли б з’ясувати, чи можуть вони вимагати статус сумлінного відмовника.³²

3. Можливі обмеження права на сумлінну відмову

а. Відповідно до Європейської конвенції з прав людини

34. Загалом, відмова у наданні особі чи групі осіб спеціального винятку із застосування обов’язку через їхні релігійні чи інші переконання становить *втручання* у їхню свободу сповідувати свою релігію чи переконання. Таке втручання є допустимим відповідно до Конвенції лише за умови дотримання вимог пункту другого статті 9 ЄКПЛ, які є наступними:

«Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров’я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

35. Відповідно, умови, за яких може бути застосовано обмеження щодо права на сумлінну відмову від військової служби, є такими: (і) умови, за яких застосовується обмеження, мають бути чітко визначені законом, у законодавчих чи нормативних актах, які мають бути доступними для відповідної особи, і захищати цю особу від свавілля, зокрема, через точність

²⁸ ЄСПЛ, *Енвер Айдемір проти Туреччини (Enver Aydemir v. Türkiye)*, № 26012/117, 7 червня 2016 р., § 81.

²⁹ ЄСПЛ, *Енвер Айдемір проти Туреччини*, §§ 81 і 47.

³⁰ Дивіться, наприклад, ЄСПЛ, *Енвер Айдемір проти Туреччини*, §§ 79-84.

³¹ Дивіться, наприклад, справи *Ваатуан в. Арменія (Vatyan v. Armenia)* [GC], № 23459/03, 7 липня 2011 р.; *Ерчеп проти Туреччини (Erçer v. Türkiye)*, № 43965/04, 22 листопада 2011 р.; *Адян та інші проти Вірменії (Aryan and Others v. Armenia)*, № 75604/11, 12 жовтня 2017 р.; *Аванесян в. Арменія (Avanesyan v. Armenia)*, № 12999/15, 20 липня 2021 р. та *Телятніков проти Литви (Teliatnikov v. Lithuania)*, № 51914/19, 7 червня 2022 р.

³² ЄСПЛ, *Савда проти Туреччини (Savda v. Türkiye)*, № 42730/05, 12 червня 2012 р.; ЄСПЛ, *Тархан проти Туреччини (Tarhan v. Türkiye)*, № 9078/06, 17 липня 2012 р. та ЄСПЛ, *Канатли проти Туреччини (Kanatli v. Türkiye)*, № 18382/15, 12 березня 2024 р., § 67. Про доступ до ефективної та доступної процедури див. також ЄСПЛ, *Папавасилакіс проти Греції (Papavasiliakis v. Greece)*, № 66899/14, 15 вересня 2016 р., §§ 51-52.

і передбачуваність; (ii) мета має бути легітимною та відповідати нагальній суспільній потребі, передбаченій у пункті другого статті 9 ЄКПЛ; та (iii) обрані засоби мають бути пропорційними до переслідуваної мети, щоб їх можна було вважати необхідними в демократичному суспільстві. Три перелічені вище умови є сукупними, кожна з них має самостійну функцію.

36. Як саме виконання цих умов має встановлюватися по відношенню до сумлінної відмови від військової служби, є питанням контексту, що визначається у кожному конкретному випадку, оскільки ЄСПЛ постановив, що відповідь на питання, чи підпадає відмова від військової служби під дію статті 9 і в якій мірі, залежить від конкретних обставин кожної справи.³³

37. *По-перше*, втручання має здійснюватися на основі національного законодавства, доступного для зацікавлених осіб і сформульованого з достатньою точністю, щоб вони мали можливість – якщо необхідно, після відповідної консультації – передбачити, до розумної міри у таких обставинах, наслідки, які дана дія може спричинити, і контролювати свою поведінку.³⁴ Чи Закон України № 1975 [«Про альтернативну (невійськову) службу»] повністю відповідає цим стандартам, не є очевидним. Коли частина перша статті 1 визначає, що альтернативна служба є «службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби», це каже, що мобілізація чи захист від агресії не підпадають під «строкову» військову службу. Частина друга статті 1 допускає певні обмеження у разі введення воєнного чи надзвичайного стану – без конкретизації – тоді як стаття 2 видається безумовною по відношенню до прямо вказаних релігійних переконань.

38. *По-друге*, перелік видів *легітимної мети* у пункті другого статті 9 Конвенції суворо *вичерпний* і визначення кожної такої мети обов'язково є *вузьким*; якщо обмеження цієї свободи є сумісним із Конвенцією, воно має, зокрема, переслідувати мету, яка суворо відповідає одній із перелічених у вказаному положенні Конвенції та виправдовує такі обмеження.³⁵ Пункт другий статті 9 Конвенції передбачає, що будь-яке втручання має відповідати «*нагальній суспільній потребі*»; відтак, поняття «необхідності» не має гнучкості таких виразів, як «*корисний*» або «*бажаний*».³⁶

39. Слід зазначити, що пункт другий статті 9 – на відміну від пункту другого у статтях 8, 10 і 11 Конвенції та пункту третього статті 2 Протоколу № 4 – не включає «*національну безпеку*» серед видів легітимної мети. Обґрунтування цього свідомого виключення вбачається в тому факті, що воно «*відображає первинну важливість релігійного плюралізму... і той факт, що держава не може диктувати людині, у що вірити, або вживати примусових заходів, щоб змусити її змінити переконання*».³⁷ Таким чином, держава не може використовувати необхідність захисту національної безпеки як єдину підставу для обмеження здійснення права особи чи групи осіб сповідувати свою релігію.

40. Однак, *у воєнний час*, захист нації та життя її людей від триваючої агресії іншої держави слід розглядати як відповідь на легітимний інтерес у громадській безпеці перед обличчям сил вторгнення, що служить захисту прав і свобод цивільних осіб держави-жертви.

41. Здійснення самооборони, коли саме існування держави під загрозою, може потребувати особливих міркувань, що було визнано Консультативним висновком Міжнародного суду ООН (International Court of Justice, ICJ) у справі про ядерну зброю. У цій справі Суд не зміг дійти остаточного висновку щодо законності чи незаконності застосування ядерної зброї Державою в таких екстремальних обставинах. Суд зазначив: «[С]уд змушений зауважити, що він не може

³³ *Bayatyan v. Armenia* [GC], цитоване вище, §§ 92-111; *Enver Aydemir v. Türkiye*, цитоване вище, § 75.

³⁴ ЄСПЛ, *Bayatyan v. Armenia*, цитоване вище, § 113 з посиланнями.

³⁵ ЄСПЛ, *Свято-Михайлівська парафія проти України (Svyato-Mykhaïlivska Parafiya v. Ukraine)*, № 77703/01, 14 червня 2007 року, §§ 132 і 137; ЄСПЛ [ВП], *S.A.S. v. France (S.A.S. проти Франції)*, № 43835/11, 1 липня 2014 року, § 113; ЄСПЛ, *Виконавчий орган мусульман Бельгії та інші проти Бельгії (Exécutief van de Moslims van België and Others v. Belgium)*, № 16760/22 та 10 інших, 2024, 13 лютого 2024 року, § 91.

³⁶ ЄСПЛ, *Svyato-Mykhaïlivska Parafiya v. Ukraine*, цитоване вище, § 116.

³⁷ ЄСПЛ, *Нолан і К. проти Росії (Nolan and K v. Russia)*, № 2512/04, 12 лютого 2009 р., § 73.

дійти остаточного висновку щодо законності чи незаконності використання ядерної зброї державою в екстремальних обставинах самооборони, коли під загрозою саме її виживання».³⁸

42. *По-третє*, обмеження прав згідно зі статтею 9 повинно бути суворо звуженим до того, що є явно необхідним для досягнення легітимної мети або цілей, що переслідуються, і бути пропорційним цій меті (цілям). Це вимагає, щоб легітимна мета чи цілі не могли бути досягнуті будь-якими менш нав'язливими чи радикальними засобами.³⁹ Слід підкреслити, що згідно з рішенням ЄСПЛ свобода думки, совісті та релігії є однією з основ «демократичного суспільства» у розумінні Конвенції.⁴⁰ Примус до обов'язкової військової служби є важким тягарем для особи, яка відмовляється від неї. Без належних альтернатив такий обов'язок «не буде врівноважений справедливим балансом між інтересами суспільства в цілому та цієї особи».⁴¹ Оцінюючи, чи є втручання пропорційним, Суд надає Державам-учасницям Конвенції певну *межу розсуду* в оцінці наявності та ступеня необхідності такого втручання, зокрема з огляду на субсидіарну роль Конвенції. У вже цитованому вище рішенні у справі *Баятяна* щодо цієї справи сумлінного відмовника від військової служби, Велика палата ЄСПЛ визнала, що національні органи влади, в принципі, мають кращі можливості, ніж міжнародний суд, щоб оцінити місцеві потреби та умови, і, як наслідок, у питаннях загальної політики, щодо яких думки в демократичному суспільстві можуть розумно відрізнятись, особлива вага має надаватися ролі розробника національної політики, особливо коли такі питання стосуються відносин між державою та релігійними деномінаціями. Що стосується статті 9 Конвенції, в принципі, Державі мають бути надані широкі межі розсуду (*margin of appreciation*) у вирішенні питання про те, чи є, і до якої міри є «необхідним» обмеження права сповідувати релігію або переконання. Проте, визначаючи міру меж розсуду в справі *Баятяна*, Суд також вважав за необхідне враховувати як конкретне питання, яке розглядається в цій справі, так і загальне питання, охоплене статтею 9, а саме, необхідність збереження справжньої релігійної багатоманітності, яка є життєво важливою для виживання будь-якого демократичного суспільства. Важливе значення слід приділяти питанню необхідності втручання, коли має бути визначено, як того вимагає стаття 9, чи відповідає втручання «надзвичайній суспільній потребі» та чи є воно «пропорційним легітимній меті, що переслідується». Очевидно, що ця межа розсуду йде рука об руку з європейським наглядом, який охоплює як закон, так і рішення щодо його застосування, навіть якщо вони винесені незалежним національним судом. У зв'язку з цим Суд може також, якщо доречно, взяти до уваги будь-який консенсус і спільні цінності, що впливають із практики Держав-учасниць Конвенції.⁴²

43. На думку ЄСПЛ, обсяг меж розсуду, залишених Державам, різниться і залежить від ряду факторів, у тому числі характеру права, передбаченого Конвенцією, про яке йдеться, його важливості для особи, характеру втручання та мети, яку переслідує втручання. Ці межі, як правило, будуть *вужчими*, де «поставлене на карту» право має вирішальне значення для ефективного користування особою ключовими правами. Відповідно, коли під загрозою стоїть особливо важливий аспект існування чи ідентичності особи, межі розсуду, який надається Державі, будуть обмежені. Проте, якщо в державах-членах Ради Європи немає консенсусу щодо відносної важливості інтересу, який поставлений на карту, або щодо того, як найкраще його захистити, ці межі будуть *ширшими*. Крім того, зазвичай будуть ширші межі, якщо від Держави вимагається *знайти баланс між конкуруючими приватними та публічними*

³⁸ Консультативний висновок щодо законності застосування або погрози застосування ядерної зброї (*Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*), ICJ Reports 1996, стор. 226, абз. 97; див. також стор. 266 абз. 105 (2) Е. Однак слід зазначити, що цей незобов'язуючий висновок був дуже суперечливим, оскільки відповідний уривок набрав лише 7:7 голосів, причому вирішальним був голос голови суду Беджауї.

³⁹ ЄСПЛ [ВП] (ECtHR [GC]), *Консультативний висновок щодо того, чи може особі бути відмовлено в дозволі працювати охоронцем або офіцером через близькість або приналежність до релігійної течії (Advisory Opinion as to whether an individual may be denied authorisation to work as a security guard or officer on account of being close to or belonging to a religious movement)*, № P16-2023-001, 14 грудня 2023 р., § 114.

⁴⁰ ЄСПЛ, *Адян та інші проти Вірменії*, цитоване вище, §§ 63-65; *Баятян проти Вірменії*, цитоване вище, §118; ЄСПЛ, *Телятников проти Литви*, Рішення від 7 червня 2022 р. (Заява № 51914/19), § 95.

⁴¹ *Баятян проти Вірменії*, §§ 124 і далі; також див. ЄСПЛ, *Телятников проти Литви*, № 51914/19, 7 червня 2022 року, § 99.

⁴² ЄСПЛ [ВП] (ECtHR [GC]), *Баятян проти Вірменії (Bayatyan v. Armenia)*, цитоване вище, §§ 121-122.

інтересами або різними правами за Конвенцією.⁴³ У цьому відношенні особливого значення набувають протилежні публічні інтереси, які захищаються конституцією.⁴⁴

44. Оскільки майже всі держави-члени Ради Європи запровадили невійськові альтернативи обов'язковій службі, Держава, яка цього не зробила, користується лише вузькими межами розсуду (обмеженим простором обдумування, *limited margin of appreciation*) та має надати переконливі та вагомі причини для виправдання будь-якого втручання. Зокрема, вона повинна продемонструвати, що втручання відповідає «нагальній суспільній потребі».⁴⁵

45. Виникає питання, чи існує така нагальна суспільна потреба, що необхідний виняток щодо визнання сумлінної відмови від військової служби у випадках мобілізації та самооборони від зовнішньої агресії.

46. Відмова від застосування летальної сили є гостро актуальною у воєнний час, а не в мирний час. Саме тому сумлінна відмова від військової служби виникла як реакція на війну.⁴⁶ Визначення сумлінної відмови від військової служби, надане ЄСПЛ, прямо включає «тверду, постійну і щире відмову від будь-якої участі у війні».⁴⁷

47. Згідно із оглядом у рішенні у справі *Баятяна*, в деяких державах-членах право вимагати статусу сумлінного відмовника застосовується лише в мирний час, тоді як в інших право вимагати такого статусу за визначенням застосовується лише під час мобілізації чи війни.⁴⁸ Таким чином, сам Суд не вважав обсяг сумлінної відмови від військової служби вирішальним. Сам Суд не вдавався до жодного розрізнення і вочевидь прийняв широкий погляд на можливий обсяг сумлінної відмови.⁴⁹ Тому Венеційська комісія вважає, що сама природа сумлінної відмови від військової служби передбачає, що вона не може бути повністю виключена під час війни, попри ширші межі розсуду держави, особливо в разі мобілізації.

48. Проте немає сумніву, що ситуація мобілізації чи призову для боротьби проти іноземного агресора є особливою ситуацією загрози, в якій державна спільнота може очікувати особливих жертв від своїх громадян. І навпаки, громадяни повинні прийняти обмеження своїх індивідуальних прав і свобод, які були б неприйнятними в мирний час.⁵⁰ Саме в такій ситуації

⁴³ ЄСПЛ, *Тончев та інші проти Болгарії (Tonchev and Others v. Bulgaria)*, № 56862/15, 13 грудня 2022 р., § 49.

⁴⁴ ЄСПЛ (ВП), *Лейла Сахін проти Туреччини (Leila Sahin c. Türkiye)*, № 44774/98, 10.11.2005 р., §§ 29, 113-114.

⁴⁵ ЄСПЛ, *Bayatyan v. Armenia*, № 23459/03, 7 липня 2011 р., § 123 з посиланнями.

⁴⁶ Наприклад, з 1660 року Релігійне товариство Друзів (Квакерів) виступає проти всіх воєн, включаючи першу та другу світові війни. У Сполученому Королівстві, Франції, Німеччині та навіть Росії квакери замість служби в армії надавали гуманітарну допомогу цивільним особам, які постраждали від війни, зокрема будували будинки для задоволення нагальних потреб тих, хто перебував у зоні війни. У 1916-1917 роках, наприклад, квакери побудували 1300 будинків у місті Верден та його околицях, вони організували лікарні та надавали стоматологічну, офтальмологічну та акушерську допомогу. У Великобританії вони сформували *Швидку допомогу Друзів (Friends Ambulance Unit, FAU)* як цивільну службу під егідою Британського Червоного Хреста. Тому не дивно, що за Законом про військову службу 1916 року, який вперше запровадив військову повинність у Великобританії, в британській армії було створено *Корпус некомпатантів (Non-Combatant Corps, NCC)*, до складу якого входили сумлінні відмовники, що виконували небойові обов'язки. Щорічні Збори Квакерів у Лондоні в 1916 році постановили, що війна, на їхній погляд, включає поразку християнського ідеалу та заперечення людського братерства: «Ми вважаємо центральну концепцію цього Закону [про військову службу] загрозою свободі індивідуальної совісті, яка є головною надією людського прогресу»: див. Квакери та перша світова війна, <https://www.quaker.org.uk/faith/our-history/ww1#heading->

⁴⁷ ЄСПЛ, *Енвер Айдемір проти Туреччини*, § 81; див. також § 47.

⁴⁸ ЄСПЛ, *Bayatyan v. Armenia*, цитоване вище, § 49.

⁴⁹ ЄСПЛ постановив, що просте посилання на «необхідність захисту територіальної цілісності держави» саме по собі не є підставою, здатною виправдати відсутність належної альтернативної служби. Див. *Мушфіг Маммадов та інші проти Азербайджану (Mushfig Mammadov and Others v. Azerbaijan)*, 14604/08 та 3 ін., 7 жовтня 2019 р., § 97. На національному рівні, Федеральний адміністративний суд Німеччини вирішив, що сумлінна відмова від військової служби також застосовна до кадрового солдата у разі сумлінного заперечення проти військової операції за кордоном, яка не передбачає надзвичайного становища вдома, див. BVerwG, рішення від 21 червня 2005 р. - BVerwG 2 WD 12.04 - ECLI:DE:BVerwG:2005:210605U2WD12.04.0, стор. 46.

⁵⁰ У своєму широко обговорюваному рішенні щодо Закону про авіаційну безпеку, Федеральний конституційний суд Німеччини (Bundesverfassungsgericht; BVerfG) міркував про «засноване на солідарності зобов'язання» пожертвувати своїм життям «в інтересах суспільства в цілому» у справах, пов'язаних із «захистом від нападів, спрямованих на ліквідацію суспільства та знищення вільного і правового державного порядку»: Федеральний

опинилася сьогодні Україна. Однак це не означає скасування права на сумлінну відмову від військової служби, яке випливає зі свободи віросповідання, та інших прав.

49. Необхідність і пропорційність повинні бути заперечені, якщо держава може досягти мети менш втручальними засобами. Таким чином, необхідно відповісти на питання, чи є захист нації під час війни метою, яка не може бути так само досягнута, якби була дозволена невійськова служба на підставі сумлінної відмови. У будь-якому випадку, національні органи влади несуть тягар доведення того, що доступність альтернативної служби в ситуаціях мобілізації та самооборони від іноземної агресії перешкоджала б оборонним зусиллям, наприклад, шляхом заохочення до ухилення від призову.

50. З одного боку, можна сперечатися, чи стане повна відмова навіть від військової служби без зброї приводом для невиконання громадянами обов'язку сприяти захисту своїх співгромадян від агресії. З іншого боку, невійськова служба, наприклад, надання допомоги громадянам, які опинилися в скруті, чи допомога громадянам, які перебувають у небезпеці, евакуюватися із зон бойових дій, не обов'язково менш небезпечна, ніж військова служба. Крім того, щоб оцінити, чи є відмова у альтернативній службі в умовах мобілізації та самооборони від іноземної агресії необхідною та пропорційною, може бути важливо розглянути, чи уряд надав будь-які інші звільнення від військового обов'язку, а також обсяг таких звільнень.

51. Твердження про те, що військова служба навіть під час війни все ще може включати діяльність, яка не потребує використання зброї і, отже, нібито не тягне за собою істотного втручання у гарантії статті 9 Європейської конвенції з прав людини, – ігнорує включення особи до військової структури. Передача особи під військове командування суперечить переконанням деяких сумлінних відмовників від військової служби.

52. У недавньому рішенні ЄСПЛ у справі *Телятников проти Литви*⁵¹ зазначалося, що заявник ніколи не відмовлявся виконувати свої громадянські обов'язки в цілому, але прямо вимагав, щоб органи влади надали йому можливість проходити альтернативну цивільну службу. Він був готовий розділити суспільний тягар альтернативної цивільної служби нарівні зі своїми співвітчизниками на військовій службі.

53. У такій ситуації держава повинна довести, що альтернативна служба була б несумісною з обов'язком «захисту Вітчизни» (стаття 65 Конституції України). На практиці такий захист не вимагає ані використання військової зброї кожним громадянином, ані включення усіх громадян до системи військового управління, особливо якщо загальна мобілізація не оголошена. Таким чином, принаймні *prima facie* [на перший погляд], сумлінна відмова від військової служби та виконання обов'язків солідарності щодо співгромадян не є несумісними в принципі.

54. Венеційська комісія вважає, що *найсуттєвішим* у праві на сумлінну відмову від військової служби є те, що за жодних обставин сумлінні відмовники не можуть бути зобов'язані носити

конституційний суд Німеччини (BVerfG), рішення Першого сенату від 15 лютого 2006 року - 1 BvR 357/05 -, ECLI:DE:BVerfG:2006:rs20060215.1bvr035705, пункт. 135, https://www.bverfg.de/e/rs20060215_1bvr035705en. Згідно з нещодавнім рішенням Федерального верховного суду Німеччини (Bundesgerichtshof, BGH), право на сумлінну відмову від військової служби згідно з німецьким Основоположним законом (Grundgesetz) не належить до основних прав, які перешкоджають екстрадиції сумлінних відмовників в Україну під час війни, див. рішення Федерального верховного суду Німеччини від 16 січня 2025 р. – 4 Ars 11/24, пункти 47-51, <https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&Datum=Aktuell&Sort=8195&Seite=6&nr=140583&anz=1200&pos=192> (німецькою мовою). Однак це рішення було піддано жорсткій критиці, дивіться статтю Кетрін Грох (Kathrin Groh) «Сумлінна відмова від військової служби заборонена у разі війни» (Kriegsdienstverweigerung im Kriegsfall verboten), <https://verfassungsblog.de/kriegsdienstverweigerung-kriegsfall-bundesgerichtshof/> (6 березня 2025 р.) і ґрунтується на дещо сумнівному прочитанні практики ЄСПЛ та Комітету з прав людини ООН, див. BGH, пункти. 45-46, а також відповідний прецедент Федерального конституційного суду, див. BVerfGE 69, 1 (54 f.): Навіть у ситуації самозахисту або політичної напруженості сумлінний відмовник зобов'язаний служити лише без зброї, доки його статус сумлінного відмовника не буде перевірено (1985).

⁵¹ ЄСПЛ, *Телятников проти Литви*, 7 червня 2022, №. 51914/19, § 102, що посилається, *mutatis mutandis*, на *Baayyan v. Armenia*, цитоване вище, § 125.

або використовувати зброю, навіть для самозахисту.⁵² Крім того, необхідність виключення альтернативної служби у разі мобілізації чи оборонної війни має бути продемонстрована урядом.

d. Відповідно до МПГПП

55. До початку 2010-х років Комітет з прав людини, як правило, розглядав право на сумлінну відмову від військової служби як практичне сповідування переконань, що може обмежуватися згідно з пунктом третім статті 18 МПГПП⁵³, згідно з яким, «свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб». Таким чином, право на свободу сповідувати свою релігію чи переконання не є абсолютним, але може бути обмежене в порядку, встановленому пунктом третім статті 18 МПГПП. Імплицитне посилання на пункт третій статті 18 МПГПП з боку Комітету з прав людини припускало, що можна передбачити обставини, за яких інтереси суспільства, передбачені цим положенням, переважали б над сумлінною відмовою особи від військової служби.⁵⁴

56. Однак слід підкреслити, що юридична позиція Комітету з прав людини суттєво змінилася у 2011 році, коли Комітет з прав людини в результаті розгляду справи *Чон та інші проти Республіки Корея* дійшов висновку, що право на сумлінну відмову від військової служби є складовою захищеного права на свободу мати або приймати релігію чи переконання відповідно до пункту першого статті 18 МПГПП.⁵⁵ Незважаючи на заперечення, висловлені в Окремих думках та деякими Державами-учасницями, Комітет з прав людини у своїй більшості продовжує дотримуватись цієї юридичної позиції у своїй практиці, тобто, вбачає, що право на сумлінну відмову від військової служби імплицитно передбачене невідступним правом на свободу думки, совісті та релігії лише згідно з пунктом першим статті 18 МПГПП, виключаючи застосування пункту третього.⁵⁶ Його можна навіть розглядати як частину абсолютного аспекту права на свободу думки, совісті та релігії, а отже, не допускати жодних обмежень. Крім того, Комітет з прав людини критикував Держави-учасниці, які визнають сумлінну відмову від військової служби лише в мирний час.⁵⁷

57. Нинішній підхід Комітету з прав людини до права на сумлінну відмову від військової служби можна тлумачити так, що Держави-учасниці не можуть обмежувати право на сумлінну відмову

⁵² Такої думки дотримується і Федеральний конституційний суд Німеччини, див. рішення від 24 квітня 1985 року <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv069001.html>, пункти 119, 126. (= BVerfGE 69, 1 [54 f., 57]).

⁵³ Див. Повідомлення № 1321-1322/2004, *Йо-Бам Юн і Мьон Джин Чой проти Республіки Корея (Yeo-Bum Yoon and Myung-Jin Choi v. The Republic of Korea)*, Міркування, прийняті Комітетом 3 листопада 2006 р.; та № 1593-1603/2007, *Ю-Мін Юнг та інші проти Республіки Корея (Eu-min Jung et al. v. the Republic of Korea)*, Міркування, прийняті Комітетом 23 березня 2010 року.

⁵⁴ Це може бути видно з абзацу 8.4 Міркувань Комітету з прав людини щодо повідомлень № 1321-1322/2004, *Юн і Чой проти Республіки Корея (Yoon and Choi v. the Republic of Korea)*. У своїй окремій думці пан Соларі-Ірігоєн (Solari-Irigoien) вбачав неприйнятним розглядати це питання відповідно до пункту третього статті 18; на його думку, Комітет з прав людини мав розглядати це питання виключно згідно із частиною першою статті 18 МПГПП.

⁵⁵ Див. *Мін-кю Чон та інші проти Республіки Корея (Min-kyu Jeong et al. v. The Republic of Korea)*, Повідомлення № 1642-1741/2007, Міркування, прийняті 24 березня 2011 року. У цій справі Комітет з прав людини вирішив, що відмова Авторів від призову на обов'язкову військову службу пояснюється їхніми релігійними переконаннями, які, безспірно, були щирими, і що подальше засудження та вирок Авторам становили посягання на їхню свободу совісті, що є порушенням пункту першого статті 18 Пакту. Репресії за відмову від призову на обов'язкову військову службу, застосовані до осіб, совість чи релігія яких забороняють користування зброєю, несумісні з пунктом першим статті 18 Пакту. Таким чином, Комітет з прав людини дійшов висновку, що відомі Комітету факти свідчать про порушення Республікою Корея пункту першого статті 18 Пакту щодо кожного з Авторів. Див. параграфи 7.3 і 7.4.

⁵⁶ Що стосується практики Комітету, яка з 2011 року підтверджує юридичну позицію, висловлену в рішеннях у справі *Чон та інші проти Республіки Корея*, дивіться, наприклад, *Атасой і Саркут проти Туреччини (Atasoy and Sarkut v. Turkey)*, повідомлення № 1853-1854/2008 та в *Чон Нам Кім та інші проти Республіки Корея (Jong-nam Kim et al. v. Republic of Korea)*, повідомлення № 1786/2008, обидва рішення прийняті в 2012 році. Дивіться також Янг-кван Кім та інші (Young-kwan Kim et al.) проти Республіки Корея (Повідомлення № 2179/2012, Міркування від 15.10.2014 р.).

⁵⁷ Див. Заключні зауваження Комітету з прав людини щодо Фінляндії, ССРР/CO/82/FIN, 2 грудня 2004 р., параграф 14. Фінляндія згодом реформувала своє законодавство про невійськову службу, а чинний Закон про невійськову службу (1446/2007), який набув чинності в 2008 році, дозволяє подавати заяви про невійськову службу також під час мобілізації та серйозних заворушень.

від військової служби з міркувань безпеки або з будь-якої іншої причини відповідно до пункту третього статті 18 МПГПП. Як наслідок, не може бути жодного обмеження чи можливого виправдання згідно з МПГПП для примусу особи проходити військову службу, або принаймні носити зброю, навіть для самооборони країни.⁵⁸

4. Відступи від права на сумлінну відмову

58. Стаття 15 Європейської конвенції з прав людини дозволяє державам-учасницям відступати від певних прав, гарантованих Конвенцією, під час війни чи іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації. Стаття 15 ЄКПЛ не виключає відступу від статті 9 ЄКПЛ, яка закріплює свободу думки, релігії та совісті.

59. Слід підкреслити, що той факт, що стаття 9 ЄКПЛ не вказана в статті 15 ЄКПЛ як така, що не допускає відступу, не означає, що відступ від права на свободу думки, релігії та совісті згідно зі статтею 9 ЄКПЛ може призвести до повного скасування цього права, незалежно від обставин, включаючи війну чи інші надзвичайні ситуації. Натомість держава може вжити заходів, що відступають від її зобов'язань за Конвенцією, *виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища*, навіть якщо існує загроза життю нації у значенні статті 15. Це вимагає, щоб держава надала ретельне обґрунтування не лише свого рішення про оголошення надзвичайного стану, але й будь-яких конкретних заходів, заснованих на такому проголошенні. Іншими словами, навіть при відступі від статті 15 ЄКПЛ українська влада зобов'язана довести, що відмова заявника служити в армії під час війни, незважаючи на його готовність надавати свої послуги в рамках існуючої альтернативної цивільної служби, завдає настільки непропорційної шкоди зусиллям нації захистити себе, що це не може бути врівноважене обов'язками, які він буде покликаний виконувати як цивільна особа в рамках організованої альтернативної цивільної служби.⁵⁹

60. У 2022 році Україна повідомила Раді Європи про відступи від кількох статей Європейської конвенції з прав людини внаслідок російської агресії та триваючого воєнного стану в країні; відступ спочатку охоплював статті 4, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15 і 16. Починаючи з 4 квітня 2024 року обсяг відступів був значно скорочений; *відступи більше не поширюються* на Статтю 4 § 3 (пов'язана з примусовою чи обов'язковою працею), *Статтю 9* (свобода думки, совісті чи релігії), *статтю 13* (право на ефективний засіб правового захисту), *статтю 14* (заборона дискримінації) та *статтю 16* (обмеження політичної діяльності іноземців) Конвенції.⁶⁰

61. Крім того, право на свободу думки, релігії та совісті підлягає відступу відповідно до статті 15 ЄКПЛ, *але не підлягає відступу відповідно до статті 4 МПГПП*. Різниця між положеннями про відступ від ЄКПЛ і МПГПП зменшується, принаймні певною мірою, тим фактом, що стаття 15 ЄКПЛ передбачає, що заходи, що відступають від ЄКПЛ, можуть вживатися лише за умови, що «такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням [держави] згідно з міжнародним правом». Оскільки Україна є учасницею як МПГПП, так і ЄКПЛ, відступи за статтею 15 ЄКПЛ повинні узгоджуватися з відступами за статтею 4 МПГПП.

62. У будь-якому разі, оскільки відступ України від статті 9 ЄКПЛ було скасовано (див. вище), це питання не виникає у справі, яка зараз розглядається Конституційним Судом України.

⁵⁸ Що стосується природи Міркувань Комітету з прав людини, див. також Зауваження загального порядку (Загальний коментар, General Comment) № 33 (2008), «Зобов'язання Держав-учасниць згідно з Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права», ССР/С/ГС/33, особливо пункти 11-15.

⁵⁹ Відповідно до юридичної позиції Венеційської комісії, [CDL-AD\(2020\)014](https://rm.coe.int/CDL-AD(2020)014), Доповідь про дотримання демократії, прав людини та верховенства права під час надзвичайних ситуацій: Рефлексії, "Надзвичайні заходи повинні дотримуватися певних загальних принципів, спрямованих на мінімізацію шкоди основним правам, демократії та верховенству права. Отже, такі заходи мають відповідати трьом загальним умовам необхідності, пропорційності та тимчасовості" (пункт 7). Відтак, «навіть за умов становища суспільної небезпеки має переважати фундаментальний принцип верховенства права» (пункт 9).

⁶⁰ Повідомлення про часткове скасування відступу, 4 квітня 2024 р., <https://rm.coe.int/0900001680af4532>

5. Альтернативна служба як наслідок визнання сумлінної відмови

63. Право на сумлінну відмову від військової служби не перешкоджає примушенню громадян до проходження альтернативної служби. Венеційська комісія тут стисло розгляне позитивні зобов'язання, що виникають у держав у цій сфері, зокрема щодо характеру цієї служби.

64. Відповідно до практики Суду, Держави мають позитивне зобов'язання створити *систему альтернативної служби*, яка забезпечує справедливий баланс між інтересами суспільства в цілому та інтересами сумлінних відмовників.⁶¹ Невиконання цього зобов'язання означає порушення статті 9 Конвенції: держава, яка не запровадила систему альтернативної служби, «користується лише вузькою межею розсуду і повинна представити *переконливі та вагомі причини*, щоб виправдати будь-яке втручання. Зокрема, вона повинна продемонструвати, що втручання відповідає «нагальній суспільній потребі».⁶² Суд встановив порушення статті 9 ЄКПЛ у справі, коли кримінальне переслідування та засудження заявників за їх відмову проходити військову службу було спричинене тим фактом, що не існувало системи альтернативної служби, за якою вони могли б скористатися статусом сумлінного відмовника, оскільки існуюча альтернативна служба була доступна лише духовенству, яке виконує церковні обов'язки, та студентам релігійних шкіл.⁶³

65. Комітет з прав людини вказує, що Держава "може, за бажання, зобов'язати відмовника проходити цивільну альтернативу військовій службі поза військовою сферою і не під військовим командуванням. Така альтернативна служба не повинна мати каральний характер. Це має бути справжнє служіння суспільству, сумісне з повагою до прав людини".⁶⁴

66. Система альтернативної служби має бути *достатньо відокремлена від військової системи* у питаннях управління, контролю чи відповідних правил, а також вигляду і тривалості цієї служби, відмінної від військової служби.⁶⁵ Відповідно до цього, *Венеційська комісія* заявила, що "будь-яка форма контролю за альтернативною службою повинна мати цивільний характер, і для уникнення будь-якої двозначності має бути чітко зазначено, що військові не мають керівної ролі в щоденному оперативному управлінні й контролі над тими, хто проходить альтернативну службу. Крім того, органи влади повинні переконатися, що будь-які підзаконні акти, інші нормативні акти чи заходи практичного застосування повністю відповідають принципу цивільного контролю за альтернативною службою".⁶⁶ Проте, додатково до цивільної служби, Держава може також передбачити незброєну військову службу, призначаючи на неї лише тих сумлінних відмовників, які відмовляються тільки від особистого використання зброї.

67. Крім того, законодавство *не має дискримінувати певні релігійні групи чи філософські переконання* у наданні доступу до альтернативної служби. Законодавство має встановити *справедливі та прозорі механізми* розгляду заяв про направлення на альтернативну службу.

68. Комітет міністрів Ради Європи у своїй *Рекомендації № R (87)8* щодо сумлінної відмови від обов'язкової військової служби встановив основні принципи альтернативної служби. Зокрема, вона має бути цивільною і відповідати суспільним інтересам, але також може проходитися у формі незброєної військової служби, вона не повинна мати карального характеру та обмежуватися розумними строками у часі (параграфи 9 і 10).

⁶¹ Дивіться, наприклад, рішення ЄСПЛ у справах *Телятников проти Литви (Teliatnikov v. Lithuania)*, № 51914/19, 7 червня 2022 р., або ЄСПЛ, *Канатли проти Туреччини (Kanatlı v. Türkiye)*, № 18382/15, 12 березня 2024 р.

⁶² ЄСПЛ [ВП], *Вауатуан в. Арменія, цитоване вище*, § 123.

⁶³ ЄСПЛ, *Мушфіг Маммадов та інші проти Азербайджану (Mushfig Mammadov and Others v. Azerbaijan)*, 17 жовтня 2019 р., § 96.

⁶⁴ Див., наприклад, *Чон та інші проти Республіки Корея (Jeong et al v. the Republic of Korea)*, п. 7.3. Дивіться також *Атасой і Саркут проти Туреччини (Atasoy and Sarkut v. Turkey)*, п. 10.4.

⁶⁵ Дивіться, наприклад, рішення ЄСПЛ у справі *Адян та інші проти Вірменії (Aryan and Others v. Armenia)*, 12 жовтня 2017 р. або рішення ЄСПЛ у справі *Телятников проти Литви (Teliatnikov v. Lithuania)*, 7 червня 2022 р.

⁶⁶ Венеційська комісія, [CDL-AD\(2011\)051](#), Висновок про зміни та доповнення до Закону про альтернативну службу Вірменії, § 38.

IV. Висновок

69. Листом від 4 грудня 2024 року в.о. Голови Конституційного Суду України просив надати юридичний висновок *amicus curiae* Венеційської комісії щодо альтернативної (невійськової) служби.

70. Поставлені запитання можна звести до двох: 1) стан міжнародного та європейського права у галузі прав людини, включаючи порівняльне конституційне право щодо сумлінної відмови від військової служби; 2) сумлінна відмова від військової служби у ситуації оборонної війни.

71. *Міжнародні стандарти щодо сумлінної відмови від військової служби* можна підсумувати таким чином:

- Стаття 9 ЄКПЛ та стаття 18 МПГПП, що стосуються свободи думки, совісті та релігії, гарантують право на сумлінну відмову від військової служби;
- Сумлінна відмова від військової служби ґрунтується на релігійних або інших переконаннях, що включають, зокрема, тверду, постійну та щирю відмову від будь-якої участі у війні або носіння зброї; Держави можуть вимагати певного рівня обґрунтування дійсного переконання;
- Згідно з ЄКПЛ, обмеження права на сумлінну відмову від військової служби повинні бути чітко передбачені законом, переслідувати легітимну мету та бути суворо обмежені тим, що є очевидно необхідним для досягнення переслідуваної легітимної мети, і пропорційними цій меті;
- Згідно з ЄКПЛ – але не згідно з МПГПП – відступи від права на сумлінну відмову від військової служби є можливими, але лише у вузьких межах суворої необхідності через гостроту ситуації;
- Згідно з ЄКПЛ, а також згідно з МПГПП, Держави мають позитивне зобов'язання створити систему альтернативної служби, яка повинна бути відокремлена від військової системи, не мати карального характеру та залишатися в межах розумного терміну (часових обмежень). Доступ до альтернативної служби повинен бути недискримінаційним і забезпечуватися у справедливих та прозорих механізмах.

72. Венеційська комісія вважає, що *сама природа сумлінної відмови від військової служби передбачає, що її не можна повністю виключати під час війни, хоча держави мають вузькі межі розсуду [обмежений простір обдумування, limited margin of appreciation], особливо у випадку загальної мобілізації*. Однак Венеційська комісія вважає, що за жодних обставин сумлінний відмовник від військової служби не може бути зобов'язаний носити або використовувати зброю, навіть для самооборони країни.

73. Венеційська комісія залишається в розпорядженні Конституційного Суду України для подальшої допомоги у цьому питанні.

**СЕКРЕТАРІАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

вул. Жилянська, 14, Київ, 01033, тел. (044) 238-11-19, факс (044) 238-13-37, e-mail: inbox@ccu.gov.ua

Юрієві ШЕЛЯЖЕНКУ

Фортечний тупик, буд. 9, кв. 82,
Київ,
01042

yuriy.sheliazhenko@gmail.com

Шановний пане Юрію!

Повідомляємо, що надісланий Вами переклад українською мовою Юридичного висновку *amicus curiae* Європейської комісії за демократію через право (Венеційської комісії) щодо альтернативної невійськової служби CDL–AD(2025)006 від 18 березня 2025 року долучено до матеріалів справи.

З повагою

керівник Секретаріату

Віктор БЕСЧАСТНИЙ

